

Mellem historiebrug og kulturarvspædagogik

Om en debat om Wilhelm Peterson-Bergers minde i Jämtland

Henrik Zipsane

Mødet mellem antikvaren og pædagogen er ofte en interessant oplevelse for den som oplever det i personalerummet eller ved personalemøder på kulturarvsinstitutioner. Lykkeligvis har vi formodentlig på de fleste museer i dag udviklet os bort fra et mindreværdskompleks, som mange pædagoger har haft overfor antikvarerne og der er udviklet en gensidig respekt. Eller er det snarere en simpel uengageret accept af at de andre findes, men uden egentlig at forstå hvordan de to emneområder forholder sig til hinanden? Eller er der så stor respekt, at antikvaren og pædagogen tror at se så stor specialkompetence hos hinanden, at man defensivt holder sig på afstand af hverandres metier?

Verdenen i sig selv og det som foregår rundt omkring os er ikke opdelt i noget antikvarisk og noget pædagogisk. Det antikvariske og det pædagogiske perspektiv er frem for alt begge teoretiske tankeverdener, som vi kan anvende til at forstå bestemte sammenhænge og som giver forståelser, som vi forsøger at planlægge ud fra. Denne artikel er et forsøg på, at skitsere en forståelse af hvordan et antikvarisk perspektiv og et pædagogisk perspektiv grundlæggende forholder sig til hinanden. Min tese er – forenklet udtrykt – at de to perspektiver rejser spørgsmål, som umiddelbart forekommer at føre til ganske ensartede svar, hvilket er interessant i sig selv, men det væsentlige er, at der er tale om svar på forskellige spørgsmål, som spejler de grundlæggende forskellige perspektiver.

Historiebrug – det antikvariske perspektiv

Udgangspunktet for historisk tænkning er at der faktisk har været en tid før nuet. Når vi tænker på noget som er hændt før dette øjeblik, så går vi altså samtidig ud fra at den tid – fortiden – faktisk har været der. Sagt på en anden måde, så stiller vi ikke eksistentielle spørgsmål til om der overhovedet har været nogen tid før os selv (Hobsbawm 2001:23-26; Kjeldstadli 1999:38-40).

I almindelig opfattelse accepterer vi, at huse, stræder og marker ikke opstod i dette øjeblik, men at de er skabt tidligere og at nogen i nærmere eller fjernere fortid har skabt disse omgivelser som vi har i nuet. Går vi videre, da accepterer vi en række navne, hændelser og opfattelser af hvad der har været i den fortid. Der stilles ikke noget eksistentielt spørgsmål ved denne fortid, derimod kommer alle diskussioner til på en eller anden måde at handle om, hvad vi så kan sige om fortiden. For det er her ”problemet” med fortiden findes! Fortiden er irreversibel. I den professionaliserede relation til fortiden, bliver det således ”videnskabeligt” at skelne mellem fortiden i sig selv – som vi altså bare kan se spor af – og så vores forestillinger og tolkninger. Peter Aronsson har introduceret en aktuel terminologi, som gør denne skelnen tydelig:

Historiekultur är de källor, artefakter, ritualer, sedvänjor och påståenden med referenser till det förflutna som erbjuder påtagliga möjligheter att binda samman relationen mellan dåtid, nutid och framtid. I undantagsfall utgör de direkta och uttryckliga tolkningar av detta samband. Historiebruk är de processer då delar

av historiekulturen aktiveras för att forma bestämda meningsskapande och handlingsorienterade helheter. Historiemedvetande är de uppfattningar av sambandet mellan dåtid, nutid, och framtid som styr, etableras och reproduceras i historiebruket. Ett visst urval av historiekulturen iscensätts i ett historiebruk och formerar ett historiemedvetande (Aronsson 2004:17-18).

Det er vigtigt, at historiebrug foregår såvel på det individuelle plan som i vores sociale liv. Dermed bliver ikke-brug af historie ligeledes en vigtig kategori (Zander 2001:56-57).

Når nogen i samfundet benytter os af et historiebrug, har vi altså gjort visse valg ud fra historiekulturen. Disse valg vil naturligvis yderst være styret af en eller anden opfattelse af hvordan verden hænger sammen. Som det har været påvist i historiografiske studier mange gange, så præger det såvel populærhistorien som den historiske videnskab (Iggers 1997:11-16).

Med Peter Aronsson ovenfor – og bag ham i øvrigt særligt Bernhard Eric Jensen – kan vi tage et væsentligt skridt videre og pointere, at historiebrugen leder til en historisk bevidsthed. Der opstår altså en ganske tydelig relation mellem historieproducenten, som den der gør (historie)brug af historiekulturen for at skabe en historisk bevidsthed hos den eller de, som får tilgang til denne historiebrug. Et bevidst historiebrug skal lede til en bestemt historisk bevidsthed, en overbevisning af sagernes ”rette” orden, d.v.s. den orden, som historieproducenten ønsker skal være den almene opfattelse. Udtrykt på denne måde lyder historie næsten som manipulationens kunst. Det er ikke min hensigt. Jeg er opmærksom på, at der gøres ihærdige indsatser fra både amatører og professionelle på historiemnets område for at gøre ”det historiske håndværk” så godt som muligt. Men det ændrer ikke ved det grundlæggende, nemlig at historiebrugen er en bevidst eller ubevidst udvælgelse og strukturering af spor efter fortiden, altså historiekulturen. Der arrangeres for at skabe mening og for at skabe opfattelse, som kan lede til handling.

Når bebyggelseshistorikeren på et museum vejleder en ejer af en ejendom om hvad der bør gøres ved en kulturhistorisk interessant ejendom, så har bebyggelseshistorikeren en ganske bevidst holdning til hvad der gør den pågældende ejendom kulturhistorisk interessant. Denne holdning bygger på historiebrug af en historiekultur. De råd og den vejledning bebyggelseshistorikeren giver bygger tilsvarende på samme historiebrug af en historiekultur. Den pågældende historiebrug er speciel derved, at den er sanktioneret gennem en bestemt uddannelse af bebyggelseshistorikeren, ligesom denne er ansat ved en respekteret museumsinstitution, hvor man har en konsensusopfattelse af historiebrugen. Da der findes et ønske om at bevare visse karakteristika ved det bebyggede landskab er visse bebyggelser kulturhistorisk interessante, mens andre bebyggelser ikke er det.

Dette eksempel på historiebrug accepteres ligefrem sådan, at samfundet de facto har sanktioneret den gennem bevaringsbestemmelser, som er politisk antagne. Historiebrugen indebærer dels at man anvender – bruger – historiekulturen på en eller anden måde, dels at der findes et eller andet mål med denne brug. Ud fra et historiebrugsperspektiv bliver de grundlæggende analytiske spørgsmål derfor følgende to, som i sig selv er forudsætninger for en mængde underspørgsmål: Hvordan anvender brugeren historiekultur? Og hvad vil brugeren opnå med anvendelsen af historiekultur?

”Brugeren” her er producenten. I analytisk bemærkelse producerer ”historiebrugeren” et eller andet gennem anvendelse af historiekulturen. Hvordan det foregår og hvad der skal opnås forsøger vi at forstå ud fra producentperspektivet. Vi – læseren, besøgeren eller brugeren i f.eks. museers almindelige brede betydning – udsættes for historiebrugeren, altså producenten, når denne skriver, skaber film, udstillinger eller hvad der nu kan være tale om for produkter.

Kulturarvspædagogikken – det pædagogiske perspektiv

Udgangspunktet for pædagogisk tænkning er opfattelsen af at der sker en forandring af et menneskes muligheder i bredeste livsforstand, når dette menneske gør erfaringer – det vil sige udsætter sig for eller bliver udsat for læring. Jack Mezirows beskriver denne forandringsproces som en forandring af selve personen (Mezirow 2000:19). Men hvordan forandres en person? Peter Jarvis har forsøgt at beskrive selve forandringen:

I... regard human learning as the combination of processes whereby the whole person – body (genetic, physical and biological) and mind (knowledge, skills, attitudes, values, emotions, beliefs and senses): experiences a social situation, the perceived content of which is then transformed cognitively, emotively or practically (or through any combination) and integrated into the person's individual biography resulting in a changed (or more experienced) person (Jarvis 2006:13).

Vi kan relatere denne abstrakte opfattelse af forandringen/læringen til hvad erfaringer med historiekultur har for pædagogisk potentiale. Læring gennem at beskæftige sig med sådant som relaterer direkte til fortiden – historie – giver gode muligheder for at udvikle eller i det mindste påvirke identitet – især når inlæringserfaringerne med historie eller kulturarv foregår gennem at give den lærende muligheder for hele tiden at knytte nye erfaringer til nogle erfaringer man allerede har (Hooper-Greenhill 2007:170, 178-180).

Det er mange af de af Jarvis nævnte læringsområder som har betydning ved identitetsskabelse. Både viden, færdigheder, holdninger, værdier og så videre er involverede i formodede komplekse kombinationer, som vi kun kender dele af. Når vi derfor arbejder med pædagogisk perspektiv på en sådan læringssituation, så forsøger vi at analysere en situation som om den er kontrollerbar og gældende for alle, men vi ved naturligvis at sådan forholder det sig ikke. En pædagogisk

undersøgelse er fremfor alt analyser som fører frem til forståelse af nogle sammenhænge som gælder for nogle mennesker – ikke alle – men helst de allerfleste (Zipsane 2007, 2008). Pædagogikken i bredeste mening beskæftiger sig med opdragelse, uddannelse og undervisning og indeholder en mængde discipliner. Fra en af disse, nemlig undervisningslæren eller didaktikken kan vi hente de tre grundspørgsmål som alle på en eller anden måde handler om læringens mål og indhold: (1) Hvem skal lære? (2) Hvad skal læres? (3) Hvordan skal der læres? Disse spørgsmål står uforandrede uanset hvilken retning af pædagogikken vi fokuserer på, således også for kulturarvspædagogikken. I nærværende sammenhæng vil grundspørgsmålene være: Hvem skal lære gennem kulturarv? Hvad skal læres gennem kulturarv? Hvordan skal der læres gennem kulturarv?

Det kulturarvspædagogiske perspektiv er i analytisk sammenhæng modtagerens perspektiv. Hvad skal der ske med eller i modtageren, hvordan skal det ske og hvem er modtageren af den kulturarvspædagogiske praksis? Naturligvis er modtageren ikke nødvendigvis passiv, men det dominerende og initierende træk er det modtagende.

Wilhelm Peterson-Berger

I det følgende vil jeg undersøge mindet om Wilhelm Peterson-Berger som et eksempel, hvor det relativt enkelt går at anskueliggøre forskelle og ligheder i en historiebrugsanalyse og en kulturarvspædagogisk analyse. Først dog en kort introduktion til relevant baggrund om Wilhelm Peterson-Berger.

Wilhelm Peterson-Berger fødtes 1867 og døde 1942. Han omtales i leksika som ”tonsåttare”, ”musikskriftställare” og ”musikkritiker”. Desuden placeres han idéhistorisk eller ideologisk som nationalromantiker og med påvirkning fra Wagner og Nietzsche. Nogle fremhæver Wilhelm Peterson-Berger som en af de væsentligste eller ledende svenske na-

tionalromantiske komponister. Han var som kritiker tilknyttet Dagens Nyheter i mere end 30 år og det fremgår af de fleste biografiske tekster om Wilhelm Peterson-Berger at hans ”pen var frygtet”. Jeg har ikke fundet tekster som modsiger dette.

Ved siden af den musikrelaterede virksomhed skrev han en del rejseskildringer fra Jämtland, hvor han ofte vandrede i fjællverdenen siden 1880’erne og i 1914 opførtes hans sommerhus – Sommarhagen – på Frösön i Jämtland og fra 1930 og frem til hans død var dette hans faste bolig året om.

I hans produktion indgik bl.a. dramaet ”Arnljot” med inspiration fra sagaen om Olav den Hellige, hvor der perifert omtales en person i Jämtland med navnet Arnljot, som falder ved Olavs side i slaget ved Stiklestad. Desuden indgik en række mindre klaverstykker hvis titler henviser til Jämtland. Peterson-Ber-

ger købte den såkaldte Riselägden ikke langt fra Sommarhagen med tilsvarende udsigt over Storsjön og fjællverdenen og i 1935 opførtes det samlede drama Arnljot dér for første gang. Med undtagelse for 1940–1944 har Arnljot opførtes på samme plads hver sommer siden da, hvorfor pladsen kaldes Arnljotlägden og det oprindelige navn stort set er glemt.

Som varemærke og ikon?

For at forstå den efterfølgende case vedr. Wilhelm Peterson-Berger er det nødvendigt at få en forestilling om hans værdi som historisk minde. En indikation – men naturligtvis bare en indikation – vedrørende omfanget af kendskabet til Wilhelm Peterson-Berger i dag kan man få gennem at foretage en søgning på internet. Resultatet sommeren 2008 ved brug af en af de dominerende søgemaskiner på internettet ses i nedanstående tabell.

”Google” resultat 080717 på ”Peterson-Berger”:

Svenska:	
– Svenska sidor	47 300
På andra språk:	
– Danska (uavsett domain land)	1 240
– Norska (uavsett domain land)	1 660
– Engelska (uavsett domain land)	51 200
– Engelska (på svenska sidor)	32 800
– Tyska (uavsett domain land)	6 940
– Franska (uavsett domain land)	4 470
– Ryska (uavsett domain land)	73
– Valfritt språk (uavsett domain land)	88 500
– Valfritt språk (på svenska sidor)	47 500
Till jämförelse (valfritt språk):	
Google på webben på ”Strindberg”:	2 190 000
Google på webben på ”Zorn”:	8 070 000
Google på webben på ”Grieg”:	5 770 000
Google på webben på ”Munck”:	1 080 000
Google på webben på ”Carl Nielsen”:	465 000

Wilhelm Peterson-Berger slappnar av i hemmet Sommarhagen på Frösön i Jämtland. Foto i Wilhelm Peterson-Bergerstiftelsens arkiv, Landsarkivet Östersund.

Der er naturligtvis kun tale om en indikation, men mange som har forsket i internettets mu-

ligheder og begrænsninger virker i dag enige om, at indikationen – når der er markante numeriske differencer, hvilket ofte defineres som differencer på mere end 30–40 procent – er ganske betydningsbærende. På den baggrund forekommer det naturligt at konstatere, at der faktisk findes en vis interesse i dag for Wilhelm Peterson-Berger, men også at det vil være urimeligt at påstå at interessen overhovedet har samme omfang som hans samtidige ”store” nordiske kunstnere. Derimod siger en sådan internetsøgning naturligvis ingenting om karakteren af interessen for Wilhelm Peterson-Berger. Den gjorde søgning gør heller ikke nogen kvalitativ bedømmelse af hverken de enkelte hjemmesider, deres information om Peterson-Berger eller om hvilke interessenter som ligger bag videregivelsen af informationen.

Resultatet af denne internetøvelse kan man imidlertid have med sig i overvejelserne omkring bedømmelsen af potentiale og dybde i dagens interesse for Wilhelm Peterson-Berger, hans litterære og musiske arv samt f.eks. hans tydeligste spor i Östersund og Jämtland med hans bolig Sommarhagen og sommertraditionen med dramaet og vikingespillet ”Arnlot”. Det er dybet af dagens interesse for Wilhelm Peterson-Berger og forestillingerne om potentialet i dette kulturhistoriske varemærke, som skaber grundlaget for at forstå sprængkraften i den jämtlandske diskussion, som jeg nu vender mig imod som empirisk illustration af en historiebrugsanalyse og en kulturarvspædagogisk analyse.

Peterson-Berger kan naturligvis være ”stor” i Jämtland uden at være det uden for landskabet, hvilket forekommer meget sandsynligt. Det kan endvidere være sådan, at nogle som ser Peterson-Berger som noget ”stort” og vigtigt i Jämtland gør sig urealistiske forestillinger om hans værdi udenfor landskabet.

Wilhelm Peterson-Berger som case

Under overskriften ”Rashetsaren PB och Arnlot – Dags att släppa loss kritiken på Arn-

lotlägden” kunne man vinteren 2006 læse et ganske voldsomt udfald af Östersundspostens kulturredaktör (Nolervik i *Östersundsposten* 2 januar 2006):

Peterson-Berger var antisemit, judehatare, eftersträvade renhet och var starkt påverkad av tyske kompositören Richard Wagner och tankar om den germanska folkrasens överlägsenhet.

P-B:s syn var helt klar när han skrev om den germanska rasen: ’De sistnämnda äro det egentliga handlings- och hjältefolket, den yngste sonen i den stora folkfamiljen, men såsom ofta med de yngsta, den dådkraftigaste, biologiskt mest utvecklingsmöjliga, den andligt rikaste och kroppsligt spänstigaste om också icke den mest oemotståndlige.’

Ni anar inte hur mycket rasbiologiskt strunt Peterson-Berger har skrivit. Och som också fått utlopp i hans musik och operor, av vilka Arnlot kanske är den främsta.

Det var ikke første gang at Stefan Nolervik skrev kritisk om Wilhelm Peterson-Berger, men vel formodentlig det kraftigste ordvalg hidtil. Den direkte anledning til kritikken den her gang var udgivelsen af den musikhistoriske forsker Henrik Karlssons bog *Det fruktade märket*, hvor han analyserer Peterson-Bergers tekster for at kunne danne sig et indtryk af dennes forhold til først og fremmest antisemitismen (Karlsson 2005).

Ser vi på dette med historibrugsperspektivet, så er det altså Stefan Nolervik, som anvender noget nyt materiale i form af en bog skrevet for en specialinteresseret læserkreds, til at producere en artikel, som skal fange avislæserens interesse. Et element er naturligvis at forsøge at forstå, hvordan Nolervik anvender historiekulturen, hvilket jeg vender tilbage til nedenfor. Et andet element er at forstå, hvem Nolervik skriver til og hvad han vil opnå. Uden tvivl må det jo umiddelbart være avisens læsere og især læserne af kulturstof, som er hovedmålgruppen. Det er jo kulturredaktørens job at servicere sine læsere. Men kan det være sådan, at Stefan Nolervik vidste, at hans tekst formodentlig ville blive opfattet som provokerende af visse? Kan det være sådan,

at provokationen var målet med historiebru- gen? En reaktion kunne man snart i alle fald finde på en uofficiel hjemmeside for Frösön, på hvilken Peterson-Berger hidtil havde været en af de ikoner, som løftedes stærkest frem ved siden af Frösö kirke og runestenen fra vikingetiden. I hjemmesidens minibiografi om Peterson-Berger hedder det blandt andet under overskriften ”Nationalism inte nazism” (070713 <http://www.froson.com/sevart/pellebemme.html>):

Den nationalistiska hållningen hos P-B och hans intresse för tysk kultur i allmänhet och Nietzsche och Wagner i synnerhet skall dock ej förväxlas med de dunklare krafter som verkade under samma tid, faktum är att Peterson-Berger hade en mycket negativ hållning till Nazismen...

Hans politiska ställningstagande i denna och andra artiklar fick till följd att han blev vägrad att färdas genom Tyskland när han skulle besöka Paris år 1934.

Her er det alltså vigtigt at understrege, at Peterson-Berger bestemt ikke var nazist, snarere en person som gennem sin opførsel markerede afstandstagen til nazismen. Blandt de som kunne føle sig mest berørt eller ramt af Stefan Nolerviks kritiske udfald finder vi naturligvis også Teaterforeningen Arnljotspelen. På teaterforeningens hjemmeside valgte man at svare på kritikken på følgende måde (http://www.arnljot.se/debatt.asp_070506):

Detta är allvarliga påståenden som dessvärre verkar ha hamnat i tryck utan vidare efterforskning eller kritisk granskning. Att Nolervik ”enbart” citerar Henrik Karlssons bok är knappast någon ursäkt, källkritiskt granskande borde väl vara krav även för en kulturredaktör.

Det är svårt att hitta någon entydig bild av Peterson-Bergers åsikter. Vill man hitta tecken på att han var antisemit kan man säkerligen göra det, om det är det man är ute efter. P-B var kritisk mot det mesta, inte olik Stefan Nolervik själv. ... Påverkas det konstnärliga värdet av P-B:s efterlämnade verk av hans eventuella åsikter? Låt verken tala för sig själva. Tror Stefan Nolervik på fullaste allvar att Arnljotspelen hade överlevt drygt sextio år om pjäsen präglats av rasistiska förtecken?

De ovennævnte brudstykker illustrerer ikke

blot tonefald og opsparet foragt for hverandre, men også hvordan parterne har helt forskellige udgangspunkter for sine opfattelser. Skal vi forsøge at opnå mere forståelse af parterne og deres handlinger er det imidlertid vigtigt at tage til sig, at det formelle udgangspunkt for deres opfattelser og handlinger jo var en bog om Peterson-Berger og hans relation til antisemitisme og antinazisme. Det er bemærkelsesværdigt, at de jæmtlandske diskussionsparter læser noget i bogen, som forfatteren Henrik Karlsson selv tager meget tydeligt afstand fra:

Han var visserligen konservativ, men jag har inte funnit några belägg för att han har uttryckt någon som helst sympati med de fascistiska regimerna och deras politik. På den punkten råder det ingen som helst tvekan. Antisemitismen är inte a priori liktydigt med nazism (Karlsson 2005:21).

Omkring Peterson-Bergers forhold til antisemitismen udtrykker Henrik Karlsson sig med næsten lige entydighed:

Året 1933 innebar en tydlig vändning i P-B:s förhållande till den utommusikaliska omvärlden. Samtidigt som han entydigt och klart tog avstånd från nazismen i flera artiklar blev hans tidigare närmast standardiserade utfall mot judiska tonsättare och musiker allt mera sällsynta. Inte så att han gjorde offentlig avbön eller en helomvändning, det låg inte i hans natur, men tonfallet blev ett annat när han erfor hur judiska musiker behandlades i Tyskland, vare sig de var modernister eller inte (Karlsson 2005:101).

Hvad ville debatorerne med Peterson-Berger? Det kan naturligtvis ikke afvises, at de jæmtlandske debatorer ovenfor har egne andre kilder som fundament til sine debatindlæg, men da begge flittigt henviser til Henrik Karlsson da helt aktuelle udgivne studie som ingik i et større tværvideenskabelig forskningsprojekt om ”Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen” er det nærliggende at forestille sig, at Karlssons bog i det mindste udgør en hovedkilde til debatorernes opfattelser.

Lad os nu vende tilbage til hovedspørgsmålene omkring historiebrugen og kulturarvspædagogikken og forsøge at give nogle indikationer til hvad som kan være svarene. Hvordan anvender og hvad vil de jemtlandske debatører med historiekulturen omkring Wilhelm Peterson-Berger? Stefan Nolerviks debatindlæg bygger ifølge ham selv direkte på Henrik Karlssons bog, men indlægget er ikke udformet som en anmeldelse. I teksten er der end ikke en anbefaling til Stefan Nolerviks læsere om at læse Karlssons bog. Anvendelsen af Henrik Karlssons resultater er ganske tendentiøs. Karlsson fik selv anledning til at kommentere debatten (Karlsson i *Arnljot-Tidender*, Årg. 9 Nr 2/2006):

Jag gillar inte en journalistisk teknik som går ut på att saxa och förstora upp vissa partier i en text och använda dem för egna syften. Nyanser ignoreras och andra aspekter förtigs.

Genom Nolerviks tendentiösa referat ur min bok "Det fruktade märket" tillskrivs jag nu i den debatt som följt åsikter som jag inte har, och Peterson-Berger kallas "rashetsare". Det är en rubriksättning som hör hemma i kvällspressen och inte i en seriös dagstidning.

Denne svada til trods, så har Stefan Nolervik et udgangspunkt, som ej heller Henrik Karlsson afviser, nemlig at Wilhelm Peterson-Berger i sine anskuelser eller værdier, som vi vil sige i nutiden, var tiltrukket af den rasebiologiske forsknings ideologiske konklusioner. Stefan Nolervik "plukker" hvad han kan bruge i Karlssons bog for at forstærke dette indtryk og desuden undlader kulturredaktøren helt at forholde sig kronologisk procesmæssigt eller udviklingsmæssigt til sit emne. At Peterson-Berger udviklede, forandrede og modererede sine værdier under sit liv er helt udeladt af Nolerviks betragtninger. Draget til sin spids betyder det jo, at Wilhelm Peterson-Berger her falder for argumentet: En gang skyldig, altid skyldig.

Stefan Nolervik var ikke uvidende om Wilhelm Peterson-Berger da han skrev sine debatindlæg i begyndelsen af 2006. Tvært

imod må han siges at have haft en viden og indsigt langt mere end de fleste. Under årene 2000–2001 publiceredes mere end 20 kortere og længere artikler i *Östersundsposten* af Stefan Nolervik om Peterson-Berger, som næsten alle bygger på læsning af brevsamlinger. De emner som brevene blev ordnet efter i artiklerne tenderede til at handle om velkendte Jämtlandstemaer: Frösöblomster, fjeldvandring, opførelse af Sommarhagen, o.s.v. Flere gange har Nolervik også haft artikler med interviews og kommentarer omkring dels fremtiden for Arnljotspelen og dels for Sommarhagen. I et par kortere artikler af kronikkarakter vendte kulturredaktøren tilbage til temaet i 2003. Alle disse indlæg har stedse haft som udgangspunkt for Stefan Nolervik, at der skulle en eller anden form for fornyelse til (se f.eks. Nolervik: "Lekstuga för en elit-klick?" i *Östersundsposten* den 16 maj 2003).

Kulturredaktørens tidligere engagement og opbyggede viden om Wilhelm Peterson-Berger kan altså forventes at have været udnyttet i forbindelse med tilrettelæggelsen af de kritiske debatindlæg i begyndelsen af 2006. Der er udvalgt den baggrundsviden og de udsagn fra Henrik Karlssons bog, som skaber et så usympatisk billede som muligt og skribentens satsning er tydelig: Kan nogen tage Wilhelm Peterson-Berger – og det vil i dag sige anvendelsen af Sommarhagen og selve Arnljotspelen i forsvar efter denne afsløring af rasisten Peterson-Berger? Heroverfor fremstår de som engagerer sig i Arnljotspelen som nærmest naive historieforskønnere. På Teaterforeningen Arnljotspelens hjemmeside bydes man velkommen med følgende tekst:

Välkomna till Frösön, Jämtland, och till Arnljotspelen! Alltsedan 1935 har vikingadramat Arnljot, skapat av kompositören och musiksribenten Wilhelm Peterson-Berger, uppförts på den natursköna Arnljotlägden. Upplev den dramatiska bakgrund som bildas av de mäktiga Oviksfjällen och den gnistrande Storsjön, och följ med på en spännande resa tillbaka till 1000-talets Jämtland! (<http://www.arnljot.se> 080809).

Om selveste Peterson-Berger og Arnljotspelen fortsætter teksten således:

Vikingadramat Arnljot skapades av den *berömde* tonsättaren och musikkritikern Wilhelm Peterson-Berger, född i Ullånger, Ångermanland, år 1867. Han kom bland annat att studera musik i Dresden och påverkades i tidens nationalromantiska anda av bl.a. *Richard Wagner*.

I Sverige verkade P-B som musiksribent i *Dagens Nyheter* i hela 34 år. Under denna tid blev han av vissa kallad *Peterson-Arger för sin många gånger kraftfulla och bitska kritik* (mine fremhåvelser).

Det samlede indtryk kan næsten ikke undgå at blive: Sådan skabes varemærket Wilhelm Peterson-Berger! Friluftsliv, Frösöblomster, fjeldverden bliver stort set synonymt med Jämtland. Peterson-Berger bliver både pionér, en komponist med omfattende produktion, en kraftfuld og frygtet person ikke ulig den "rigtige" Arnljot.

Der er så kort afstand mellem tankebillederne i denne tekst, at en sammenvævning med Jämtlandsfantasterne er nærliggende – altså folk som i hovedsagen gør Carl-Göran Ekerwalds fantastiske historieopfattelse om Jämtland til deres ideologi og hovedgrundlaget for deres regionale identitet (Ekerwald 2004). Om denne sammenvævning er tilsigtet ved vi ikke, men risikoen eller muligheden – afhængig af temperament – er temmelig oplagt. Det som kan tale imod denne tilknytning som en bevidst handling fra teaterforeningens side er, at de benyttede nationalromantiske billeder også kan ses som en lojalitet mod Peterson-Berger, som benyttede samme billeder. Og det kan være hans evne til at iscenesætte sig selv, som lever videre i teaterforeningens omtale af ham.

Stefan Nolervik anbefaler i sine tekster, at de som er aktive i forvaltningen af historiekulturen omkring Peterson-Berger så som Wilhelm Peterson-Berger Stiftelsen – som ejer Sommarhagen og Arnljotlægden, hvor dramaet opføres – og Teaterforeningen Arnljotspelen skal forholde sig kritisk til denne

historiekultur. I andet fald bør i første omgang Arnljotspelen nedlægges. Det er det direkte udtrykte mål for Nolervik i hans tekst. Men man kan jo spørge sig om det udtrykte mål er realistisk. Hvordan skulle det gå til at forholde sig kritisk til Peterson-Berger på grund af hans holdninger og så samtidig opføre hans drama? Det anviser Nolervik ingen nogen tydelig løsning på. Dette kunne man fristes til at opfatte som fordi, han indser at det ikke er muligt og derfor i virkeligheden plæderer for at ophøre med opførelserne af Arnljotspelen. Men det vil formodentlig være at trække argumentationen for langt for Nolervik indrømmer dels at han holder af Peterson-Bergers musik, dels at denne er interessant som "modsigelsesfuld" (i *Östersundsposten* den 4 januar 2006):

Han (Peterson-Berger) var en spegelbild av den tid han verkade i, och just därför är mycket av dennas efterlämnade verk i dag otidsenliga och inte relevanta. Det bör vi ha i åtanke varje gång hans musik – som de flesta av oss tycker så mycket om – spelas, varje gång vi besöker Sommarhagen, varje gång vi upplever Arnljotspelen och varje gång hans toner klingar ut från rådhusklockorna i Östersund...

Min uppfattning är att Östersunds kommun, PB-sällskapet (Sommarhagen) och Peterson-Bergerinstitutet bör – för sin trovärdighets skull – ge länsbor och turister en mer nyanserad och ifrågasättande syn på den så kallade nationalikonen Peterson-Berger. Berätta om hans 'livssyn'...

Et andet sted hedder det videre – som svar på et indlæg som spørger om hvordan man kan høre i Petersen-Bergers musik at den er racistisk – at vi bør lytte til Peterson-Bergers musik med "kritiska öron och försöka förstå vad det var han ville uppnå" (Nolervik i *Östersundsposten* den 10 januar 2006). Midt i Stefan Nolerviks forholdsvis hårde udfald forekommer det altså trods alt som om, han vil at de som engagerer sig i den Peterson-Bergerske historiekultur skal have det moralsk kritiske syn med sig.

Man kan naturligvis også spekulere i dybere liggende mål for Nolerviks tekst. Han

har selv udtrykt, at han anser sig for at være en slags "folkets röst" overfor den etablerede kulturverden – "etablissementet" eller "kultureliten" med institutioner, professionelle kulturudøvere og foreninger. I det lys er det nærliggende at forstå Nolerviks opfordring til kommuner, Teaterforeningen Arnljotspelet o.s.v. derhen, at han på folkets vegne opfordrer disse til at berette og formidle en anden historiekultur omkring Wilhelm Peterson-Berger. Men hvorfor opfordrer han til det? Hvordan skal vi kunne forstå det "krav"? Har det jämtlandske "folk" udtrykt ønske om det? Hvordan skulle de kunne gøre det? Gennem at købe avisen? En anden forklaringsmodel kan hente sit udgangspunkt i, at se Stefan Nolerviks engagement i denne sag, som et udtryk for de interesser, som han helt grundlæggende repræsenterer, nemlig de som betaler hans løn, det vil sige Östersundsposten som erhvervsvirksomhed med vinstkrav. Også kulturredaktören skal bidrage til at der skabes overskud, og de skrivende medarbejders bidrag hertil hænger naturligvis sammen med avisens attraktionskraft. At provokere og skabe overskrifter samt reaktion er et velkendt middel. Teaterforeningen Arnljotspelet valgte at tage den forurettedes rolle i sit debatindlæg overfor Östersundspostens kulturredaktör:

Det kan många gånger kännas tungt att arbeta med ideell kulturarbetare i detta län. Allt som inte faller ÖP:s kulturredaktör i smaken får sin dödsdom och det är lätt att ge upp. Men vi i Teaterforeningen Arnljotspelet anser ändå att vi har en framtid. Vi vill bevara ett jämtländskt kulturarv och vi anser samtidigt att Arnljot har ett egenvärde som dramatiskt verk. Det är ett drama med många allmänmänniska frågor som berör än idag. Och det är ett verk som utvecklas från år till år, med många människors hjälp (<http://www.arnljot.se/debatt.asp/070506>).

Offerrollen skal give en position, hvor ens argumenter forstærkes gennem at eventuelle modargumenter er uinteressante, netop fordi de er en del af en modargumenteren, som er

urimelig a priori. Teaterforeningen lykkes dog med at fremlægge nogle hovedretninger for sine argumenter for Arnljotspelets overlevelse. Dels er målet med deres virksomhed at bevare regional kulturarv, dels har Arnljotspelet en egen kunstnerisk værdi med fortsat almenmenneskelig appel. Men hvad er det for en kulturarv de mener her? Formodentlig menes det vi ofte opfatter som nationalromantikken, altså den nationalromantiske historiekultur. Hvis så, skal denne altså i sig – i den form som findes i Arnljotspelet – indeholde almenmenneskelige problemstillinger med aktualitet i vor egen tid.

Vist udvikles Arnljotspelet noget fra år til år, som teaterforeningen påpeger, men flere kendere vil nok mene, at spillet – måske for at det trods alt er et drama fastbundet til sin handling (oprindeligt også sin musik) – fortsat er vældig "Peterson-Bergersk" – altså mer end almindelig højtidelig i sin karakter. Hvis dette synspunkt er sandt kan det være fristende at lede efter det uofficielle mål for virksomheden med Arnljotspelet et andet sted. Kan det være sådan, at det er det frivillige engagement med de mange amatørskuespillere og deres månedlange samvær under instruktion, øvelser og opførelser som i virkeligheden er målet for virksomheden? Teaterforeningen har i sit billede af sin egen virksomhed antydning af noget sådant, når man skriver, at "P-B:s grundintentioner med Arnljot, hans 'gåva till jämtarna', var att dramat skulle sättas upp på Arnljotlägden av ideellt arbetande amatörer" (<http://www.arnljot.se/debatt.asp/070506>).

En kulturskribent på Östersundsposten – Hans Lingblom – antyder faktisk en sådan sammenhæng omkring amatørforeningens virksomhed i en kritik af Arnljotspelet, som i øvrigt fokuserer på den alt for forsigtige udvikling af dramaopførelsen gennem årene:

Det vore klädsamt av Teaterforeningen om man i sin debattskrivning på www.arnljot.se talade om att det, tack vare Wilhelm Peterson-Bergers musik går att spela Arnljot, trots minimal publik. Det är pengar från STIM

som hållit Teaterföreningen flytande, genom stora bidrag från Peterson-Berger stiftelsen (Lingblom i *Östersundsposten* den 20 januar 2006).

Teaterföreningen selv antyder gennem sin chefredaktör for foreningens blad sikkert mange af amatørskuespillernes motivartion (Helgesson i *Arnljot-Tidender*, Årg. 9 Nr 2/2006):

Vad är det som så lockande med Arnljot?

Är det sammanhållningen, sommarvännerna, festerna, känslan av att göra en kulturinsats eller att träffa personer som man normalt inte träffar. För min del är det nog den osannolika blandningen av personligheter ur alla samhällsskikt och åldrar, den avstressande inverkan som själva lägden har och det är det otroliga sommarnöjet alla jagar. Med andra ord är det välmåendeframkallande, åtminstone för mig.

Svarene på hvad de jemtlandske debatører egentlig vil opnå med sine debatindlæg med brug af den Peterson-Bergerske historiekultur går således i flere retninger. Vores svar alternativer kan som eksemplet her viser ofte opdeles i direkte udtrykte mål og uudtrykte mål. De sidstnævnte bliver som antydte i eksemplet ofte af spekulativ karakter, da en mængde andre observationer inddrages i forklaringerne.

I historiebrugsperspektivet forekommer det som om, der ikke blot er en verden til forskel mellem kulturredaktøren og f.eks. teaterforeningen. De bruger faktisk hverandre som modbilleder for det som de respektivt vil løfte frem. Derfor er der ingen reel debat – forstået som brydning af argumenter mod hverandre – mellem de to parter. Kulturredaktøren producerer provokation gennem sit historiebrug mens teaterforeningen producerer et forsvar for sin eksistens gennem sit historiebrug.

Hvem skal lære hvad og hvordan skal det gå til?

Avislæsere kan betragtes som lærende. Gennem at læse påvirkes de og transformeres mere eller mindre i Jack Mezirows forstand: Som læser påvirkes vi af det vi læser på den

måde at der opstår nye tanker og opfattelser og således at allerede eksisterende tanker og opfattelser ændres. I hvilken omfang vi kan påvise sådanne nye opfattelser eller forandringer er hos Mezirow henvist til at skulle findes i efterfølgende adfærd. Det vil være svært at påvise ændret adfærd hos ÖP:s læsere på baggrund af nogle debatartikler. Der findes i øvrigt ikke mange undersøgelser af hvem der læser Östersundspostens papirudgave og endnu færre af hvem som læser debatsider og kulturredaktionens opslag. Men vi gætter formodentlig ikke helt forkert hvis vi henter vores formodning om læsergruppens karakteristika fra større studier af medievalg. I så fald skal vi forvente os at der er en overrepræsentation af kvindelige læsere, af relativt veluddannede samt kultursektorens aktive samt beslutningstagere. Derimod vil der formodentlig være en kraftig underrepræsentation af folk med kort uddannelseshistorie, mænd samt unge mennesker.

Om det så er de læsere, som debatørerne vil nå er en anden sag. Vi kan imidlertid tage som udgangspunkt, at kulturredaktøren har en ganske sikker fornemmelse af hvem han skriver til. Ellers var han ikke kulturredaktør. Stefan Nolervik udtrykker som ovenfor omtalt nogle ønsker om hvad der bør ske fremover og han henvender sig i en af sine tekster direkte til Östersunds kommune, Wilhelm Peterson-Berger Stiftelsen og Teaterföreningen Arnljotspelen – det vil sige beslutstagere som ovenfor nævnt.

Teaterföreningen Arnljotspelen havde umiddelbart ikke noget valg, når det drejer sig om hvem man skulle henvende sig til. Man var umiddelbart nødt til at svare på Nolerviks kritiske udfald gennem samme medie som han havde benyttet for at nå samme lærende. Ellers kunne man have undladt at svare. Teaterföreningen valgte imidlertid at også gå til modangreb gennem sit eget medlemsblad *Arnljot-Tidender* i første omgang den 16 februar, altså umiddelbart efter debattens

klimaks (Föreningens ordförande i *Arnljot-Tidender*, Årg. 9 Nr 1/2006):

Året började med en skräll... Reaktionerna bland Er medlemmar har varit blandad. En del har viftat bort det hela – i varje fall inledningsvis, andra har inte läst det över huvud taget och några har varit upprörda på olika sätt. Det här blev inte en lätt fråga, då det relativt tidigt aktualiserades huruvida föreningen som sådan skulle reagera och därför blev det en fråga på styrelsemötet den 9 januari. Då beslutades att föreningen skulle sända in ett svar som efter diverse turer kom att publiceras i ÖP... Henric Tungström (Gudfast) skrev även ett eget svar ... Vilken soppa! På föreningens hemsida, enkannerligen gästboken blev det debatt. Artiklarna i ÖP kommenterades av många, det trycktes däremot inte i tidningen. ... Onsdagen den 25 januari möttes vi (jag, Nolervik, Machnow och Patrik Jemteborn) i radio och det hela sändes på morgonen 7.30–8 torsdagen den 26/1. Jag upplevde diskussionen som bra och Nolervik bad bl.a. om ursäkt för att han sårat föreningens medlemmar ... Att det blir så här är förstås olyckligt, men det viktigaste för vår egen del är att gå stärkt ur det hela och att städe bära huvudet högt och glädjas över det arbete som vi lägger ner för föreställningens och föreningens fromma ...

Som det fremgår, valgte foreningen foruden at svare i Östersundsposten – samt ved almindelig dominoeffekt mellem medierne at sammen med dels Henrik Karlsson og Stefan Nolervik komme videre ud i radio og tv – at reagere indadtil overfor sine medlemmer. Stort set alt andet end Stefan Nolerviks tekster optrykkes i medlemsbladet. Denne praksis kan dog have været en ”tak for sidst” reaktion om man betænker foreningens ovenfor omtalte skuffelse over ikke at have fået tilstrækkelig plads i Östersundsposten. I det næstfølgende nummer i maj måned kunne foreningen oven i købet publicere den her tidligere citerede ganske kraftige reaktion på debatten fra Henrik Karlsson selv – altså forfatteren og hovedkilden til Nolerviks oprindelige kritik. Men maj måned er til gengæld længe efter januar/februar da debatten rasede i Östersundsposten, så effekten af ”scoopet” med Henrik

Karlssons indlæg udeblev udenfor kredsen af medlemmer i teaterforeningen.

Dette afslører imidlertid også, at foreningens medlemmer var en udepeget målgruppe. Som lærende skulle de både beroliges og styrke hinanden i deres opfattelse af Arnljotspelen med mere og i videre bemærkelse også øvrig kulturarv med tilknytning til Peterson-Berger. Man kan sige at læringens indhold fra foreningens side handlede om at beskytte den identitet, som foreningens virksomhed var en væsentlig del af – en identitet knyttet til foreningsfællesskab og romantiske forestillinger om at holde en kulturarv levende. Der er trods alt nu mere end 60 års tradition for opførelserne af dramaet på Arnljotlægden.

For kulturredaktør Stefan Nolervik forekommer målet for læreprocessen at have været dels at skrive noget som kunne sælge avisen, det vil sige skulle kunne vække opsigt, hvilket forklarer den polemiske form samt det tilsyneladende bevidste valg af kritiske brudstykker i Henrik Karlssons tekst. Dels forklarer Stefan Nolervik selv i sin oprindelige artikel samt i senere indlæg, hvordan han vil påvirke kommunen, stiftelsen og teaterforeningen til at forandre deres holdning til Wilhelm Peterson-Berger og derigennem grunden for virksomheden med Arnljotspelen og ved Sommarhagen.

De særlige forhold ved metodevalg for de jæmtlandske debatører kan siges at have været dels den manipulative provocerende form hos Stefan Nolervik i hans første indlæg den 2 januar 2006, dels for teaterforeningens vedkommende indrykning af Henrik Karlssons Nolervik-kritiske artikel i medlemsbladet den 7 maj samme år. De to metodiske træk skal naturligvis vurderes i forhold til at det var forskellige målgrupper man henvendte sig til.

Historiebrug og kulturarvspædagogik – perspektiver på samme virkelighed

Historiebrugsanalysen arbejder med spørgsmålet hvordan en eller anden historiekultur an-

vendes og hvad man forsøger at opnå dermed. Den kulturarvspædagogiske analyse arbejder med spørgsmål om målgruppen for læringen, om hvad der skal læres og hvordan det skal gå for sig med kulturarv. Nogle af disse spørgsmål ligger i sagens natur meget nær hinanden, hvilket bedst illustreres i en enkel opstilling:

- Hvordan anvender brugeren historiekultur? (historiebrug)
- Hvordan skal der læres gennem kulturarv? (kulturarvspædagogik)
- Hvad vil brugeren opnå med anvendelsen af historiekultur? (historiebrug)
- Hvad skal læres gennem kulturarv? (kulturarvspædagogik)

Forskellen her ligger først og fremmest i om man ser på historiekulturen/kulturarven fra producent- eller modtagerperspektiv – eller om man vil – fra lærer- eller elevperspektiv. Som modtager gennem at være avislæser kan man formodentlig argumentere for at man måske ligefrem blot er forbruger. Gennem at læse disse debatartikler tilfredsstilles et behov hos forbrugeren. I historiebrugsperspektivet synes Stefan Nolervik at ville anvende historiekulturen omkring Peterson-Berger til at provokere mens teaterforeningen med flere anvender samme historiekultur til at til stadighed genskabe et fællesskab baseret på romantiske jæmtlandsforestillinger. I det kulturarvspædagogiske perspektiv konsumerer teaterforeningen den romantiske jæmtlandsforestilling for at kunne opretholde sit fællesskab.

Med så to forskellige udgangspunkter blev debatten da også til modsatrettede parallelle monologer uden rigtigt nogensinde at støde på hverandre. Nolerviks provokation lykkedes for så vidt som han fik reaktion. I det lys kan man sige at provokationen som historiebrug havde en virkning, som muligvis ikke lå langt fra Nolerviks mål med indsatsen. Lige så træffende kan man hævde at teaterforeningen med

flere også lykkedes med sit historiebrug i sin reaktion, da forsvarsaktionen formodentlig ledte til endnu mere sammenhold, hvilket kan have været målet. I et kulturarvspædagogisk perspektiv kan man sige, at Nolervik ikke lykkedes med at lære teaterforeningen med flere det han eksplicit havde sat sig for, nemlig at væsentligt forandre Arnljotspelet eller for den sags skyld ophøre med opførelserne. Det går naturligvis ikke at slå fast om teaterforeningen og dens medlemmer lod sig påvirke – lærte sig noget – igennem denne ”ikke-debat”. Måske har situationen ledt til ændring i medlemskaren, men efter mine oplysninger er det i så fald marginelt. Måske har situationen ledt til en eller anden påvirkning af den stadige udvikling af Arnljotspelet som trods alt finder sted i det lille. Måske, men det er alene gisninger.

Det tredje grundspørgsmål i den kulturarvspædagogiske analyse om ”Hvem som skal lære gennem kulturarv?” har naturligvis også sin parallel i en historiebrugsanalyse vedr. den tiltænkte målgruppe for en bestemt brug af historiekultur. Imidlertid bliver her forskellene på perspektivet snarere om målgruppen er udvalgt bevidst – som i det meste kulturarvspædagogiske praksis – eller ubevidst – som i den meste praktiske historiebrug.

Årsagerne til forskellene i de to perspektiver er formodentlig flere. Blandt de væsentligste vil jeg imidlertid påpege følgende som er illustreret med denne relativt enkle case, men som kan have generel gyldighed. Eftersom kulturarvspædagogikkens moder er pædagogikken lige så meget som kulturarvstænkningen, da er en betydelig del af tankegodset hentet fra opdragelsens og børneundervisningens verden. Der har effekten af valgte metoder stedse været selve målet med den pædagogiske praksis. Derfor har det da også været et centralt greb at se på læringen ud fra den lærendes situation og processerne forholder sig stedse til den lærende. Modsat har historiebrugen med nogle af sine rødder i

historievidenskab haft sit fokus på producentledet, hvor historikere har diskuteret metoder, kilder, tolkninger osv.

Det er således ikke overraskende at svarene i de to analysesystemer trods rødderne påmindrer meget om hverandre. Men det er vigtigt at være opmærksom på, at spørgsmålene og perspektiverne har de her nævnte væsensforskellige karakteristika. Vi svarer på forskellige spørgsmål, som leder tilbage til forskellige verdener.

Henrik Zipsane, *Landsantikvarie, Ph. D.*
Jamtli, Östersund

Källor

Tryckta källor

Arnljot-Tidender, Årg. 9 Nr 1/2006.

Arnljot-Tidender, Årg. 9 Nr 2/2006.

Östersundsposten 2003-02-16, 2006-01-04, 2006-01-10, 2006-01-04, 2006-01-20.

Internet

www.arnljot.se/debatt.asp_070506

www.arnljot.se_080809

www.froson.com/sevart/pellebemme.html_070713

Litteratur

Aronsson, Peter 2004: *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.

Ekerwald, Carl-Göran 2004: *Jämtarnas historia intill 1319*. Östersund: Jengel – Förlaget för Jemtlandica.

Hobsbawm, Eric 2001: *Om Historia*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.

Hooper-Greenhill, Eilean 2007: *Museums and Education – Purpose, Pedagogy, Performance*. London and New York: Routledge.

Iggers, George G. 1997: *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Hannover and London: Wesleyan University Press.

Jarvis, Peter 2006: *Towards a comprehensive Theory of Human Learning – Lifelong Learning and the Learning Society*. London and New York: Routledge.

Jensen, Bernhard Eric 1994: *Historiedidaktiske sonderinger*. Bind I. København: Danmarks Lærerhøjskole, Institut for historie og samfundsfag.

Karlsson, Henrik 2005: *Det fruktade märket. Wilhelm Peterson-Berger, antisemitismen och antinazismen*. Malmö: Sekel Bokförlag.

Kjeldstadli, Knut 1999: *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. 2. udgave. Oslo: Universitetsforlaget.

Mezirow, Jack 2000: *Learning as Transformation. Critical Perspectives on a Theory in Progress*. San Francisco: Jossey-Bass.

Zander, Ulf 2001: *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Lund: Nordic Academic Press.

Zipsane, Henrik 2007: Heritage learning: Not so much a question about the past as about the present, here and now! S. 69-82. I: Heribert Hinzen (red.): *Journal for Adult Education and Development*, Nr 68, Bonn.

Zipsane, Henrik 2008: Lifelong Learning Through Heritage and Art. S. 173-182. I: Peter Jarvis (red.): *The Routledge International Handbook of Lifelong Learning*. London & New York: Routledge.

SUMMARY

Between the Use of History and Heritage Learning

On a Debate about the Memory of Wilhelm Peterson-Berger in Jämtland

Just after New Year 2006 a regional newspaper in Jämtland had an article written by the journalist responsible for cultural affairs in which the journalist made serious and provocative accusations about the possible anti-Semitism of the national romantic composer, music critic and author Wilhelm Peterson-Berger (1867–1942). The composer was well known in Sweden and also abroad during his lifetime and even in modern times but has declined dramatically in popularity during recent years. He is however still an icon used in the regional branding and marketing of Jämtland and his home is preserved as a museum. His dramatization of a regional legend from Viking age history has been performed by an amateur theatre group every year for more than 60 years now in the national romantic settings with grand views of the beautiful landscape on Frösön.

The article started an extraordinary harsh debate between the journalist and his followers and the amateur theatre group and their followers. This debate is used as the empiric material for a study and comparison of

two analytical approaches: That of use of history and that of heritage learning. The material from the debate is analyzed through a search for answers to the main questions raised by the two approaches.

The analysis of the use of history raises questions about how the user of history is using the material and immaterial traces of the past and about what the user of history want to achieve by the specific use? The analysis of the heritage learning raises its questions about who is supposed to learn from the heritage and what is to be learned by the use of heritage and how is this learning process supposed to work?

The comparison demonstrates that the answers of the two approaches do indeed look alike but even though the questions are different and refer to two different perspectives. In short the analysis of the use of history mirrors the perspective of the producer with an emphasis on the sources while the analysis of the heritage learning mirrors the perspective of the learner and emphasizes the effectiveness of the process.

Konsum snabbköp och den moderne svensken Identitet och interaktion i Kooperativa förbundets filmer om självbetjäning (1920–60)

Rikard Eriksson

En central utgångspunkt för den här artikeln är att kulturhistoriska studier av förpackningar, butiker och konsumtion kan ge oss kunskap om samhälls-, livs- och människoideal som kännetecknar de perioder som analyseras (jfr Sivulka 1997; Bergman 2003; Torell, Qvarsell & Lee 2009). Syftet med artikeln är att presentera och analysera några väsentliga aspekter i relationen mellan etableringen av Konsum snabbköp och de livs- och människoideal som präglade den svenska kooperationen från 1920 till 1960. Ett andra syfte är att introducera film som empiriskt material vid kulturhistoriska studier. Artikeln fokuserar på hur konsumentkooperationens livsmedelsbutiker med självbetjäning kan rymma en komplex sociokulturell signifikans som berättar åtskilligt om människors identiteter och sociala relationer mellan människor (jfr Jackson 1986; Alëx 1994). Artikeln handlar därmed om de ”dramer” som utspelar sig mellan olika rollinnehavare på och kring den skådeplats för svensk förpackningshistoria som Konsum snabbköp kan sägas vara (jfr Torell, Qvarsell & Lee 2010).

I ambitionen att säga något om de moderna svenskarnas sociala relationer och sociala identiteter är Konsum snabbköp intressant på ett centralt sätt. Konsum snabbköp var en del av den kooperativa folk rörelsen i Sverige som under första hälften av 1900-talet hade en tydlig ideologisk framtoning, vilken rymmer ideal som handlar om hur människor skall vara och leva sina liv och hur samhället skall se ut (jfr Eriksson 1999; Eriksson 2003; Eriksson

2005; Geertz 1983). Vad krävs det då för empiri för att beskriva ideal kopplade till social interaktion och social identitet, så som konsumentkooperationens Konsum snabbköp förmedlar idealen? Filmer rymmer många aspekter av social interaktion med dialog, tonfall, anslag och scener. Filmer visar också fram typifierade karaktärer med särpräglade sociala identiteter. Därför baseras artikeln på en analys av Kooperativa förbundets instruktions-, informations-, reklam- och utbildningsfilmer, som producerades i Stockholm från 1920-talet till 90-talet. 60 filmer från tidsperioden valdes ut från Kooperativa förbundets digitala arkiv. Urvalet utgick från att filmerna på något sätt handlade om kundbetjäning och självbetjäning i Konsum snabbköp.

Sociokulturell analys av film

För att säga något kort om social och kulturell analys av film så skiljer sig analysen en del från liknande studier av texter och foton (Qvarsell & Torell 2005; Schroeder 2002). Om filmen behandlas som en historisk källa ger den forskaren på ett unikt sätt möjligheten att ”vara där” och fånga hur olika beteenden, situationer och sätt att tala gestaltades. Filmen har också, jämfört med texter och foton, hög innebördsmässig densitet, då den gör det möjligt att analysera kroppsspråk, sätt att tala och sociala interaktionsmönster. Filmerna skapar en mycket påtaglig upplevelse av att det som åskådaren möter på den vita duken är verkligt (Kolker 2008).

Det specifika med kooperationens filmer

var att de skapades för att visa publiken hur man önskade att butikerna skulle se ut, och hur man önskade att expediterna skulle uppträda och agera. De skulle lära allmänheten hur man gjorde när man köpte mat i ett snabbköp. Samtidigt var många av filmerna reklam för produkter och för den kooperativa rörelsen. Det intressanta med filmerna är att de också berättar något mer och vidare om svenskarernas identiteter och sätt att vara mot varandra i sociala situationer.

En films hela värld av verklighet består av händelser, karaktärer, föremål, scener, ljud- och ljussättning. Att analysera filmens verklighet kan göras med hjälp av det mer filmtekniska begreppet *mis-en-scène*, som är franska och betyder något i stil med ”att sätta något på en scen”, att iscensätta. När det gäller produktion och analys av film omfattar *mis-en-scène* allt som ställs framför kameran vid en inspelning samt hur det arrangeras, och omfattar även ljud- och ljussättning, om filmen är svartvit eller i färg och vilken färgton den har. De praktiska arrangemang som formar *mis-en-scène* rymmer skådespelarens kläder, frisyrier och smink samt position, kropp, sätt att tala, hållning och rörelsemönster. En annan viktig del när *mis-en-scène* formas utgörs av scenens kontextuella placering, som innebär i vilken miljö den är situerad samt scenens rumsliga karaktär med väggar, möbler, lampor och annan interiör (Van Sijl 2005).

I den här artikeln används begreppet iscensättning synonymt med *mis-en-scène* för att säga något om identitet och social interaktion och avgränsas därför till de karaktärer och rollinnehavare som är väsentliga delar i filmerna som Kooperationen producerade. Analysen handlar om hur snabbköpsfilmerna visar fram den moderne svensken för filmpubliken. Artikeln avgränsas med en mer snäv frågeställning: Hur iscensätter Kooperativa förbundet med filmerna om Konsum snabbköp den moderne svenskens identitet och sociala interaktionsmönster? Den avgränsas också

med en vidare frågeställning: Hur iscensätter Kooperativa förbundets filmer om Konsum snabbköp en specifik svensk modernitet?¹

I vilken forskningstradition är det rimligt och relevant att placera studien? Grundläggande fokus är inställt på vad Kooperationens utbildnings-, instruktions-, reklam- och spelfilmer, utöver sin funktion att lära ut, informera, sälja och roa, berättar om vidare sociala och kulturella omständigheter. Studien genomförs i skärningspunkten mellan disciplinerna historia, etnologi och filmvetenskap. Det blir därför viktigt att historiskt contextualisera Kooperationen och relatera den till förhållanden i den samtid som studeras (Arvidsson 2002; Eriksson 1999; Alex 1994; Jönsson & Svensson 2005). Samtidigt är studiens huvudsyfte av tolkande etnologisk art med betydelsen att analysen är riktad mot de livsideal, livsstilar, normer och värderingar som både formar filmerna och som förmedlas genom dem (Geertz 1973/1983; Eriksson 2003). För det tredje blir det fruktbart för studien att använda filmvetenskaplig begreppsapparat och teoribildning för att på så sätt beakta hur mediet film både formar och speglar innebörder, sammanhang, tonfall, anslag som blir centrala meningsenheter i den här studien av livsstilar och livsideal (Hampton 2007; Kupfer 1999; James 2000). Studien handlar i huvudsak om de etnologiska delarna i filmerna, vilket gör att de historiskt kontextuella och filmvetenskapliga delarna skulle ha kunnat utvecklas mer.

Artikeln följer en disposition med fyra delar. Den första delen ger en introduktion till den svenska Kooperationens ideologiska bas. Den svenska Kooperationens ideologi har en komplex och kombinerad estetisk, teknologisk och politisk struktur. Därför presenteras också i den inledande delen några grundläggande drag i Kooperativa förbundets arkitekt- och ingenjörbyrå, som utvecklade hela konceptet med hur Konsum snabbköp ”förpackade” förpackningarna. Artikelns andra del hand-

lar om hur filmerna om Konsum snabbköp berättar något om de moderna svenskarnas identiteter och sociala interaktionsmönster. I den tredje delen kontextualiseras analysen från del ett och två, för att sammanfattningsvis säga något om hur filmerna om Konsum snabbköp är med och iscensätter en specifik svensk modernitet som utvecklades 1920–60. Avslutningsvis diskuteras hur snabbköpet kan ha påverkat svenskens konsumtionsmönster med en utveckling från inköp baserade på behov till konsumtion baserad på begär.

Kooperationen som estetisk-ideologisk rörelse

Utvecklingen av Kooperationen och de konsumentföreningar vars butiker under 1920-talet fick namnet Konsum, kan ses som en ideologisk omständighet som tycks viktig i framväxten av den specifika modernitet som kom att bli ett centralt karaktärsdrag i det svenska samhället efter andra världskriget. Den svenska Kooperationen föddes i slutet av 1880-talet i ett samhälle där det var stor skillnad mellan fattig och välbärgad, och där de som var mindre bemedlade hade svårt att klara sin försörjning. Kooperationen hade ambitionen att de mindre bemedlade skulle kunna leva ett drägligare liv. Kooperationens konsumentföreningar strävade efter att avveckla försäljningen av mat på kredit, då kredittagaren kunde hamna i en skuldsituation som han eller hon ofta inte hade någon möjlighet att betala sig ur. Kreditsystemet kunde därmed leda till att familjer förlorade allt från inventarier till boskap, och ibland sina hem. Varje konsumentförening hade från starten en stadga med den inskrivna ambitionen att demokratiskt leda verksamheten (Hwang 1995).

Konsumentkooperationen ville också sälja mat på andra premisser än att enbart generera vinst till privata intressenter. Eventuellt överskott skulle istället användas till upplysnings- och utbildningsprojekt och det utgick också återbäring till varje enskild medlem

baserad på hans eller hennes andel i omsättningen. En annan viktig utgångspunkt för konsumentföreningarna var ärlighet när det gällde mått och vikt vid försäljning samt att sälja mat till vad som definierades som rimliga priser. Föreningarna grundades med tanken att medborgaren frivilligt skulle bli medlem och bidra med de medel som krävdes för att etablera försäljning av mat. Tanken var att de mindre bemedlade, genom att vara med och driva konsumentföreningar, själva var med och aktivt utvecklade sin egen och de andra medlemmarnas livssituation. En viktig del i konsumentföreningarna blev därmed ansatsen att vara med och bygga upp människors möjligheter att leva ett självständigt och värdigt liv, där de kunde försörja sig själva och genom bildning få möjlighet till en meningsfull tillvaro. Genom att medborgaren blev medlem och aktiv i en konsumentförening bidrog han eller hon på egen hand till att förbättra sin hushållsekonomi, vilket kan beskrivas med den kooperativa folk rörelsens slagord ”hjälp till självhjälp”, som har likheter med upplysningsfilosofen Rousseaus formulering ”hjälp dig själv så hjälper dig Gud”. Förutom en demokratisk ansats startades konsumentföreningarna som politiskt och religiöst neutrala verksamheter. Trots det kom den kooperativa rörelsen i Sverige att ligga nära rösträttsrörelsen, bildningsrörelsen, fackföreningsrörelsen och det socialdemokratiska partiet (Hwang 1995).

I ett tal på Kooperativa förbundets årsmöte 1950 inledde förbundets dåvarande ordförande Albin Johansson med ”Ärade åhörare, kooperatörer!”, sedan talade han med emfas om att det ännu inte var slut på de landvinningar som man uppnått, som gett människor den svenska välfärd de levde i. Han fortsatte med att det var den tekniska utvecklingen och uppfinnarna som i början av 1950-talet lagt grunden till människors höjda levnadsstandard.

Kooperationens funktionalistiska arkitektur
År 1925 blev arkitekten Eskil Sundahl chef för Kooperativa förbundets arkitekt- och ingenjörbyrå i Stockholm (KFAI). På mindre än tio år skulle KFAI med sina 70 medarbetare bli det största arkitektkontoret i Sverige och Sundahl skulle få stor betydelse för hur Kooperationens matbutiker utformades och inreddes. Han blev en central kugge i den tekniska utveckling som Albin Johansson alltså menade vara nyckeln till svenskens allt högre levnadsstandard.

I inledningen av sin karriär var arkitekten Eskil Sundahl inspirerad av neoklassicismisk estetik med ett grekisk-romerskt formspråk där exempelvis kolonner och pilastrar användes som exteriöra utsmyckningar på husfasader. Retoriken som lanserade den neoklassicismiska estetikens präglades av ett uppskruvat revolutionärt-existentiellt tonläge som var influerat av 1780-talets demokratiska rörelse i Frankrike (Hugh 1991). Men när Sundahl 1925 färdigställde ritningarna till Kooperativa förbundets bygge av kvarnanläggningens silobyggnad på Kvarnholmen i Nacka, rensades alla klassicismiska inslag, som funnits med i de första skisserna, bort. Slutresultatet blev en byggnad som med sina strama former och rena linjer förmodligen uppfattades som helt ny och originell av sin samtid. Och Sundahls silobyggnad ritades med ett stilspråk som hade ett nerskruvat sakligt-existentiellt tonläge.

Sundahl tycks i mitten av 1920-talet ha varit influerad av den arkitektoniska modernism som startade med det internationella seminarieret Congrès International d'Architecture Moderne (CIAM) år 1920. Denna modernism kom att utgöra dominerande influens över västerländsk arkitektur och stadsplanering under hela 1900-talet och omfattade flera olika stilar som funktionalism, brutalism och high-tech-arkitektur. Inriktningen funktionalism, eller "den nya sakligheten" som strömningen också kallades, hade ett av sina centrala ursprung i tyska Bauhaus. Det speciella med funktiona-

lismen var uppfattningen att arkitektur inte bara handlade om att planera städer och rithus. Arkitekten hade också ett socialt ansvar och var en viktig samhällsodanare (Colquhoun 2002; Svedberg 2000).

På 1930-talet introducerade Sundahl idén att alla konsumentföreningars butiker skulle ha enhetlig arkitektur och han motiverade ambitionen med att det skulle vara bra reklam för de kooperativa butikerna. Han skapade Kooperationens arkitekt- och ingenjörbyrås standardbutik för konsumentföreningar. Standardbutiken skulle byggas utifrån sin funktion och det var uteslutet att smycka den med ornament och kolonner. Den standardiserade konsumbutiken fick en lådliknande huskropp med platt tak och den ritades med utgångspunkt i grundläggande geometriska former som exempelvis cylindrar, block och kuber. Sundahl ansåg också att Kooperationen hade ett kulturellt ansvar, med funktionalismen som ideal. Förutom att Kooperativa förbundets arkitekt- och ingenjörbyrå (KFAI) skulle rita butiker som uppnådde goda försäljningssiffror hade man ett kulturellt ansvar. Kooperativa förbundet i Stockholm hade som central nationell instans ett stort inflytande över hur Konsum snabbköp etablerades ute i landsorten, och de lokala konsumentföreningarna visade också stor tilltro till de centrala ambitionerna när butikerna skulle ritas och inredas. Det gjorde att flertalet av de butiker som byggdes under 1940–60-talen präglades av funktionalistisk estetik. I de analyserade filmerna kopplades arkitektur och inredning samman med hur expediterna skulle uppföra sig i butiken. Man sa att de som arbetade i Konsum snabbköp skulle vinnlägga sig om att vara propra och ha ordningssinne (696).

Tillsammans med Svenska Slöjdföreningens direktör Gregor Paulsson och arkitekterna Uno Åhrén, Gunnar Asplund, Wolter Gahn samt Sven Markelius skulle Eskil Sundahl bli en av de ledande arkitekterna som etablerade funktionalismen med en kombinerad estetik

och ideologisk ambition. Den estetiska dimensionen omfattade arkitektur, bostadsfrågor och stadsplanering. Och utöver sin funktion att ge tydliga anvisningar om hur ett hus skulle byggas för att uppfattas som estetiskt tilltalande och praktiskt, gav funktionalismen som rörelse i Sverige tydliga anvisningar om vad som förväntades av varje medborgare i det nya moderna samhället. Det var anvisningar som handlade om hur man levde ett gott liv och visade hur man levde ett rätt liv. Och det var en naturlig följdriktighet mellan det goda och det rätta som innebar att om du levde rätt var det också gott för dig, och om du levde gott så var det också rätt för dig. Med skriften *acceptera*, utgiven 1931, strax efter 1930 års Stockholmsutställning, kunde svensken i allmänhet ta del av gruppens visioner om ett framtida nytt svenskt samhälle och en framtida ny svensk medborgare (Asplund 1931).

I *acceptera* gestaltas visionen av en kultur som skulle vara ett praktiskt redskap för livet. Man ville utmönstra den ornamenterande estetiken och menade att den inte hade någon betydelse för svenskens självförtroende, ambition och framåtanda. Det handlade om att snabbt och obevekligt förflytta sig från en överbelastad stil och målmedvetet bearbeta och lösa framtida problem. Handlingskraft och beslutsamhet blev viktiga inslag i rörelsen tillsammans med vad som skulle kunna kallas en empirisk hållning som innebar att ta sig an verkligheten och inte blunda för dess karaktär. Den empiriska hållningen skulle syfta till att kontrollera och tygla verkligheten och den rymde också idéer om ett vetenskapliggörande av hur man borde förstå och förklara samhälle, natur och människa (Asplund 1931).

Med Eskil Sundahl som en del i den svenska funktionalismen, samtidigt som han var chef för KFAI, förefaller det som om funktionalismen och den kooperativa rörelsen influerade och påverkade varandras utveckling i Sverige. Funktionalismen tycks därmed både ha format och speglat många

Kooperativa förbundets instruktionsfilmer. Butikskultur. 1920-tal. Film 696.

av de grundläggande idéer som blev centrala inslag i den svenska Kooperationen och dess utveckling av matbutiker med betjäning över disk, som efter andra världskriget ändrades till Konsum snabbköp med självbetjäning. Sammanfattningsvis tycks det därmed rimligt att kategorisera den kooperativa rörelsen som en kombinerad ideologisk och estetisk rörelse.

Svenska identiteter och sociala interaktionsmönster

Hur iscensätter då filmerna om Konsum snabbköp de moderna svenskarnas identiteter och sociala interaktionsmönster? På vilket sätt kan filmerna sägas vara betydelsefulla inslag i individualiseringsprocesser som formar sociala interaktioner? Åtminstone sex centrala aspekter visar sig i analysen av filmerna: Kooperationens moraliska matris; Arbetet och fostran; Att bygga framtiden på ungdomen; Tidsbrist och fri tid; Arbetet formar fritiden genom fostran samt Kärnfamiljens roller.

Konsumentkooperationen förefaller både ha format och verkat i en moralisk matris där det uppfattades som ideal att vara sparsam, där redbarhet var en dygd och utbildning något självklart gott. Den moraliska matrisen skulle leda till att varje människa kunde försörja sig själv och därigenom bli en självständig medborgare. Det skulle leda till ett bra och gott liv

för både staten och den enskilde. Genom att etablera konsumentföreningar som sålde mat samverkade den självständige medborgaren med andra för sin egen nyttas skull. En viktig nyckel var att avskaffa möjligheten att handla mat på kredit. I den mycket konkreta och praktiska tanken låg en central del i KF:s moraliska matris som handlade om att människor inte skulle leva över sina tillgångar. KF strävade alltså efter att utveckla svensken till en genomtänkt, förnuftig och rationell konsument som inte skulle falla offer för de impulsköp som de nya självbetjänande konsumbutikernas massiva varuexponering samtidigt erbjöd.

Arbete och fostran

I Konsumskolans filmer förenas en ambition att fostra åskådaren till ett mer hygieniskt och propert vardagsliv genom att forma expediter i konsumbutikerna som med proper stil, ett gott bemötande och fullgod hantering av varorna, bidrar till att Kooperationen nådde höga försäljningssiffror. ”En film om grönsaker” är exempel på en film som samtidigt är fostrande och säljande. I filmen får åskådaren följa en ung kvinnas morgonbestyr. Hon vaknar, tar en dusch och sedan kommer berättarrösten in i filmen. Den manliga berättarrösten beskriver kvinnans morgonrutiner genom att tala direkt till åskådaren: ”Du tar en dusch, borstar

dina tänder och kammar ditt hår. Du gör en liten make-up, sätter rouge på kinderna och granskar av gammal vana dina kläder och dig själv framför spegeln. Och innan du går till ditt arbete byter du vatten på blommorna och snyggar upp efter dig.” Berättarrösten frågar samtidigt kvinnan och filmpubliken: ”Varför gör du allt detta?” Han svarar att det handlar om att du ska se fräsch och tilltalande ut för din omgivning. Berättarrösten menar att vare sig du är man eller kvinna så är en första förutsättning för ett trivsamt förhållande mellan dig och din kund att du och dina kollegor ser snygga och propra ut. Sedan möter åskådaren en ny scen, ett klipp från snabbköpets frukt- och grönsaksavdelning, och berättarrösten menar att varorna kräver samma hantering som expeditens morgonbestyr för att hållas fräscha (495).²

Att bygga framtiden på ungdomen

I filmen ”Vi i vår lilla butik” från början av 1950-talet berättas många historier samtidigt. De exteriöra filmsekvenser som bygger upp filmen fokuserar på nybyggda hus i nyplanerade bostadsområden och köpcenter som alla bär prägeln av modernism inom arkitektur. Man kan säga att filmerna skapar rörliga bilder av en specifik svensk modernitet. Filmpubliken möter rationellt planerade bostadsområden, så kallade förstäder, med smalhus, nylagda asfalterade gator, nästan inga träd eller buskar. I filmerna byggs och schaktas det och många av förstäderna är inte riktigt färdiga. Filmerna visar öppna ytor, räta linjer och rymd. Filmpubliken möter ett samhälle som är under tillblivelse. De visar urbana miljöer där män och kvinnor är inbegripna i beslutsamma förehavanden. De flanerar inte, de vegeterar inte, deras steg och sinne tycks ha bestämda mål. Publiken möter en ny svensk urban livsstil med kafébesök, shopping och den stramt och praktiskt välmöblerade lägenheten. Filmerna ”Vi i vår lilla butik” rymmer också berättelsen om den unge medellöse och

Konsumskolan visar. En film om grönsaker. 1940-tal. Film 495.

flitige mannen, hans situation och möjligheter i 1940-talets svenska storstadsliv. Filmpubliken möter en tvehågsen arbetarkille med ganska dåligt självförtroende. Han arbetar som springpojke i en konsumbutik och cyklar med varor till kunder i de nybyggda funkishusen. Hans dröm är att bli föreståndare i en konsumbutik och hans önskan är att en dag bli biträde i en konsumbutik. I filmen är han klar över att vägen till expedit är mödosam och svår. Han sitter på ett kafé tillsammans med fyra andra som är expediter i butiken där han är springpojke. De sitter alla och diskuterar förnuftigt med den unge mannen om hans drömmar och framtidsplaner. Ett genomgående inslag i den här filmen och många av dem som analyserats är att ungdomen, ”det uppväxande släktet”, sätts i uppmärksamhetens centrum. De unga uppfattas vara Sveriges framtid.

När den unge mannen är tveksam till om han klarar av att bli expedit, säger en kvinnlig kollega att han har ”alla förutsättningar att bli en butiksmänniska i toppen”. Filmpubliken får sedan följa hennes egen väg till ”toppen” som expedit. Hon berättar om sina kurser på Kooperationens egen skola i Saltsjöbaden, Vår Gård. På Vår Gård fick hon lära sig kundbetjäning, varukännedom, Kooperationens ABC och praktiskt arbete med modern maskinell apparatur. Hon berättar om strävsamt arbete i butiken på dagarna och flitiga studier i hemmet på kvällarna. Filmens visar hur hon först plockar upp varor i konsumbutiken och sedan klipper filmen över till kvinnans sparsmakade och stramt inredda lägenhet, där hon sitter i skenet av skrivbordslampan och studerar Kooperationens undervisningsmaterial för butiksbiträden. Hon berättar vidare om föreståndaren som en mäktig herre och menar att han nog fått sträva hårt för att nå sin ledande ställning. Till sist berättar expediten att hon genom Kooperativa förbundets expeditutbildning också får en demokratisk underbyggnad ”till glädje och nytta för henne som samhällsmedlem”. Kameran fokuserar på en annan

kvinnlig expedit som sippar lite på sitt kaffe och filmen avslutas med att hon vänder sig till den unge mannen och säger: ”Nog kan man vara nöjd med sin lott i vår lilla butik som är som en värld i sig” (220).

Tidsbrist och fri tid

Filmens ”Var och en sin egen expedit” från slutet av 1950-talet, handlar om fru Andersson, en ung modern kvinna som, enligt berättarrösten, alltid har bråttom. Fru Anderssons tidsbrist är också hennes huvudargument för att alltid handla i Konsum snabbköp. Hon menar att det går snabbt att handla i snabbköpet, samtidigt som alla varor hon behöver till hushållet finns i samma butik. Filmens inleds med högt tempo och kameran fokuserar på fru Andersson som kommer gående på trottoaren i snabb och bestämd takt. Hon är inte bara ute och flanerar utan har Konsum snabbköp som mål. Fru Andersson går in i butiken och kameran följer efter. Berättarrösten: ”Här kommer fru Andersson och så börjar snabbköpsronden.” Fru Andersson möter herr Hagström, en bekant. De tar i hand och hälsar. Hon säger till herr Hagström att det är så bra med snabbköp för här får man själv bestämma takten och det blir inga väntans tider då allt ligger förpackat och klart att ta. Och när man tagit allt man ska ha räknar kassörskan ihop vad man ska betala och tar betalt. Filmens avslutas med fru Andersson som säger: ”Ja, hit kommer jag alltid att gå, ja, gå till Konsums snabbköpsbutik på Odengatan 31!” (500).

I en annan sekvens i filmens ”Var och en sin egen expedit” beskriver berättarrösten att ökad fritid är en aktuell fråga i Sverige. Filmpubliken ser en kvinna som går in i Konsum snabbköp på Odengatan 31 i Stockholm. Berättarrösten beskriver att arkitekter ritar rationella kök, att industrin producerar arbetsreducerande och tempohöjande husgeråd och affärsmännen tidsbesparande inköpsmöjligheter och allt detta görs med syftet att husmödrar och förvärvsarbetande kvinnor skall kunna

njuta av sin fritid. Konsum snabbköp beskrivs vara en självbetjäningsbutik efter bästa amerikanska principer och modernaste finesser. Filmpubliken möter ett nyöppnat Konsum snabbköp på Hantverkargatan i Stockholm. Kameran panorerer genom butiken och visar fram djupfrysta varor som, tillsammans med färdigpaketerade kött- och charkuterivaror i kyldiskar, beskrivs vara ”morgondagens melodi” för en modern husmoder. Konserver framställs i filmen som snabbmat i nutidsmänniskans smak. Den främsta fördelen med självbetjäning beskrivs vara att all köbildning och väntan försvinner, samt att allt som ett hushåll behöver finns att tillgå i en och samma butik. Berättarrösten avslutar filmen: ”Det är bara att rulla vidare, betala i kassan och försvinna mot den väntande fritiden! Nu har vi Konsum snabbköp och väntar på nästa revolutionerande uppfinning på förenklingens område!” (500).

Arbete, fritid, fostran

I ett flertal av filmerna som analyserats visade sig ett återkommande tema som handlade om den symboliska och kulturella betydelse som Kooperationen tillskrev arbetet utöver den praktiskt konkreta funktionen att göra arbetaren självförsörjande. Arbetet gavs en sorts vidare existentiell betydelse som handlade om individens väl och ve. Ett exempel var konsumbutikernas personalklubbar, som innebar att arbetet rörde sig in på individens lediga tid då hon inte arbetade. Personalklubbarna skapades då Kooperationen ansåg att fritiden skulle användas på ett, som de menade, meningsfullt sätt. Samtidigt genomfördes, under 1950- och 60-talen i Sverige, arbetstidsreformer som gav kortare arbetsdagar, lediga lördagar och längre sammanhållna semestrar, vilket resulterade i att individen tillbringade mindre tid på arbetet och fick mer fri tid i hemmet och i samhället. I filmerna framträdde två kulturella aspekter kopplade till Kooperationen, som handlade om uppfattningar om hur livet

skulle levas på rätt sätt. Arbetet uppfattades som centralt, men lika centralt var det enligt Kooperationen att tiden utanför arbetet, den så kallade fritiden, verkligen användes. Det uppfattades inte passande att leva i överksamhet utanför arbetet. Men vad skulle fritiden då enligt Kooperationen brukas till? Ett centralt begrepp tycks ha varit fostran. För det första skulle arbetaren öka sin bildning genom olika kurser som kunde handla om matlagning, hushållsarbete, hushållsekonomi. För det andra ansågs lagidrott göra individen till en god samhällsmedborgare som både kunde samarbeta med andra och ta framgångar utan högmod och förluster utan aversioner. Bildning och lagidrott ansågs därmed ge arbetaren kunskap nog att bemästra livet samtidigt som det utvecklade honom till en god och ansvarsfull samhällsmedborgare. I filmerna visade sig åtminstone fyra betydelsefulla aspekter av fostran: 1. Skolning; 2. Yttre förfining; 3. Civilisering; 4. Levnadsställning.

1. Med skolning menades att Kooperationens ambitioner att fostra det uppväxande släktet och medborgare omfattade att förmå dem att genom flit skaffa sig mer kunskaper om samhälle, natur, teknik, kultur och människor. Skolning kan ses som en kognitiv intellektuell ansats i Kooperationens fostran.

2. Med yttre förfining menades att Kooperationen hade ambitionen att lära individen vilka möbler, kläder, frisyrier och sätt att som kvinna sminka sig som uppfattades vara estetiskt tilltalande. Exempel på estetiska ideal som visades i filmerna bestod i att en individ skulle vara hel och ren samt välklädd men inte överklädd. Ett annat estetiskt ideal var att de kläder och möbler som hävdades vara praktiska, som en följd av sin funktionalitet också ansågs vara vackra och tilltalande. Ytterligare estetiska ideal var återhållsamhet i utsmyckningar, vilket innebar strama och rena linjer inom arkitektur, möbler och klädmode. Yttre förfining kan ses som en estetisk stiliserad ansats i Kooperationens fostran.

3. Med civilisering menades kooperati-
onens ambition att utveckla individen till en
aktiv medborgare. Den aktive medborgaren
engagerade sig i folkrörelser och politik samt
utövade någon form av idrott och motion.
Civiliseringen handlade också om medbor-
garens beteende, hållning och attityd, som
omfattade medborgarens stil och framtoning
i relationen med andra människor i familjen,
bland vänner, på arbetet och i offentlighet-
en. Ett centralt drag i kooperati-
onens fostran kopplat till civilisering handlade om solida-
ritet med de svaga och utsatta i samhället,
samt att relationer med andra människor inte
skulle ha som utgångspunkt att man skulle
tjäna något på relationen eller att man skulle få
ut något av den andre för att relationen skulle
uppfattas som meningsfull. Det senare idealet
kan exemplifieras med konsumentkoopera-
tionens slagord: "Ej tjäna på andra men tjäna
varandra." Civilisering kan ses som en social
relationell ansats i kooperati-
onens fostran.

4. Med levnadsställning menades idealet att
du borde leva ditt liv i grupp med andra och
inte som ensamstående. Men gruppen borde
inte, som tidigare varit brukligt på landet,
bestå av en så kallad storfamilj där flera ge-
nerationer levde tillsammans. Gruppen borde
istället vara sammansatt av man och kvinna
och barn och när det gällde barn visade många
av filmerna fram ett ideal i form av den så
kallade kärnfamiljen med mamma, pappa, son
och dotter. Ett genomgående drag i filmerna
som handlade om familjen var att de utmanade
och problematiserade de etablerade rollerna
där pappan var högst i hierarkin som ensam
försörjare, där mamman var underställd hem-
mafru som skötte alla hushållssysslor, och där
barnen var längst ner utan några skyldighe-
ter och med stor respekt för främst pappan,
men också för mamman. Inom kooperati-
onens beskrevs också familjen som en symbol för
rörelsens strävanden och uppfattades vara
den minsta samarbetsenheten inom koope-
rationen. Flera olika tendenser kopplade till

familjen och sociala roller kännetecknade där-
med den specifika svenska modernitet som
mötte filmpubliken. En första handlade om
jämlighet mellan man och kvinna både vad
gällde betydelse för familjen och ansvar för
att försörja familjen. I filmen "Mamma gör
revolution" underströks med emfas att man-
nen skulle behandla kvinnan med större res-
pekt än vad som varit brukligt bland tidigare
generationer. Kooperati-
onens strävade också
efter att skriva upp kvinnans roll som så kallad
"husmor" i familjen, där det ansågs som
viktigt att husmors arbete och status höjdes.
Under 1940- och 50-talen blev kvinnor också
i allt större utsträckning förvärvsarbetande,
vilket kunde förskjuta rollerna i hemmet och
kanske ställa krav på mannen att i större ut-
sträckning än tidigare också ta del i hushålls-
arbetet. Levnadsställning kan ses som både
en kollektiv familjär och individuell solitär
ansats i kooperati-
onens ambitioner att fostra
svensken (311, 230, 272).

Kärnfamiljens roller

Förutom de kombinerade fostrans- och för-
säljningsambitionerna som visar sig i Kon-
sumskolans filmer återkommer ständigt kärn-
familjen i de scener som visar hemmiljöer
med exempelvis matlagning. Filmen "Kon-
sumskolan visar kött- och charkuterivaror"
inleds med kärnfamiljen runt ett litet matbord.
Mamman står vid diskbänken. Pappan, sonen
och dottern sitter vid bordet och väntar på
maten. Familjen presenteras hurtfriskt av be-
rättarrösten: "Får jag presenterar för er pappa
Holmström, familjens matmor är inköpschef
fru Holmström och så har vi Olle och Ulla,
barnen i familjen." Mamman serverar kotletter
av dålig kvalitet, som visar sig vara köpta hos
en privathandlare. I nästa scen går fru Holm-
ström förbi en konsumbutiks skyltfönster med
kött- och charkuterivaror. Hon utropar: "Titta
vilka härliga varor! Ett sånt här skyltfönster
kan man knappast motstå, jag tror jag kikar
in." Inne i butiken fortsätter hon: "Mmm, den

där härliga doften som symboliserar en riktig köttbutik, och vilken smak sen, vilken miljö!” Berättarrösten: ”Vi lämnar fru Holmström och tar en titt på butiken. Låt oss börja vid kött-disken.” Berättarrösten frågar hur man gör i snabbköpet när man styckar kött. Kameran visar en kyldisk och berättarrösten fortsätter med att undra om det finns något i självbetjä-ningsdisken som verkar lockande. Han beskri-ver att det i disken finns i förväg uppvägt och paketerat kött. Fru Holmström inflikas och hon undrar om man verkligen kan lita på att vägningen och paketeringen är ärlig. Hon be-skriver att borta i privatbutiken hade hon köpt fläsk som bara var fett på undersidan när hon kom hem och öppnade förpackningen. Be-rättarrösten fortsätter med att det är färskva-rorna som grundlägger butikens anseende. Kameran panorerar över stora kyldiskar med färdigpaketerade kött- och charkuterivaror. Det konstateras att en aktiv exponering av varorna betyder merförsäljning, ökad omsättnings-hastighet, mindre svinn, vilket gör det lättare att hantera butikens ekonomi. Filmen avslutas med att berättarrösten konstaterar att fru Holmström fått ett bestämt förtroende för Konsum, dess varor och personal, vilket är en sak som resulterar i merköp och köptrohet för hennes del (497). I filmen ”Vi ser med husmors ögon” förmedlas tanken att husmor behöver systematisk och nästan vetenskap-

lig kompetens för att veta vilken mat som är bäst för familjen. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att filmen presenterar tanken om en professionalisering av hemmafrun. Det innebär att den kvinnliga rollen att vara gift med en man och ansvara för hemmets gö-romål, tvätt, städning och matlagning, mer eller mindre framställs som ett yrke. I filmen presenteras vidare Kooperationens moderna så kallade provkök som ligger i Stockholm. I provköket genomgår alla produkter, såväl pri-vat som kooperativt producerade, en skärseld av prover för att visa husmor vilka produkter som har högst kvalitet. Filmen standardiserar också vad som uppfattas vara en normal familj samt vad den behöver av matprodukter, då Kooperationens provkök väljer ut varorna så att de sägs passa en vanlig familjs matvanor, samtidigt som det sägs ser filmpubliken en kärnfamilj vid matbordet (332).

I KF-journalen från 1962 mötte filmpu-bliken en husmor på shoppingrunda i det perfekta maskineri av varuflöde som berättarrösten hävdade att Konsum snabbköp var. Filmen visade en dialog mellan en proper och damig husmor och KF:s dåvarande VD Hans Hjalmarsson. Hjalmarsson menade att Kooperationen samverkade för husmors och de andra konsumenternas bästa. I filmen presenterades kvinnans roll som husmor som ett arbete där kvinnan planerade för sitt eget och familjens bästa. Husmor undrade lite skeptiskt om det verkligen var så att Konsum hade de billigaste varorna. Hjalmarsson svarade att man var tvungen att väga kvalitet mot pris och vice versa. Husmor nöjde sig med svaret och undrade vidare om inte den gamla kvarters-butiken med betjäning över disk var bättre än anonyma snabbköp. Hon undrade om det inte blev kontaktsvårigheter i snabbköpet. Hjalmarsson svarade att det var så många fördelar med snabbköpet som handlade om att priserna hölls nere, att alla varor fanns under ett tak och att varuhuset sparade tid åt kunden. Han pekade på ett ställ vid kassorna som innehöll

Vi ser med husmors ögon. 1950-tal. Film 332.

olika broschyrer och där en hette ”Råd och recept”. Hjalmarsson berättade att ”Råd och recept” skulle ge husmor vägledning i hennes arbete. Han visade också en standard för så kallad varudeklaration som skulle ge henne hjälp att välja rätt varor (334).

Iscensättandet av svensk modernitet

På vilket sätt tycks då filmerna om Konsum snabbköp iscensätta en specifik svensk modernitet som utvecklades 1920–60? Åtminstone fem delar tycks vara centrala i det nya Sverige och den nya svensken som filmerna formar: Staden som fenomen; Individualisering till moderna svenska medborgare; Livet bör levas i kärnfamiljen; Ett snabbare liv med fri tid; Livet görs meningsfullt med ändamålsenliga handlingar.

Beträffande spatialitet iscensätts den specifika svenska moderniteten i och med staden som fenomen. Och det är inte vilken stad som helst utan en metropol präglad av funktionalistisk arkitektur med strama linjer och frånvaro av ornamentering. Det är en stad där teknologiska uppfinningar som bilar och elektriska spårvagnar larmar på gatorna. Det är en stad med elektriska gatljus, telefoner, radioapparater och biografer. Det är också en stad där industribyggnadernas skorstenar sträcker sig upp mot skyarna. Filmerna visar även den välplanerade förstaden med den välplanerade lägenheten med de funktionella möbler som inte är för många och med det systematiskt planerade köket. I filmerna framträder Konsum snabbköp som just byggnad, som en mycket viktig exponent för den specifika svenska moderniteten. Snabbköpen ritades och uppfördes med standardiserad funktionalistisk exteriör och inredning samt nya material som glas, aluminium och systematisk användning av kakel. Konsum snabbköp förvarade de färdigförpackade livsmedlen i elektroniska kyl- och frysdiskar. Konsum snabbköp gjorde också kunden till sin egen expedit. De färdigförpackade varorna

KF-journalen nr 11. 1960-tal. Film 334.

tillsammans med att kunden blev sin egen expedit formade på ett radikalt nytt och revolutionerande sätt den svenska moderniteten.

För det andra iscensätter filmerna om Konsum snabbköp den specifika svenska moderniteten med fokus på individualitet. Den enskilda individen uppfattas ha en skyldighet att bli självförsörjande genom att arbeta. Den enskilda individen ska också vara aktiv utanför arbetet på sin fritid genom kurser och idrottsutövning. Fostran var en viktig del i individualiseringen av den nya moderna svensken. Fostran omfattade skolning, förfining, civilisering och levnadsställning. Filmerna behandlar individualiseringen också genom att presentera ett nytt ideal som ska prägla relationen mellan man och kvinna i äktenskapet. Den försörjande maken och den hemmavarande husmodern ska ha samma respekt och status i familjen. En viktig del i den specifika svenska moderniteten är därmed jämlikhet mellan könen i samhälle och familj.

En tredje central del i iscensättningen av den specifika svenska moderniteten, som den framträder i filmerna om Konsum snabbköp, handlar om kollektivitet. En grundläggande tanke med Kooperationen är att människor går samman och tillsammans utvecklar sin försörjning och livssituation på olika områden. Fokus på kollektivet handlar också om att livet bör levas i familjen. Den moderna svenska familjen har en speciell sammansätt-

ning av mamma, pappa, son och dotter, som kallas kärnfamilj. Kärnfamiljen beskrivs som kooperationens minsta enhet och kan kanske kallas den svenska modernitetens urcell. Ett nytt kollektiv som också formuleras under den här perioden (1920–60) är ungdomen. I filmerna framställs ungdomen som bärare av moderniteten och framtidens hopp. Med uppskrivningen av ungdomens status och betydelse för samhället utvecklas under 1950- och 60-talen speciella ungdomskulturer med olika inriktningar baserade på social klass-tillhörighet.

En fjärde central del i iscensättningen av den specifika svenska moderniteten, som den framträder i filmerna, handlar om temporalitet. I filmerna har den yrkesarbetande husmodern ont om tid och hon jäktar in i snabbköpet för att köpa prefabricerade middagar förpackade i konservburkar eller djupfrysta. Under den här tiden börjar människor i allmänhet leva livet i allt snabbare tempo i sina vardagliga göromål och på arbetet. På så sätt kan de skapa mer fri tid för sig själva och för sin familj. Fritiden blir under den här perioden ett nytt fenomen och ett betydande inslag i den svenska moderniteten. Jakten på fritid, tillsammans med teknologi som telefoner, flygplan, bilar och inte minst snabbköp med sina kyl- och frysdiskar, höjer tempot i samhället, samtidigt som avstånden mellan människor, länder och världsdelar blir kortare.

Filmpubliken möter för det första ett Sverige som med expressfart rör sig från att ha varit ett fattigt bondeland till att bli ett rikt industriland. Det allmänna tempot i det urbana samhället började alltså få en accelererande karaktär. För det andra började man tala om att ha fri tid till sitt förfogande och samtidigt propagerades det för aktiviteter som man kunde göra utanför arbetet på just fritiden, som campingliv och olika sorters idrott. För det tredje började man i slutet av 1940-talet att tala om att exempelvis den yrkesarbetande kvinnan hade brist på tid, att hon var jäktad

och behövde handla färdigmat i snabbköpet för att hinna med yrke, familj och fritid. För det fjärde kan man säga att människors livsrum i det moderna Sverige dikotomiserades i temporal mening, vilket betyder att livet delades upp tidsmässigt i den del då man arbetade och den del då man inte arbetade. Livet definierades och blev meningsfullt genom att delas upp temporalt i arbets- och fritid.

En femte och sista del i iscensättningen av den specifika svenska moderniteten, som den framträder i filmerna om Konsum snabbköp, handlar om rationalitet. Ett genomgående särdrag i synen på samhälle, individ och individens liv i samhället är ändamålsenlighet. Rationalitet handlar om en tilltagande tilltro till vetenskap och teknologi som centrala och viktiga inslag i det svenska samhället. Utvecklingen av Konsum snabbköp är ett exempel på den här formen av modernitet i vilken arkitekter och ingenjörer utvecklar butiken som byggnad, standardiserar interiörer med hyllor, kyl- och frysdiskar och tar fram standarder för belysning och utvecklar den elektroniska kassaapparaten Hugin med en systematik som är anmärkningsvärd. Här är också experten som utifrån vetenskapliga kalkyler ges mandat att avgöra omständigheter i samhället, hos människan och i människans livssituation.

Inriktningen inom arkitektur som formade Konsum snabbköp kallades alltså funktionalism. I bygget av konsumbutikerna förenades kooperationen och funktionalismen. Funktionalismen parad med kooperationen kan ses som ett exempel på hur en sömlös väv av politik, arkitektur, teknologi och estetik kan få ideologiska konsekvenser för medborgarens syn på hur samhället bör se ut samt hur människan bör leva sitt liv i samhället. Den här sömlösa väven kallas här kooperationen som estetisk-ideologisk rörelse. Rörelsen idealiserar den nya moderna samtiden och visar en stark tilltro till teknologi och det uppväxande släktets betydelse för utvecklingen av levnadsförhållandena i Sverige. I rörelsen

förenades därmed (a) ett starkt fokus på nuet med (b) en upphöjning av ungdomens status med (c) en glorifiering av maskinernas betydelse i samhället. Nuet, ungdomen och maskinerna uppfattades kunna tygla verkligheten och skapa ett tåligt välfärdssamhälle. Det historiska arvet, åldermännens visdom och traditionella arbetsmetoder uppfattades som hinder på vägen till ett idealsamhälle.

Ett centralt inslag i Kooperationen som estetisk-ideologisk rörelse handlar om att människans liv, hennes handlingar och de verksamheter som formar samhället skall vara ändamålsenliga. När man talar om ändamålsenlighet handlar det om en speciell syn på vad livet är och hur det ska levas. För det första handlar det om att livets handlingar bör ha ett syfte. En handling blir meningsfull om den har en intention. Handlingar utan explicita avsikter uppfattas därmed som mer eller mindre meningslösa. För det andra handlar ändamålsenlighet om att livet ska levas genom att människan är aktiv i olika verksamheter. Det betyder bland annat att människan ska leva livet med olika uppgifter och roller. Livet skall kort och gott användas för att vara meningsfullt.

Från behov till begär

Det tycks ha uppstått en paradoxal moralisk situation för KF när snabbköpen etablerades. De första konsumentföreningarna som sålde mat skapades med syftet att människor skulle få en möjlighet att få sina basala matbehov tillfredsställda, men med etableringen av snabbköp förefaller KF ha gått från att täcka behov till att väcka begär. Den här historiska studien av snabbköpets etablering med självbetjäning kan, utöver en beskrivning av den arkitektoniska och teknologiska förändringen av konsumtionsrummet, också berätta något om förändringar i livsstil. Studien visar att snabbköpet gjorde det möjligt för allt fler svenskar att inte bara tillfredsställa sina basala behov av mat. Med snabbköpet exponerades

konsumenten för en mängd matvaror som hon tidigare inte känt till. Etableringen av snabbköpet estetiserade också konsumtionsrummet med syftet att butiken och varan direkt skulle tilltala kunden, då det inte längre fanns någon försäljare som erbjöd varan till kunden. Snabbköpet estetiserade konsumtionsrummet genom att varorna arrangerades i mönster i lådor, på hyllor och i staplar samtidigt som varorna är inslagna i färggranna, glansiga och på andra sätt lockande förpackningar. Var det så att den stora mängden nya varor som kunden mötte på sin väg genom butiken tillsammans med estetiseringen av hela det konsumtionsrum som snabbköpet formade, skapade ett nytt kulturellt betingat behov att köpa varor?

Med snabbköpets självbetjäning kom kunden alltså närmare många olika varor, som hon kanske egentligen inte hade behov av, eller som hon inte hade planerat att köpa, vilket kunde leda till så kallade spontana inköp. Och kanske var det så att etableringen av butiker med självbetjäning, tillsammans med svenskens allt starkare köpkraft efter kriget, bidrog till att utveckla ett nytt konsumtionsfenomen, då kundens väg genom snabbköpet exponerade henne för en mängd varor som kan ha uppmanat henne att konsumera dem. De färggranna och påtagliga förpackningarna som omslöt varorna gjorde dem lockande och påträngande på ett nytt sätt, som inte förelåg när varorna såldes i lösvikt inpackade i brunt papper. Kanske handlade det nya konsumtionsfenomenet om att allt fler svenskar under 1950- och 60-talen inte bara lät rationellt överlagda behov styra vilka inköp av mat som gjordes. Varornas exponering kan ha förfört kunden och skapat en stark lust i henne att konsumera. Och var det så att det nya konsumtionsfenomenet innebar att den sinnliga njutningens begär blev en allt viktigare komponent i utvecklingen, lanseringen och försäljningen av nya matprodukter?

Kan det vara så, att det i mitten av 1950-talet när snabbköpet bredd ut sig över hela Sverige

växte fram en konsumtionskultur som idag lever starkt i stora delar av den västerländska kulturen? Snabbköpet blev tillsammans med varuhus och köpcenter vägen till en specifik konsumtionskultur. Och kanske var det inte bara så att konsumtionskulturen i just Sverige förändrades radikalt i övergången från försäljning över disk till självbetjäning. Det kanske också var så att Sverige med snabbköpet var på väg att utvecklas till ett samhälle där konsumtion av varor skulle bli ett centralt kultur-mönster. Och ett fundamentalt drag i en sådan konsumtionskultur skulle dels vara att butiker och köpcenter hade en existentiell mänsklig signifikans. Ett annat viktigt inslag i en sådan kultur skulle vara att ”shopping” och ägande av varor gjorde människors liv meningsfulla på ett grundläggande och djupt sätt.

Avslutningsvis visualiseras i filmerna om Konsum snabbköp ett nytt modernt Sverige för filmpubliken, där det urbana i allt större utsträckning placeras i blickfånget. I filmerna möter publiken en mängd idealbilder av olika roller, möjliga identiteter och livsstilar. Filmerna visar fram den strävsamma arbetaren, den strävsamma hemmafrun, det hela, rena och artiga barnet, kärnfamiljen med pappa, mamma, son och dotter, det praktiska hemmet, den kunniga livsmedelskonsumenten och den professionella expediten i det effektiva snabbköpet. Filmpubliken exponerades för rörliga bilder av ett nytt modernt och urbant Sverige med en ny uppsättning ideala livsstilar.

Rikard Eriksson, fil.dr, ass. prof.
Høgskolen i Akershus, Oslo

Noter

- * Ett stort tack för synnerligen professionell hjälp av Michael Hagström, chef för KF Bibliotek, Stockholm, och ett stort tack för snabb hjälp vid digital bildhantering till Jan Eriksen, redaktör intranett, Høgskolen i Akershus, Oslo.
- 1 Kategoriseringen ”den moderne svensken” omfattar här både man och kvinna. Begreppen ”modern”

och ”modernitetens” ontologiska status kan problematiseras och diskuteras och används här med dynamisk nominalism som teoretisk utgångspunkt. Det innebär exempelvis att ”människors handlingar och kulturella identitet” åstadkoms parallellt med hur vi kategoriserar och begreppsliggör dem. Våra möjlighetsfärer och våra jag bygger till stor del på vilka kategorier som finns att erfara verkligheten i. Ian Hacking har med begreppet *dynamisk nominalism* – som innebär att det sätt på vilket ett fenomen förmedlas också konstituerar själva fenomenet – visat att det går att kombinera realism med konstruktivism. Man kan inte gå bortom de begrepp och kategorier inom vilka verkligheten beskrivs. Det kulturkonstruktivistiska perspektiv där studiet inriktas på hur *relationerna* mellan olika människor ser ut, måste kombineras med ett rimligt mått av realism, dvs. att man inte bortser ifrån att det finns sociala fakta. Sättet att beskriva en handling blir helt enkelt avgörande för människors handlande. Ett sådant synsätt är präglad av att människors sätt att leva formas av de omständigheter de befinner sig i. Det förutsätter också att det finns strukturella maktförhållanden i samhället som gör att vissa människor underordnas andra, även om de strävar efter att motverka underordningen. Ur Birgitta Svenssons Kulturarvets makt och möjligheter. Opublicerat tal. <http://www.hanko.uio.no/planses/Svensson.html>.

- 2 Numren i brödtexten hänvisar till det nummer varje film har i det digitala arkivet.

Referenser

Litteratur

- Alèx, Peder 1994: *Den rationella konsumenten. KF som folkuppfostrare 1899–1939*. Stockholm/Ste-hag: Symposion.
- Arvidsson, Maria 2002: *När arbetet blev farligt. Arbetarskyddet och det medicinska tänkandet 1889–1919*. Linköping: Temainstitutionen Linköpings universitet.
- Asplund, Gunnar m.fl. 1931: *Acce-pta*. Stockholm: Tiden.
- Bergman, Bosse 2003: *Handelsplats, shopping, stadsliv: en historik om butiksformer, säljritualer och det moderna stadslivets trivialisering*. Stockholm/Ste-hag: Symposion.
- Colquhoun, Alan 2002: *Modern architecture*. Oxford: Oxford University Press.

- Eriksson, Rikard 1999: *Psykoteknik. Kulturell fabrikering av personlig identitet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Eriksson, Rikard 2003: Visualiserad doft. Parfymreklam som kulturell kontainer. I: *Visuella spår: bilder i kultur- och samhällsanalys*. Anna Sparrman, Ulrika Torell & Eva Åhrén Snickare (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, Rikard 2005: Landsflykt i skuggvärld. En studie av reklam för psykofarmaka. I: Qvarsell, Roger & Torell, Eva (red.). *Reklam och hälsa. Levnadsideal, skönhet och hälsa i den svenska reklamens historia*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Geertz, Clifford 1983: *The Interpretation of Cultures*. London: Fontana.
- Hampton, Howard 2007: *Born in Flames. Termite dreams, Dialectical Fairy Tales and Pop Apocalypses*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.
- Hwang, Sun-Joon 1995: *Folkrörelse eller affärsföretag. Den svenska konsumentkooperationen 1945–1990*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Jackson, Kathy 1986: *Images of Children in American Film: A Sociocultural Analysis*. New Jersey: Scarecrow.
- Jönsson, Lars-Eric & Svensson, Birgitta (red.) 2005: *I industrisamhällets slagskugga – om problematiska kulturarv*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Kolker, Robert 2008: *The Oxford Handbook of Film and Media Studies*. New York: Oxford University Press.
- Kupfer, J. H. 1999: *Visions of Virtue in Popular Film*. Boulder: Westview Press.
- Monaco, James 2000: *How to Read a Film*. New York: Oxford University Press.
- Qvarsell, Roger & Torell, Ulrika (red.) 2005: *Reklam och hälsa : levnadsideal, skönhet och hälsa i den svenska reklamens historia*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Schroeder, Jonathan 2002: *Visual Consumption*. London: Routledge.
- Sivulka, Julian 1997: *Soap, Sex, and Cigarettes. A Cultural History of American Advertising*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Svedberg, Olle 2000: *Europas arkitektur före 1800: en historisk översikt*. Lund: Signum.
- Torell, Ulrika, Qvarsell Roger & Lee, Jenny (red.) 2010: *Burkar, påsar och paket. Förpackningar, konsumtionskulturer och vardagsliv*. Stockholm: Nordiska museets förlag. Antologi under utgivning med preliminär titel.
- Van Sijl, Jennifer 2005: *Cinematic Storytelling*. California: Michael Wiese Productions.
- Filmer*
- Digitalt arkivnummer 696: *Butikskultur. Kooperativa förbundets instruktionsfilmer*. 1920-tal.
- Digitalt arkivnummer 495: *Konsumskolan visar. En film om grönsaker*. 1940-tal.
- Digitalt arkivnummer 220: *Vi i vår lilla butik*. 1940-tal.
- Digitalt arkivnummer 311: *Vi och vårt. KF-journalen Nr 7*. 1950-tal.
- Digitalt arkivnummer 230: *Mamma gör revolution*. 1950-tal.
- Digitalt arkivnummer 272: *KF-journalen Nr 4*. 1940-tal.
- Digitalt arkivnummer 500: *Var och en sin egen expedit*. 1940-tal.
- Digitalt arkivnummer 497: *Konsumskolan Stockholm visar. En film om kött och charkuterivaror*.
- Digitalt arkivnummer 332: *Vi ser med husmors ögon*. 1950-tal.
- Digitalt arkivnummer 334: *KF-journalen Nr 11*. 1960-tal.

SUMMARY

Cooperative Supermarkets and Swedish Identity 1920–1960

This study has been carried out in the intersection between three disciplines; history, ethnology and film studies. Thus it is important to contextualize the Cooperative Society and relate it to the conditions in the context that is under investigation (Arvidsson 2002; Eriksson 1999; Alex 1994; Jönsson & Svensson 2005). At the same time the primary purpose of the study is of an interpretive ethnological nature with the importance of the analyses directed towards the life ideals, lifestyles, norms and values that both form films and are mediated by them (Geertz 1973, 1983; Eriksson 2003). Additionally it was fruitful for the study to use the conceptual apparatus and theoretical frameworks of film science in order to understand how film both constructs and reflects the contents, contexts, tone and fundamental units of meaning in the study of lifestyles and life ideals (Hampton 2007; Kupfer 1999; James 2000). The analysis focused primarily on the ethnological aspects of films, thus resulting in the fact that the historical, contextual and film studies aspects could have been further developed.

The disposition of the article comprises four sections. The first section provides an introduction to the Swedish Cooperative's ideological base. This ideology has a complex nature that combines aesthetic, technological and political structures. Thus for this reason certain fundamental characteristics of the Cooperative Society's architectural and engineering service that developed the whole concept in the way in which the Konsum grocery 'packaged' its products. The second section deals with the ways in which films about Konsum provide narratives about the identities and patterns of social interaction of modern Swedish citizens. In the third section the analyses from sections one and two are contextualized in order to arrive at conclusions about the ways in which films about Konsum cinematize a specific Swedish modernity that was developed between 1920 and 1960. Finally, the article ends with a discussion of the ways in which the grocery has impacted upon the consumption patterns of people living in Sweden and the development from purchasing based on needs to consumption based on desires.

DEBATT

Upplevaren och tillhörigheten

Etnologin har under de senaste åren kommit att intressera sig allt mer för *upplevaren* för att ge en förståelse av ett samhälles kultur. Den teoretiska inspirationen har främst kommit från fenomenologiska klassiker som Martin Heidegger, Maurice Merleau-Ponty och Simone de Beauvoir för att nämna några. Det är också en etnologi som kommit att kräva en omläsning av våra tidigare teoretiska inspirationskällor. I Anna Hagborgs recension av min avhandling *I ett andetag* (2007) kritiserar hon en sådan fenomenologisk omläsning av Mary Douglas resonemang om det ”klibbiga tillståndet” (Hagborg 2008). Jag skall i denna artikel förtydliga några centrala resonemang kring Douglas å ena sidan och den fenomenologiska traditionen å den andra gällande metaforen ”klibbigt tillstånd”. Den etnologi som jag vill diskutera är en etnologi som utgår från ett Douglas-inspirerat perspektiv, som fokuserar på kulturell tillhörighet, till ett fenomenologiskt perspektiv som studerar kultur som situationerad. Men det är också en etnologi som inte vill göra sig av med de teorier som Douglas representerar, utan på nytt föra in dem i en modern etnologi.

Vi börjar med Mary Douglas som i sin bok *Renhet och fara* (Douglas 1966/1997) inspireras, utan att göra en regelrätt tolkning, av Jean-Paul Sartre och hans fenomenologiska resonemang om det ”klibbiga tillståndet”. För Douglas är det klibbiga en metafor för att förstå hur det orena – kulturella anomalier och tvetydigheter i samhället – inte går att äga eller kontrollera som något fast, utan det har en viskös kvalitet som undflyr ägande och istället klibbar fast. Dess fastsugande karaktär gör att gränsen mellan det å ena sidan fasta och tydliga och å andra sidan lösa och osynliga suddas ut och skapar tvetydigheter. Det orena kan vara allt från individer till grupper eller företeelser i samhället som vi inte kan klassificera på ett för oss passande sätt. Istället uppstår en tvetydighet i vår relation till det orena där vi varken förmår äga eller kontrollera det orena och inte heller kan undfly vår relation till detta tvetydiga, utan istället är det en relation som klibbar fast och gör att *gruppens*

tillhörighet, vår eller ”de andra”, framträder (jfr Frykman & Löfgren 1979/1999).

För Sartre är det klibbiga något annat. Det är en metafor för att förstå hur den individ som försöker förverkliga sig genom att äga ett objekt misslyckas och istället finner sig vara ägd (Sartre 1943/2005). Han använder honung som exempel för att berika metaforen. Individen tror att det först går att äga och kontrollera honungen eftersom den vid första anblicken tycks foglig, men när individen får honung i handen märker hon att dess kvalitet istället är klibbig, den suger sig fast och äganderelationen omvandlas och komprometterar individen. Individen kan uppfatta det som att gränsen mellan det fasta Jaget och objektet upplöses. Detta är ett perspektiv som inte intresserar sig för grupperns kulturella tillhörigheter utan intresset ligger på människan som en *upplevare*.

Det senare resonemangets roll för etnologin har Jonas Frykman tillsammans med Nils Gilje mejslat fram på följande sätt: ”By going to the experiercer (*upplevaren*), by making *experience* the starting point, it becomes possible to see how, in the moment of interpretation, people do not just lend their inspiration to the surroundings but rather *bring them to life* and let them *happen*” (Frykman & Gilje 2003:15). Här är det inte längre gruppens tillhörighet – ”belonging” – som i första hand intresserar Frykman och Gilje utan den enskilda människan som upplevare – ”experiercer”. Det är genom att studera *upplevaren* som etnologin sägs ge en förståelse av ett samhälles kultur. Det är fortfarande kulturen runt människan som skall studeras, men det är nu inte gruppen som är utgångspunkten utan det är den enskilda människan som bringar kulturen till liv. Men de två perspektiven – ”belonging” och ”experiercer” – är centrala i etnologin och måste få lov att samverka för att vi bättre skall kunna förstå upplevaren såväl som en individ som en aktör i ett större samhälleligt system.

När vi inom etnologin tidigare har använt Douglas för att förstå hur rådande och normbaserade klassificeringssystem har definierat sig emot och genom anomalier och tvetydigheter i samhället så kan vi genom att föra in en fenomenologisk tradition ändra fokus och studera hur

människor lever och handlar i detta system. Den fråga som vi då bör ställa oss är hur vi kan studera upplevelsen som befinner sig i denna dualitet på den ena eller andra sidan – vad som händer när individer som vill skapa sig större frihet genom att ta del av rådande klassificeringssystem hamnar i en relation som istället påvisar deras svagare position i samhället. Att använda sig av klibbighet som metafor handlar därmed om att studera maktrelationer på en individuell nivå. ”Klibbighet” är inte avhängigt objektet utan snarare, som Zygmunt Bauman menar, individens färdigheter och resurser – ”Det som för vissa framstår som klibbig kåda kan för andra vara friskt, behagligt och uppfriskande havsvatten” (Bauman 1997/1999:42). Individens önskan äga och kontrollera det klibbiga, men så uppenbarar sig maktförhållandet och kastar om förhållandet, individen blir istället ägd. Jag menar att detta perspektiv är centralt om vi inom en etnologi, som är influerad av en fenomenologisk tradition, skall blottlägga maktförhållanden och inte enbart studera upplevelsens erfarenheter. Här har Douglas resonemang om klibbighet en central roll att spela.

”Det klibbiga skall främst betraktas som en metafor som kan hjälpa oss att förstå hur det som individen upplever som sitt fasta jag kan upplösas och skapa ett tillstånd som det i vissa situationer är svårt att ta sig ur” (Hansson 2007:103 f.), skriver jag i min avhandling. Etnologins roll är att studera individers kulturella och sociala färdigheter och resurser att förhålla sig till situationer som är svåra att ta sig ur. Vilka kulturella och sociala färdigheter är centrala för att individen skall kunna uppleva det klibbiga som ”friskt, behagligt och uppfriskande havsvatten”? Vilka resurser krävs för att

kunna förhålla sig till den obalans som det klibbiga skapar?

Anna Hagborg missar den omläsning av Douglas ”klibbiga begrepp” som jag gör i min avhandling. När hon vill se en teoretisk renhet så vill jag göra en läsning av Douglas för en etnologi inspirerad av fenomenologin. I denna omläsning är det centralt att låta teorier få lov att ”klibba fast”, för en etnologi som enbart fokuserar på *upplevelsen människan* har vi inte mycket för.

Kristofer Hansson, *FD*

Lund

Litteratur

- Bauman, Zygmunt 1997/1999: *Vi vantrivs i det postmoderna*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Douglas, Mary 1966/1997: *Renhet och fara. En analys av begreppen orenande och tabu*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979/1999: *Den kultiverade människan*. Malmö: Gleerups Förlag.
- Frykman, Jonas & Gilje, Nils 2003: *Being there. An introduction*. I: Frykman, Jonas & Gilje, Nils (red.) *Being there. New perspectives on phenomenology and the analysis of culture*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hagborg, Anna 2008: Recension av I ett andetag. *RIG* nr 3, s. 152-154.
- Hansson, Kristofer 2007: *I ett andetag. En kulturanalys av astma som begränsning och möjlighet*. Stockholm: Critical Ethnography Press.
- Sartre, Jean-Paul 1943/2005: *Being and nothingness. An essay on phenomenological ontology*. London: Routledge Classics.

NYA AVHANDLINGAR

Carina Johansson: *Visby visuellt. Föreställningar om en plats med utgångspunkt i bilder och kulturarv*. Gotlandica förlag, Klintehamn 2009. 286 s., ill. English summary. ISBN 978-91-86103-03-3.

Nu, så här efteråt, när jag har läst Carina Johanssons avhandling *Visby visuellt* är jag retroaktivt överraskad av att bilders betydelse för vår syn på platser och kulturarv inte har undersökts mer. Johanssons undersökning omfattar en stor mängd bilder som på ett eller annat sätt bildar byggstenar i föreställningar om staden.

Syftet med avhandlingen är att med Visby som exempel svara på två frågor: 1) "Vad spelar bilder för roll i skapandet av gemensamma föreställningar om något så mångfacetterat som en stad?" och 2) "Vad betyder det att visa upp en plats på bild?" (s. 16). Johansson vill bidra till förståelsen av hur "bilder knutna till en plats produceras, används och fyller funktioner i människors sociala liv och hur de samspelar med berättelser som kan ses som små och stora berättelser om våra liv och samhällen". Det är ganska stora frågor som kräver ett brett material.

Med utgångspunkt i detta inleder Johansson sin undersökning av bilder: producerade, reproducerade och brukade i konstens, kulturarvens och turismens fält. Hon presenterar en rik bildvärld som har sina givna teman. Mycket kretsar kring medeltidsstaden Visby. Väldigt litet om staden utanför muren.

Johansson noterar fyra bildmotiv av särskild betydelse. Hon kallar dem för ikoner eftersom de förekommer så ofta i olika sammanhang och ständigt tycks vara föremål för omladdning med nya innebörder (s. 181). Ringmuren avbildad från norr är en sådan ikon. Målningen Valdemar Atterdag brandskattar Visby av C. G. Hellqvist från 1882 är en annan. Fiskargränd med sina röda rosor är en tredje och Braun & Hogenbergs karta Visbia Gothorum från 1580-talet en fjärde. Dessa fyra bildmotiv är och har varit betydelsefulla avseende såväl turismens som kulturarvssektorns föreställningar om Visby. Gemensamt för dem är också att de för samman det förflutna med nutiden.

Sådana "framsidor" av staden genererar också baksidor som inte syns i bildmaterialet. Johansson nämner stadsdelen Gråbo, byggd på 1960- och 70-talen, som en sådan baksida. Gråbo har ca 4 000 invånare, staden innanför ringmuren ungefär 3 000. Rekordårens stadsdelar är bara exempel på hur större delen av staden hamnar utanför bilden av Visby. Konstruktionen av Visby omfattar också en exkluderingsprocess, i Johanssons fall motsvarande ca 9/10 av den fysiska staden.

Begreppet *mindscape* etableras i inledningen och ger intryck av att vara centralt för Johansson. Bilderna, skriver hon, genererar gemensamma föreställningar som skapas tillsammans med berättelser, fantasier och minnen "som i sin tur ger ramar eller formar att gjuta sina egna erfarenheter i Om Visby som plats" (s. 15). Dessa föreställningar kallar Johansson för *mindscape*s. Med detta begrepp vill hon "beskriva något mentalt förankrat i fysiska gestaltningar, igenkännbart och delat av fler" (s. 53).

*Mindscape*s aktualiserar ett par problem som avhandlingen lider av och som är ganska besvärande. Ett sådant problem är Johanssons förkärlek att skriva i termer av "vi" och vilka uppfattningar som detta vi har om det ena och det andra. Vilka dessa vi skulle omfatta nämns inte och har endast i låg grad fotfäste i undersökningens empiri. Johansson menar t.ex. att hon har visat hur "våra blickar" styrs med hjälp av bilder. Det är ju å ena sidan ett ganska rimligt antagande som kan göras utan alltför stora undersökningar, å andra sidan finns det i avhandlingen inte mycket stöd för hur denna styrning går till och vem som utsätts för den.

Undersökandet av "det gemensamma", som nämns i en av huvudfrågorna, lider av samma empiriska brist. Vad är det gemensamma i den här studien och på vilket sätt har Johansson haft tillgång till det? I avslutningen antyder hon att hon nog inte vet så mycket om just detta, trots att det är centralt för en av avhandlingens två huvudfrågor. Författaren ansluter till en kulturdefinition som återfinns i Billy Ehns och Orvar Löfgrens *Kulturanalys(er)* (1982, 2001) och som pekar mot delade koder, föreställningar och värden. Detta kulturbegrepp kan ju knappast vara en empirisk utgångspunkt

utan en analytisk ingång. Johanssons problem är att hennes empiri inte är särskilt användbar för denna sortens studier av hur gemenskaper byggs och praktiseras. Hon har visserligen intervjuer bland sina källor men informanterna framställs, åtminstone i avhandlingen, främst som producenter av bilder. Här och var lyssnar hon av "människor på stan" som yttrar något, men detta material förefaller inte vara inhämtat systematiskt utan ger snarare intryck av att vara sporadiska tjuvlyssningar.

Så vad är det här för en undersökning? För det första är det dokumentära inslaget påfallande. Carina Johansson ger en bred beskrivning av detta Visbylandskap av bilder. Mångfalden är imponerande. Avhandlingens styrka ligger just här, i presentationen av de uppsättningar av bilder som Johansson menar formar vår bild av Visby. För det andra skulle jag vilja säga att det är en undersökning om bildernas produktion, cirkulation och användning inom de tre fälten konst, kulturarv och turism. I detta avseende lyckas Johansson bra. Hon visar hur bilder rör sig mellan de olika fälten, får olika användningsområden och betydelser.

Visby är valt, skriver Johansson i avslutningen, för den omfattande bildproduktionen, kulturarvskonstruktionen och för att staden är ett känt turistmål. Det finns givetvis ytterligare några städer i Sverige av intresse i just dessa avseenden. Men Visby valdes. Vad exemplet har fått för konsekvens för Johanssons resultat är svårt att säga, men borde ha problematiserats i avhandlingen.

Man skulle ju också kunna tänka sig att införliva ett jämförelseobjekt i undersökningen. Varför inte en plats eller stad som har uppenbara besvär med att producera sådana bilder som Visby är fullt av? Vad ett sådant exempel hade kunnat bidra med till undersökningen är förstås okänt men något säger mig att Visby hade framstått som tydligare och att Johanssons resultat hade blivit mer allmängiltigt, intressant och komplext.

Avhandlingen lämnar en hel del övrigt att önska beträffande bl.a. stringens, teori- och metodanvändning. Men man kan inte ta ifrån Carina Johansson att hon har hanterat ett stort och vildvuxet material som i sig självt väcker nyfikenhet och som gör avhandlingen läsvärd. Utifrån detta material gör hon ett par goda iakttagelser. Jag fastnar t.ex. för hur kulturarvssektorn liksom inte lyckas motstå att fånga in kulissliknande inslag som de fällgaller som sattes upp i två ringmursportar i samband med inspelningen av filmen *Petri tårar*. Inget av gallren togs ner efter inspelningen utan hamnade bl.a. på frimärke, på Riksantikvarieämbetets hemsidor och en av myndighetens böcker om världsarv i Sverige.

Hon pekar också på hur de dominanta föreställningarna om staden konfronteras med vinterns blåsiga Visby, långt ifrån rosornas stad. Hon argumenterar framgångsrikt för hur föreställningarna om staden också skapar den i konkret mening. Föreställningarna kräver helt enkelt att den fysiska platsen ska vara beskaffad på ett visst sätt. Gestaltningen av det förflutna är allt som oftast viktigare än strävan att uppnå autenticitet.

Lars-Eric Jönsson, Lund

Sarah Holst Kjær: *Sådan er det at elske. En kulturanalyse af parforhold*. Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet 2009. 187 s. ISBN 978-87-635-1092-9.

Den danske folklørist Sarah Holst Kjær forsvarede den 27. februar denne afhandling, som hun har skrevet på Etnologiska Institutionen på Lunds Universitet. Det er en interessant afhandling, som helt berettiget fik en del medieomtale i Danmark. Den tager fat i nogle dagligdags fænomener, endevender dem og får os til at se det velkendte på en ny måde. Den er skrevet i et meget præcist sprog, der er ikke fyldord eller sniksnak. Kjær gør hele tiden rede for, hvad hun vil undersøge, hvordan hun vil gøre det, og hvorfor hun vil gøre det. Og når hun så har undersøgt det, gør hun rede for, hvordan dette nu har været med til at belyse problemstillingen. På den måde er det en forbilledlig afhandling.

Sarah Holst Kjær er tydeligvis meget begejstret for teori og for i det hele taget at sætte sine undersøgelser ind i en videnskabelig sammenhæng. Det kan desværre godt gå ud over det letlæselige. Selv om afhandlingen er skrevet på mit eget modersmål, må jeg indrømme, at jeg flere gange måtte læse den samme sætning forfra, fordi jeg skulle pille den fra hinanden for at forstå meningen.

Problemformuleringen består af fire spørgsmål og lyder som følger:

"Hvordan kan forventninger til en nær, romantisk relation forstås, når kulturelt etablerede fantasier om Parret og Parforholdet inddrages?"

Hvilke sociale kategorier, idealer og normer inddrages, når to mennesker – unge-voksne, heteroseksuelle, urbane og inden/uden børn – gør sig til et par?"

Hvilke kulturelle kundskabssystemer om mand/kvinderelationer træder frem, når den nære livsverden omtales?"

Hvordan kan man forstå parrenes fælles samvær og deres følelsessituationer, når dagligdagen defineres som

et dobbeltniveau af fantasi og realitet?"

I sin problemformulering lægger Kjær sig op ad den amerikanske filosof Judith Butler. Butler skriver, at en mand/kvinde-relation i den nære livsverden præges af et alment og kulturelt kundskabssystem, som kommer til udtryk som *relationalitet* i den nære livsverden. Relationalitet består af de måder, man forstår og kategoriserer en levet relation på, det er en række fantasier, som Kjær betragter som kulturelle vedtagelser om Parret, Parforholdet, samt Mand og Kvinde. Hvordan et parforhold kan betragtes som godt eller mindre godt er således baseret på kulturelle fantasier produceret på baggrund af almene kundskabssystemer.

Overordnet vil Kjær altså undersøge, hvilke kulturelle forventninger til og fantasier om Mand og Kvinde og Parforhold, der anvendes af en specifik social og urban gruppe. For at kunne gøre det, inddrager hun en mangfoldighed af materiale. Det er først og fremmest et antal dybdeinterviews med fem par i alderen 23–50 år. Endvidere har hun ført en feltdagbog over deltagerobservationer i private hjem, til offentlige arrangementer og i gadebilledet. Af trykt materiale inddrager Kjær den sociologiske og psykologiske parforholdsforskning, ligesom hun har studeret avisartikler om emnet i den danske dagspresse. For at analysere selve ordet "parforhold" har hun anvendt arkivmateriale fra Dansk Sprognævn, ligesom hun har inddraget definitioner af begrebet i Ordbog over det danske Sprog.

Endelig har hun inddraget det, hun kalder "et udvalgt kulturhistorisk materiale", og det omfatter både videnskabelige studier af andre tider og geografiers kønsforståelser, parforhold og omgangsformer mellem mænd og kvinder. Derudover inddrager hun oplysningspjecer, selvhjælpslitteratur, ægteskabshåndbøger samt medicinske og anatomiske tegninger.

Hele dette kildemateriale, hævder Kjær, kan ikke vurderes ud fra klassiske kildekritiske kriterier, hvor et forhåndenværende empirisk materiale afgør og afgrænser analysens muligheder og konklusion. I stedet har hun ladet sig inspirere af en metode, som den amerikanske filosof Charles Peirce definerer som "abduction". Ved at flytte sig mellem en række materialekategorier, områder, tider og geografier inden for samme kulturkreds, hævder Kjær, handler abduction om at etablere mistanke over for en tid eller gruppes velkendte og vedtagne holdninger. Målet er altså at belyse det velkendte på alternative måder.

De fire analytiske nøglebegreber der anvendes er: fantasi, situation, det kulturelt tredje og narrativitet.

Afhandlingen består af seks kapitler. Det første kapitel hedder "Den romantiske tid" og handler om mødet mellem to mennesker, der ikke kender hinanden. Kjær analyserer her hvilke identitetskategorier, som parrene placerer hinanden i for at gøre sig selv og den anden begribelig. Med narrative teorier diskuterer hun, hvordan parforholdet er tilrettelagt ud fra idealet om et hændelsesforløb, der forbinder fortid, nutid og fremtid. Hun foretager endvidere en fortolkning af parrenes fremtidsforestillinger, samt deres idealer og anti-idealiser om Barnet og Familien.

Det andet kapitel hedder "Fiktive slægtskaber" og handler om, hvordan parrene er en del af senfreudianske generationer. Det vil sige, at parrene benyttede sig af psykoanalytiske forestillinger om en kausal sammenhæng mellem barndom og voksenliv. De forstod også parforhold som en genopdragelse af nu voksne børn. Samtidig anvendte de en familiemetaforik og sammenblandede fantasi og realitet ved at bruge familiefigurer som Mor og Far, Bror og Søster for at påpege oplevelser af indbyrdes ubalance og asymmetri. Det er i dette kapitel, Kjær foretager en videnskabsteoretisk diskussion af psykoanalysens indflydelse i forståelsen af og teorierne omkring en moderne mand/kvinde-relation. Det er særligt de "psykoseksuelle" fantasier om Mor og Far, Mand og Kvinde, der diskuteres.

Kapitel tre hedder "Parforholdets laboratorium" og handler om, hvordan parrene involverer sig i hinanden som en slags mellemmenneskeligt eksperiment, som ingen af dem i øjeblikket kendte udfaldet af. Kjær diskuterer, hvordan parrenes indbyrdes følelser blev forhandlet og balanceret ud fra et ideal om passende følelsesdosering. Forholdet mellem et romantisk og individualistisk følelsesideal diskuteres også, og Kjær argumenterer for, at disse idealer udgjorde parrenes meningshorisont, når kvaliteten af relationens følelsesindehold skulle vurderes. Endvidere anvender Kjær et historisk perspektiv til at undersøge, hvordan et kærlighedsargument har fået sin kulturelle legitimitet og styrke over andre typer af følelsesargumentation, som f.eks. fornuft.

Det fjerde kapitel har fået titlen "Hjem" og handler om følelser og materialitetens muligheder for et kulturelt tredje. Her diskuterer Kjær hjemmets følelsesregler og definitions-magt-begrebet. I en gennemgang af sofaens kulturhistorie anvender hun dens materialitet analytisk som et kulturelt tredje. Det skal tydeliggøre, hvordan kulturelle idealer for en mand-kvinde-relation er forandret over tid. Et nøglebegreb i kapitlet er "nostalgi", og

til dette begreb knytter Kjær kønsforestillinger om Mand og Kvinde, samt relationsfølelser som fravær og nærvær.

Det gør hun, skriver hun, for at studere, hvordan nostalgia fungerer som en kulturelt genkendelig følelseskode, som italesætter oplevelsen af ubalance mellem ude og hjemme, erhvervsarbejde og fritid. Kjær finder endvidere, at nostalgis koder er velegnede til at belyse, hvordan forholdet mellem fantasi og realitet udlevs i dagligdagen. Endelig foretager Kjær i dette kapitel et studie af parrenes fortællinger, hvor soveværelset og sengen inddrages som et kulturelt tredje for at undersøge, hvordan intimitet og nærhed her udtrykkes i en stil af fortrolig og kærlig realisme.

Det næstsidste kapitel, kapitel 5, hedder "Vaner og rutiner" og handler om hjemmets orden og uorden. Her diskuterer Kjær, hvordan husarbejdets gøremål og pligter er blevet emotionaliserede og har fået følelsesmæssige betydninger for en nær relation. Hun skriver, at fremstillingen af manden og kvindens relation, netop når det gælder husarbejdet, ofte følger en krigsmetaphorik, og hjemmet forventes at være kvindens domæne. Både videnskabelige parforholdsstudier og den offentlige kønsdebat interesserer sig for og producerer asymmetrisk og dikotomisk kønsdramatik. Kjær mener, at denne kønsdramatik er knyttet til hjemmets materialitet, men at udgangspunktet for produktionen af dramatik og kønspolaritet ikke desto mindre er et kulturelt harmoni-ideal om Parrets komplementaritet eller jævnbyrdighed.

Som et eksempel foretager Kjær en analytisk kontrast mellem to af hjemmets rum, nemlig køkkenet og badeværelset. Det gør hun for at illustrere, hvordan handlinger og gøremål ligger i forlængelse af et rum allerede implicite og eksplicite kulturelle mening, som en moderne husholdning er inspireret af. Det er snarere større videnskabelige idealer, end det er en kønnet orden, som tages i anvendelse for at måle vaner og uvaner i hjemmet som gode eller dårlige. Til slut i dette kapitel diskuterer Kjær arbejde- og privilegiefordelingen i hjemmet, og hun hævder, at tidens individualiserede selvrealiseringsidealer afgør, hvem hjemmets privilegier og arbejdsbyrder går til.

Det sidste kapitel hedder "Dansegulvet" og handler om parrenes fritidsforøjelse, nemlig pardansen. Dansegulvet består af en situation, som kan adskilles fra andre dagligdagssituationer, fordi kønsfantasierne om Mandens og Kvindens kønspolarisering og erotiske asymmetri netop her er et ideal. I dagligdagens situationer er ligebyrdighed derimod et ideal. Kjær diskuterer begrebet "kønsfantasi" og hævder, at en specifik

kulturredes tilbyder en række kønsordener knyttet til situationer, som mænd og kvinder kan veksle mellem. Pardansen mellem mand og kvinde inkluderer følelser af Mandlighed og Kvindelighed, der opleves som nogle positive forstærkelser af egen-kroppen. Her foretager Kjær en parallel til 1950'ernes seksualoplysningspjecer og diskuterer, hvordan dansens kønsfantasier kan paralleliseres som en heteroseksuel metaforik, produceret i psykoanalysens teori om "det psykoseksuelle". Til slut i kapitlet vender hun tilbage til nostalgibegrebet, og denne gang defineres det som "resultat-nostalgi". Selv om pardansen kan forstås som et afgrænset ritual, oplevedes den af parrene som en mulighed for at forandre og balancere det moderne parforhold, de ellers opfattede som kvindedomineret.

Alle disse emner har Sarah Holst Kjær, som hun skriver, analyseret "gennem et bredt empirisk materiale", og hun har nærmest støvsuget alt materiale, der har noget med parforhold og kærlighed at gøre. Dernæst har hun blandet det sammen på en måde, som med et fransk ord kan kaldes "bricolage". Men man kan spørge, hvad pointen er med at inddrage ordbogsdefinitioner og seksualoplysningspjecer og gamle kulturhistoriske beskrivelser af sofaer; hvorvidt dette forskelligartede materiale hjælper hinanden, og om alt materiale har samme vægt – er det blevet hierarkiseret, eller er det sat på lige fod.

I sin præsentation af materialetyperne skriver Kjær, at hun har inddraget "et udvalgt kulturhistorisk materiale", men så vidt jeg kan se, er det kun 1 stk. af hver materialetype, hun henviser til i selve analyserne. Ligeledes skriver hun, at hun har foretaget et studie af avisartikler fra den danske dagspresse og nævner det overvældende tal: 7.668, men det er vanskeligt at se, hvad hun har anvendt disse tusindvis af artikler til. Ud over dette allerede producerede materiale har Kjær selv frembragt noget kildemateriale. Som hun skriver, har hun foretaget "et antal dybdeinterviews", det drejer sig om fem par – og et af parrene er udelukkende repræsenteret ved kvinden. Det kan diskuteres, om et så lille antal er tilstrækkeligt til at danne grundlag for analysen, men Kjær har naturligvis heller ikke haft til hensigt at foretage en repræsentativ analyse.

Der er i vore dage mange former for parforhold, og Sarah Holst Kjær har i sin afhandling valgt at koncentrere sig om den gruppe, hun definerer som "unge-voksne, heteroseksuelle, urbane, uden/inden børn". Det er således udelukkende unge mennesker fra byerne, Kjær har talt med, men det kunne have været interessant at høre,

om unge mennesker fra landet ville kunne fortælle en anden historie. Interviewpersonerne er ligeledes temmelig ensartede rent klassemæssigt, eller sådan fremtræder de, men det kunne tænkes, at unge mennesker fra andre sociale klasser ville forholde sig helt anderledes til parforhold.

Endvidere har Kjær valgt at interviewe par, som endnu ikke har fået børn, og som derfor har tid til at være selvreflekterende, men dette valg begrundes ikke. Det ville være interessant at høre, om småbørnsforældre ville udtrykke sig på samme måde om parforhold, eller om netop dette at skulle tage sig af børn ville medføre, at sofaen og køkkenet og alt det andet ville få en anden funktion.

Sarah Holst Kjær anfører uddrag fra sin feltdagbog, den er levende og godt skrevet, og her har hun nedfældet observationer fra mange andre verdner end blot unge, urbane parforhold. Hun er både på besøg i en aften-skole og hos ældre mennesker, der har levet sammen i et langt liv. Disse eksempler fra feltdagbogen tager os ud af den næsten klaustrofobiske verden hos de unge par og er med til at kaste forskelligt lys på tematikken om parforhold og mand-kvinde-relationer.

Det kunne også have været interessant, om Kjær havde interviewet unge, urbane par bestående af to mænd eller to kvinder for at finde ud af, om de forholdt sig anderledes til hendes begreber: Parret, Parforholdet og Mand, Kvinde. Eksempelvis er det interessant, at Kjær viser, hvordan de interviewede unge par selv synes, at det er upassende, at det er kvinden, der dominerer i parforholdet, selv om det er virkeligheden i deres hverdagsliv. Derfor er de også så glade for at gå til pardans, fordi dansen tillader dem at udleve de klassiske kønsroller med manden som den styrende, og kvinden som den, der lader sig styre.

Det er jo så traditionelt, at det skrider til himlen. Måske kunne det have været interessant at sammenligne med pardans blandt homoseksuelle. I 1998 blev PanDans stiftet i København, og ifølge deres hjemmeside tilbyder de undervisning i utallige danseformer. Foreningen har afholdt internationale homo-danse konkurrencer og stod i sommeren 2009 bag verdens største dansekongurrence for bøsse og lesbiske under World Outgames i København, en slags homo-olympiade.

Til at perspektivere problemstillingen kunne det være interessant at spørge, om en sådan danseskole er lige så kønstraditionel, som de interviewede unge par er. På hjemmesiden for PanDans reflekteres der over dette, og der står følgende: "Same-sex pardans adskiller sig fra

almindelig pardans ved, at du ikke er bundet af dit køn. Dvs. du kan både føre eller blive ført i dansen, alt efter hvad du bedst kan lide. Du har altså friheden til at vælge, hvorvidt du ønsker at danse "herre" eller "dame" eller måske endda begge dele, for same-sex pardansen giver også mulighed for rolleskift undervejs". I denne optik er begreberne "herre" og "dame" altså konstruktioner, eller roller man kan gå ud og ind af, og begreberne er her sat i anførselstegn, mens Sarah Holst Kjær skriver Mand og Kvinde med stort begyndelsesbogstav – helt ud i sproget er der forskellige tilgange. PanDans har en mere udforskende måde at forholde sig til køn på, end de interviewede hetero-pardansere præsterer, og måske ville interviews med homo-par kunne have givet en ekstra dimension til materialet.

Men nu har Sarah Holst Kjær jo valgt at begrænse sig til en særlig gruppe af unge mennesker, og om netop denne gruppe bliver vi meget klogere af denne afhandling.

Karin Lützen, Roskilde

Anders Franzén: *Skiftenas skede. Laga skiftets handlingar som källmaterial för byggnadshistoriska studier med exempel från Småland 1828–1927*. Jönköpings läns museum, Jönköping 2008. 368 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85682-72-9.

Tre genomgripande jordreformer genomfördes på den svenska landsbygden under 1800-talet, stadgan om storskiftet 1757, enskiftet 1803 och laga skifte 1827. Med laga skifte blev utflyttningsföreskriften strängare och landskapet förändrades. Den omfattande ägosplittringen som varit förhärskande med smala tegar gjorde det lättare för bönderna att begära laga skifte. Till det kom byarnas tätbebyggelse som var ett växande problem. En lång tradition av bygemenskap löstes upp. Ägorna lades i nya strukturer, gårdar flyttades ut och byarna "sprängdes".

Anders Franzén vill med sin doktorsavhandling *undersöka om och hur laga skifteshandlingar kan tillföra ny information till den bebyggelsehistoriska forskningen*. Han fortsätter med att sönderdelat huvudsyftet i delsyften, att studera vad som händer vid laga skifte i byarna med de inblandade aktörerna och hushållen. Det var människor i byarna som genomförde skiftena.

Avgränsningen i tid är en hundraårsperiod, från 1828 när lagen trädde i kraft till 1920-talet. Under den tiden hann många saker hända. Den traditionella bondekul-

turen försvann, åtminstone delvis, och gårdarna förvandlades till moderna lantbruk. Dispositionen avslöjar en undersökning med empiriska förtecken: Lantmäteriväsendets organisation och aktörer (kap. II), Laga skifte – genomförande och dokumentation (kap. III), Källkritisk prövning av laga skifteshandlingar gentemot annat källmaterial (kap. IV), Bebyggelsehistorisk översikt för områden i Småland (kap. V), Utflyttning i samband med laga skifte – vem fick flytta och vem genomförde flyttningen? (kap. VI) och slutligen Sammanfattning och syntes (kap. VII).

Frågan om ägnors sammanläggning till större enheter och vilka byggnader som skulle monteras ned och återuppföras på utmarkerna prövades av byns delägare utifrån vad regelverket föreskrev om den gemensamma nyttan. Mot den bakgrunden var värderingar och husesyner på gårdarna nödvändiga. Författaren upptäcker personer, aktörer och tankar bakom byggnadskulturen i sina lokala undersökningar i Alseda, Vireda, Lommaryd, Norra Unnaryd, Ås, Nöbböle och Åby, merparten i Jönköpings län. Han väljer dessa socknar som ”exempelsocknar” och koncentrerar undersökningen till dem, vilket inte utesluter jämförelser med andra byar. Valet av exempelsocknar inom ett relativt begränsat område betyder att han vill minimera skillnaderna i fråga om byggnadstradition, hushållens sammansättning, ekonomi och produktion, och skapa ordning i materialet. Den sociala miljön grundar sig på vad källmaterialet berättar; att det var bönder som deltog i skiftena står utom allt tvivel. Men vilka var dessa bönder? Med sin fallenhet för preciseringar och definitioner, ett återkommande drag i hans arbetssätt, vill han hellre tala om delägare i byns samfällighet.

Källkritiken tar inte oväntat upp frågan om vad som är en källa, vilket leder till traditionella resonemang om kvarlevor och berättande källor och hur de kan tänkas representera olika dimensioner av sanning och tillförlitlighet. Av särskilt intresse för den som söker sanningen om landskapet är kartan som både kan uppfattas som en reproduktion av verkligheten och en tolkning som inte omedelbart stämmer med vad den sägs avbilda. Det positivistiska anslaget dominerar framställningen.

De metodologiska och teoretiska resonemangen kretsar kring sakupplysningars tillförlitlighet. Grounded Theory inspirerade författaren, men efterhand fann han andra möjligheter i språkforskningen. Vad språkforskningen tillfört är oklart. Här handlar det inte om språket som uttryck för semiotiska processer, kommunikation av värden och materialitet. Ett mera konsekvent reso-

nemang om den språkliga vändningen i samhällsvetenskaper och humaniora, som författaren presenterar i inledningen, skulle ha höjt temperaturen betydligt senare i undersökningen, men författaren ansluter sig till någonting som mest påminner om ”Wörter und Sachen”, en äldre tradition i den materiella kulturforskningen. Då blir det mycket konsekvent att ställa frågor om orden. Vad betydde *spån* och *stickspån* eller *ladugård*? Men frågorna är inte så enkla. Vilka subjektiva föreställningar låg gömda i terminologin? Den kritiska läsaren måste påminnas om att orden sällan är entydiga. Ett metodologiskt spår som trots allt lockade författaren till särskilda analyser var tidsgeografi. Sådana metoder har sitt intresse för en forskare som vill analysera aktivitetsfält, arbetsinsatser och de rumsliga förutsättningarna för genomförandet av skiftena.

Författaren grundar sina studier på den professionella blicken bland synemännen och deras sakkunskaper. Vi kan förmoda att skiftenas intentioner förklarades av lantmätnarna, men böndernas tolkning av den gemensamma nyttan varierade mellan socknarna. Skiftena fick stora konsekvenser i Småland med utflyttningar och sammanläggningar av ägor till större enheter, men efter 1860 avtog intensiteten. Närmare 35 % av alla hemman drabbades av utflyttningsskyldighet under perioden 1828–1922.

Franzén har goda kunskaper om regelverket. I en inledande översikt berättar han om lantmäteriets organisation 1750–1930. Generallantmäteristyrelsen, som ändrades till Kungl. Lantmäteristyrelsen 1864, hade sina regionala kontor i residensstäderna. En intressant notering är att kommissionslantmätnarna vanligen rekryterades i sina regioner. I deras utbildning fanns mätteknik och när de genomförde sina förrättningar på gårdarna biträdda av assistenter och gode män var byarna sällan obekanta för dem. Det kan förklara ett gott samarbetsklimat mellan dem och bönderna.

Gårdarnas nedmontering och återuppförande var ett imponerande tekniskt företag. Franzén tycker sig ha funnit tre variationer på temat: demontering med noggrann märkning av timmer, demontering utan märkning och flyttning av hela byggnader. Därefter följer presentationer av byggnadsbeskrivningar och flyttkostnadsberäkningar. Av särskilt intresse är några mönsterkartor som användes i lantmäteriet. På den vackra kartan över den fiktiva byn Åkerby 1828 heter sjön Bredsjön och grannbyarna kallas Hammarlunda, Rakesta och Lindberga.

Med jämförelser undersöker Anders Franzén hur arkivmaterialet förhåller sig till andra källor, exem-

pelvis brandförsäkringshandlingar, som sällan blivit systematiskt arkiverade och bevarade, foton och senare tiders uppmätningar i Nordiska museet. Här gäller det att avslöja förtigande och inkonsekvenser i arkivmaterialet. Efter noggranna studier av verkligheten bakom husesynsprotokoll och kartor i jämförelse med andra källor kommer författaren inte fram till några entydiga slutsatser men väl en diskussion om vad läsaren måste förstå om källornas komplexitet. Det fanns byggnader och uthus som var så ointressanta och/eller värdelösa, att de föll bort ur syneprotokollen. Men de metodologiska resonemangen om korrektiv och triangulering haltar, de kan lätt bli en börda för en författare som gärna återkommer till materialets komplexitet; det verkar inte hålla samma klass som metoden. Kanske finns det en sådan tendens i denna avhandling med startbanor för flygningar, men landningen är inte sällan en smula osäker.

Författaren beskriver sedan den småländska byggnadskulturen i en bebyggelsehistorisk översikt och återvänder till sina exempelsocknar, presenterade i inledningen. Här får vi läsa om byggnadsstommar, knutar, skiftesverk och sparrtak. Läsaren förstår att den götiska enkelstugan var vanlig och att tvåvåningshusen blev allt vanligare vid slutet av 1800-talet. Högloftsstugorna, eller de s.k. sydgötiska husen med sin märkliga sammanbyggnad av tvåvåningsbodrar och låga ryggåsstugor, ibland försedda med invändiga tredingstak, var långt ifrån så vanliga som den tidigare forskningen angett. Det håller jag inte med om. Dessa hustyper har alltid lockat byggnadsforskare pga. sina oregelbundna takhöjder och medeltida byggnadstekniker, men tvärtemot vad Franzén hävdar känner vi till att de var urmodiga och uppfattades som fula av 1800-talets bönder. Åtskilliga byggdes om till framkammarsstugor och tvåvåningshus. Författaren beräknar medelhöjden på boningshusen på hemman (tabell s. 197) och visar hur man kan utveckla kompletterande bilder och statistik ur syneprotokollen. Med lite fantasi går det att lägga samman uppgifterna till ett jämförande material.

Ett följande kapitel handlar om arbetet vid utflyttningarna. Här fanns många människor inblandade som genomförde skiftena av byarna, både hantverkare och icke-hantverkare. Arbetet med husbyggnad organiserades med dagsverken och det är en njutning att följa författaren som inte lämnar någon arbetsform åt slumpen. Orden avslöjar ett försvunnet tänkande: mandagsverke, karldagsverke, löskedagsverke, slöjdedagsverke, ökdagsverke, hjälpdagsverke och kvinnodagsverke.

I en tidsgeografisk studie visar författaren hur arbetet

beräknades vid husbyggnad och hur mycket tid som lades på utflyttningarna. Som metodologisk efterträtt ställer han krav på läsarens koncentrationsförmåga; presentationen är inte alldeles tydlig. Men Franzén har höga ambitioner. Han studerar arbetets årsrytm och iakttar vilka aktivitetsfält som hantverkarna rörde sig i. Han kramar ur den sista substansen ur kakan och tillför ytterligare några intressanta källor, bondedagböcker.

*

I fortsättningen kommer jag att ta upp några synpunkter på denna avhandling. Den första gäller ämnesvalet, som är märkligt. Författaren går in på områden där åsikterna varit många, forskningen livlig och litteraturen ovanligt rik. Sökandet efter styrande faktorer bakom den nya tiden avslöjar i själva verket komplicerade förlopp och den saken var också en tidigare forskargeneration klar över. En lång forskningstradition handlade om förhållandet mellan centraldirigering och praxis. Att skiftena skulle kunna tolkas i ett maktteoretiskt sammanhang som ett uttryck för hegemonistiska strävanden är tydligt, men författaren har inga sådana ambitioner. Aktörerna var mottagare av direktiv och regelverk men de verkade också i lokalsamhället; de var både subjekt och objekt i den historiska kontexten. Det fanns kunskaper om husbyggnad som varken var sanna eller falska, snarare performativa, genom att de speglade det sociala livet och människornas sätt att förhålla sig till sina byggnader.

I den tidiga etnologiska forskningen under 1900-talet ställdes frågor av bl.a. Sigurd Erixon, Sigfrid Svensson, Åke Campbell, Börje Hanssen och Hilding Pleijel. De intresserade sig för 1800-talet och talade om *den nya tidens* genombrott på landsbygden, som var ett omfattande forskningsfält. En fråga gällde nyhetsspridarna på landsbygden som utmanade kollektivet av bönder och hemmansägare med sitt egensinniga uppträdande och nya gårdar. Laga skifte medförde inte bara en förändrad organisation av arbete, ägor och gårdar i byarna utan något som människorna tog ställning till och accepterade som en nödvändighet. De föreställde sig att samhället inte fungerade som tidigare och det kan vara intressant nog att sådana tankar rörde sig i deras huvuden. Vid mitten på 1800-talet diskuterades *tidens mouvement* vid de svenska universiteten och det fanns många akademiker som förundrade sig över hastigheten i samhällets förändring. Det var som om själva rörelsen mot framtiden var svår att förstå. Franzéns avhandling måste läsas mot den bakgrunden. De successivt förändrade

levnadsvillkoren, industriella, ekonomiska och sociala, satte spår i bebyggelsen, landskapet och människornas tankar om sig själva.

En av frågorna som intresserade den tidigare generationen forskare var penningekonomin. Ett ökande antal hantverkare rekryterades utifrån för att bygga hus mot betalning, vilket också kan utläsas av Anders Franzéns avhandling. Det blev vanligare med köpta tjänster istället för arbetsbyten och den sociala konkurrensen mellan hemmansägarna följde i spåren. En av hypoteserna i den tidigare forskningen tog fasta på skiftenas betydelse för väckelserörelserna. Frågan var om människorna blev ensammare i sina hus när de kom närmare jorden och sina ägor, men skiftena bidrog till en annan mentalitet.

För en forskare som behandlar 1800-talet går det knappast att undvika de stora frågorna om samhället och jordbrukets framtid. Här ger oss Franzén inblickar i hushållningssällskapens propaganda, men det verkar vara ett sidospår, själv skulle jag gärna ha sett ett större intresse för vad som rörde sig i tiden. Laga skifte löste ett av problemen i bondekulturen, ägornas sammanläggning till rationella brukningsenheter, men det fanns andra problem som påverkade människorna på landsbygden. Skiftenas legitimitet verkar vara en utbredd föreställning. Avhandlingen tyder på att det fanns ett ganska stort samförstånd mellan de inblandade parterna. Under disputationen tog jag upp dessa frågor som antyder en annan bild, fylld med konflikter, osaliga lantmätare och lyktgubbar, som syntes på gårderna natetid. Kanske var det så att Franzén, med sin koncentration på exempelsocknar, inte riktigt hann med att presentera ramberättelsen. Fanns det en framtidsoro som gynnade skiftenas genomförande? Författaren nämner Helge Rösiös tankar som förmodligen ligger bakom svinhusens ökade betydelse vid slutet av 1800-talet. Varje forskare som tränger in i hushållningssällskapens diskussioner vid mitten av 1800-talet förstår med vilken iver själva tanken på ordning och reda planterades på landsbygden. Det gällde inte bara anläggandet av trädgårdar med gångar och rabatter i geometriska mönster. Allt borde genomföras med det snaraste: metoden att få en förbättrad gröda, uppdraga ädla fruktträd, bereda det finaste lin, förstöra envist ogräs, utrota råttor, skapa brandfria halmtak och silkesmaskars uppdragning. Pedagogiken är tydlig; verkligheten tecknas i gråskalor, bönderna skulle övertygas om att de levde ett sämre liv. Ville man lägga en tyngd på en skottkärra och med egen handkraft dra den över ett golv och sedan på en dålig väg så skulle man förstå skillnaden. Vad som kunde mätas

och definieras, t.ex. vad som var ett rimligt dagsverke för en arbetare, kom att bryta ned den sociala ordningen på landsbygden men den fogades samman på ett annat sätt. Jag hade väntat mig några fler kommentarer om den ideologiska omställningen av 1800-talssamhället, som förklarar en ny estetik i husens utformning och ett ökande inslag av lantbyggmästare.

När forskare går in i områden som varit intressanta för forskning under en tidigare period med syftet att lägga in nya kunskaper kan det vara förenat med risker. Författaren är säkert medveten om detta. Han tycker sig se att en sentida forskare kan komplettera bilden på flera sätt, dels genom att variera utsiktspunkterna och perspektiven, dels genom att identifiera de vita fälten. I förhållande till den äldre forskningen om bebyggelsen och byggnadskulturen kommer Franzén fram till några nya saker. Månghussystemet ser inte ut att ha varit så vanligt på gårdarna. Götiska enkelstugor framträder mer än förväntat och inte bara på mindre hemman. Övergången till tvåvåningshus har fått ytterligare skärpa. Betoningen ligger på gårdsstruktur och byggnadskategorier, timmerkonstruktioner, loftbodar, tröskverk, ladugårdar, linbastur, kölnor och smedjor. Om det finns något som kan sägas om Franzéns arbetssätt så är det att han gräver och gräver men sett ur en teoretisk synvinkel kan det visa sig vara svårt att generalisera resultatens giltighet.

Vad som gömmer sig i landsarkiv och lantmäterimyndigheter kan väckas till liv. För dem som undersöker jordbruksstrukturen är lagaskifteskartorna värdefulla. Mera sällan har synprotokollen som upprättades vid skiftena kommit till användning för att sprida ljus över byggnadsskicket, men materialet är långt ifrån okänt. Husesynsmaterialet varierar ifråga om utförlighet och upplysningar, men författaren ser nya möjligheter för bebyggelseantikvarisk forskning.

Anders Franzén placerar sin forskning i intressanta mellanrum mellan etnologi, arkitekturhistoria och ekonomisk historia. Han visar med sin avhandling att arkivmaterialet är långt ifrån färdigbehandlat och hans upptäckarglöd är inspirerande. Avhandlingen är ett akademiskt specimen, försedd med en fyllig notapparat, sammanfattningar i den löpande texten och appendix. Författaren har lagt ner ett stort arbete på det vetenskapliga uttrycket och språket, vilket kan vara en nackdel utanför den egna kretsen. Men de fina illustrationerna, delvis i färg, den tilltalande layouten och det vackra omslaget med bilden av en målning från Lommaryd i Småland av Elias Erdtman, kunde knappast ha varit mer inbjudande.

Slutomdömet blir att Anders Franzéns doktorsavhandling är mångsidig och rik på information. Vare sig man kallar de inblandade för aktörer, kamerala delägare eller bönder så visar han hur laga skifte gick till i praktiken. Skiftena var något som diskuterades vid matbordet, längs vägarna och på kyrkbacken. Det var till sist en mycket subjektiv historia och den bedriften hos författaren, att se världen ur människornas perspektiv, ger mersmak.

Gösta Arvastson, Uppsala

Anna Jakobsson: *Experiencing Landscape While Walking. On the Interplay between Garden Design, Sensory Experience and Medical Spa Philosophy at Ronneby Spa*. Doctoral Thesis No. 2009:67. Faculty of Landscape Planning, Horticulture and Agricultural Science, SLU Alnarp 2009. Ca 270 s., ill. ISBN 978-91-576-7414-2.

Konsten att vandra sig frisk i vacker natur. Det är ett aktuellt koncept med lång historia och en speciell tillämpning i kurortsmiljö. Anna Jakobsson har valt Ronneby brunn som empiriskt material och funnit en lyckosam vinkling genom att kombinera sin inriktning på landskapsarkitektur med en historisk medvetenhet om kurparkens medicinska roll och ett intresse för sinnessens roll i trädgårdskulturen. Det har blivit en synpunktsrik och spännande avhandling som kan läsas långt utanför den trängre kretsen, särskilt som det är en sammanläggningsavhandling där man lätt kan välja den aspekt som intresserar mest. (Kanske den text från RIG nr 4 år 2003 som utgör avhandlingens första tidigare publicerade artikel.)

Jakobssons syfte med avhandlingen är att studera samspelet mellan trädgårdarkitektur, medicinsk kurteori och sinneserfarenheter. Att det finns ett samband mellan trädgårdskonst och medicin finner hon lätt att belägga. Redan trädgårdarkitekturens klassiker, som Christian Cay Lorentz Hirschfeldts *Theorie der Gartenkunst* 1779–1785 och Daniel Müllers *Trädgårdsskötsel* från 1888, tar upp kurparken som en särskild genre och har föreställningar om hur en helande trädgårdsmiljö bör se ut. Müller är en varm förespråkare för de raka öppna gångar som tydligt leder mot sitt mål och är mer tveksam till de vindlade stigar som sedan länge hörde till den engelska parkens kännemärken. För den nödvändiga avskildheten och de ensamma stunderna föreslår

han i stället bersåer skapade av häckar och buskridåer. Gångar och sittplatser var enligt Müller genomgående av större betydelse i en brunnsarkitektur än gräsmattor och planteringar.

Kurparkens utformning rättar sig följaktligen inte bara efter tidens mode vad gäller trädgårdarkitektur, den måste också anpassas till sin funktion i ett medicinskt sammanhang. Läkarna sitter ofta med i brunnsstyrelsen och kan även påverka beslut gällande parken, ibland ner till detaljnivå. Men det är inte konflikter mellan rivaliserande intressen som dominerar intrycket i Jakobssons framställning. Alla de inblandade tycks vara införstådda med den internationella kurortskulturens konventioner. Även trädgårdsmästarna vet mycket väl hur vattenkuren går till och vilka krav som ställs på deras insatser i kurortsmiljön. Alla tycks villiga att samverka för att göra den egna kurorten så tilltalande som möjligt.

Den stora allén som leder fram till brunnsaviljongen är brunns statusobjekt, markerad av höga träd och färgrika blomsterrabatter. Brunnsallén är den plats där man om morgonen vandrar fram och tillbaka, tio minuter mellan varje glas vatten man fått order att dricka, samtidigt som man visar upp sig och letar efter nya och gamla bekantskaper. Allén ska vara bred och grusgången noga krattad. Vid torr väderlek vattnas gruset så att det inte dammar och vid regn förväntas gruset leda undan vattnet så att brunns gästerna går torrskodda. Jakobsson påpekar i sin analys att träden i allén, ibland ersatta eller kompletterade med en kolonnad under tak, ger en viss rytmtät promenad. Tillsammans med brunnsmusik, ofta i marschtakt, hjälper denna rytmtät promenad att orka en bit till och får de friskare att hålla en god promenadtakt. Samtidigt finns det, för dem som verkligen behöver vila, rikligt med bänkar utsatta. Träden i allén ska vara lövrika och skuggande. Betydelsen av skugga i brunnsarkitekturen betonar redan av den svenska brunnsarkitekturens fader, Urban Hiärne, och förs vidare av många brunnskribenter, inte minst Carl von Linné. Förebilden finns på kurorten Pyrmont i Tyskland. Och Jakobssons poäng är att denna miljö måste trädgårdarkitekterna skapa, även på våra breddgrader.

När vattendrickningen är avslutad ordinerar en lite längre sammanhängande promenad på omkring 30 minuter. I bästa fall har trädgårdsmästarna möjlighet att anlägga längre stigar i brunnsarkitekturens mer perifera delar. Så blir med tiden fallet vid Ronneby brunn. I den s.k. Brunnskogen går en slinga med flera alternativa småvägar. Jakobsson påpekar att det inte bara är trädgårdarkitektens uppgift att anlägga stigar, utan också

att skapa lämpliga mål för dessa promenader. Det kan vara en vacker utsikt, ett monument, ett litet kafé eller en mindre musikpaviljong. Betydelsen av vida utsikter anses också ha en kurativ effekt. De små krämporna blir mindre betydelsefulla när man ser ut över landskapet och den vida horisonten. Man höjer sig över vardagen och får perspektiv på livet.

Brunnsgästerna ska stimuleras lagom mycket och anstränga sig lagom mycket, det ingår ofta i brunnsläkarnas rekommendationer. Följaktligen måste trädgården rymma lagom branta stigar och lagom avlägsna utflyktsmål. Brunnsgästerna ska dessutom i ideala fall hela tiden hållas på gott humör och de får inte oroas. De får följaktligen inte heller gå vilse i brunnsparkeens vildare delar (eller ens oroas sig för att göra det). Vid Ronneby brunn tillverkar man små kartor och trädgårdsmästarna lägger ut stenar med korresponderande markörer för att orientera brunnsgästerna och leda dem rätt. Extra inslag i brunnsparkeens rekreativitet är lekplatser med spel och lekar. Kägellbanor hör till den klassiska utrustningen och med tiden tillkommer tennisbanor och vid Ronneby en berömd velocipedbana.

Ronneby brunnsparke presenteras i avhandlingen från starten 1705 och fram till vår tid, med tyngdpunkten lagd under brunnsparkeens storhetstid från 1873 till 1929. Jakobsson koncentrerar sin analys på den parkanläggning som växte fram under 1870-talet under ledning av trädgårdsmästarna Flindt och Madelung. Henry August Flindt (1822–1901) var en känd och mycket högt ansedd trädgårdsarkitekt, bördig från Danmark, men verksam även i södra Sverige. Han administrerade trädgårdarna vid många av Danmarks slottsanläggningar och gjorde i Sverige planer för flera parker i Helsingborg, liksom för S:t Lars sjukhusparke utanför Lund. Sammanlagt var han inblandad i uppemot 300 projekt. Till sin hjälp hade han från januari 1874 trädgårdsmästare Henrik Wilhelm Madelung, även han från Danmark. Han gifte sig dock i Sverige och blev med sin familj kvar i Ronneby.

Ronneby brunnsparke genomgick en grundläggande förändring under 1870-talet. Hösten 1874 planterades sammanlagt 9 345 nya plantor: 4 000 hagtornsplantor, 3 945 lövträd, 700 barrträd, 300 buskar, 200 äppelrosor och 200 klätterväxter (vildvin, klematis, pipranka, humle och klätterrosor). Hösten 1875 planterades 5 401 träd, våren 1876 inköptes uppemot 300 alplantor av en bonde i trakten, vilka planterades längs ån. År 1877 beställdes 2 000 hagtornsplantor och 1 800 gråalar. Hagtorn planterades bl.a. i häckar för att skapa lä, säkert även det önskvärt ur medicinsk synvinkel. Och längs

vägen till trädgårdsmästarebostaden anlades en allé av poppel och sykomorlönn. Enstaka träd från denna tid finns kvar på området än i dag. Jakobsson pekar särskilt på några ovanliga varianter som gulblommig hästkastanj, brokbladig alm och flikbladig bok.

Jakobsson indelar i avhandlingen den park som sedan uppstod i tre sektorer, där den första ligger närmast källan och används för de korta promenaderna under vattendrickningen, den andra sträcker sig längre ut och används för de halvtimmeslånga promenaderna efter vattendrickningen och den tredje ligger mest perifert och lämpar sig för eftermiddagsutflykter till fots eller med vagn. Enligt hennes analys är växtmaterial och odlingsideal olika beroende på vilken sektor det gäller. De mest prunkande blomsterrabatterna finns nära brunnsparkeens paviljong eller andra centrala byggnader. Exotiska träd och blommande buskar återfinns huvudsakligen i den första zonen, medan större mängder inhemska träd och buskar tar vid i den andra. I den tredje och mest orörda zonen finns mer av barrträd och ursprunglig natur, även om den gradvisa övergången från kultur till natur får anses som en avsedd konstruktion.

Avhandlingen är frikostigt illustrerad och består av en inledande presentation, korta sammanfattningar av artikelunderlaget och ett flertal intressanta diskussioner. Boken avslutas med de fyra artiklarna, tre i faksimil. Språket är engelska, med undantag av de två första redan på svenska publicerade artiklarna. Den första är den ovannämnda från RIG 2003/4 som bär titeln "Brunnsgästens resa i tid och rum – om hälsobrunnsparkeens parker och trädgårdar". Samma tema återkommer med variationer i den tredje artikeln, "Ruled by routine and ritual: spatial organization of the spa environment at Ronneby, south-east Sweden", publicerad i *Garden History* 2004. Den mest omfattande artikeln är den andra, vars titel överflödar av alliterationer: "Med lie & lukjärn, spade & sopkvast, penna & pensel, dynamit & dahlior och frustration & fröpåsar". Den har tidigare varit publicerad i jubileumsskriften till Ronneby Brunns 300-årsfirande, *Ronneby Brunn under trehundra år*, utgiven av Byggförlaget år 2005. Där presenteras brunnsparkeens historia från 1705 till vår tid. Det är uppenbart att Jakobsson behärskar sitt material mycket väl och har lagt ner lång tid i arkiven för att få fram de uppgifter hon där presenterar, inte minst de avslutande listorna på växtbeställningar under 1870-talet. Hon har inte bara läst in sig på den tidigare litteraturen och studerat det rika material om Ronneby brunn som förvaras i Centralarkivet i Ronneby, utan också letat bilder och

extramaterial på Nordiska museet, Blekinge museum, Ronneby hembygdsmuseum och i privata samlingar. Särskilt imponerande är att hennes ambitioner fått henne att spåra landskapsarkitekt Flindts papper till Konstakademiets bibliotek i Köpenhamn. Som en extra bonus får läsaren även en översikt över uppförandet och rivningar av byggnader vid Ronneby brunn, hämtad från en av hennes tidigare skrifter i ämnet. Den fjärde och sista artikeln presenteras ännu som ”working manuscript”. Där vill Jakobsson tydligare lyfta fram läkarens roll, men också vidga de idéhistoriska ramarna till parkens förhållande till de fyra elementen och de fem sinnen. Hennes slutsats är att brunnsparternas terapeutiska bidrag kan sammanfattas med begreppen ”Motion, Emotion and Variation”. Jakobsson är också noga med att påpeka den betydelse hennes resultat kan få för kulturminnesvården i allmänhet och för restaureringar av kurparker i synnerhet. Även andra parker kan här hämta idéer om hälsogivande effekter, t.ex. visar uppenbarligen vår tids medicinska forskning att en varierande naturmiljö stimulerar och belönar hjärnan genom ökad produktion av dopamin.

Sinnenas roll i kurparken är svårast att fånga, men i sin avhandling visar Jakobsson hur inte bara synen, utsikterna och anblicken av den färgrika trädgårdens blommande buskar och exotiska träd, utan också hörsel, lukt, smak och känsel påverkar utformningen av kurparken. Daniel Müller hävdar t.ex. att musikpaviljongen bör ha en central placering i parken, så att många kan samlas för att lyssna till brunnsmusiken. De lägre grenarna på träden runtomkring bör kapas och växtligheten stannas upp så att ljudet lättare kan spridas och nå fram till åhörarna. Doftrintrycken är främst knutna till blommande växter med särskilt fokus på rosor. Förutom brunnsparternas ambitioner att efterlikna Edens lustgård berättar källorna att trädgårdsmästare Madelung och hans familj sålde blombuketter av rosor och lövkojor till brunnsгästerna. Känseln kan aktiveras när det gäller temperatur på luft och vatten, men också genom fötternas intryck av olika underlag. De grusade gångarna både hörs och känns annorlunda än skogsstigarnas mörka jord och hårda berggrund. Smakens betydelse representeras naturligtvis av vattendrickandet. Exakt hur vattnet smakar får visserligen inga större konsekvenser, vare sig för kuren eller för parkens utformning, men vattnet och dess kemiska sammansättning utgör ändå förutsättningen för hela kuranläggningen. Hela brunnsparternas är centrerad kring källan och vattenpaviljongen där brunnsгästen om morgonen intar sina föreskrivna glas av det hälso-

bringande vattnet. Om de idémässiga förutsättningarna för denna brunnspark har Anna Jakobsson skrivit en synnerligen intressant och empiriskt utomordentligt välunderbyggd avhandling som kombinerar ett välkänt koncept med nya och spännande teoretiska infallsvinklar. Samspelet mellan medicinsk teori, sinnesforskning och trädgårdsarkitektur skapar ett tänkvärt och intrikat mönster.

Elisabeth Mansén, Stockholm

Lars Brink: *När hoten var starka. Uppkomsten av en väpnad folkrörelse*. Text & Bild Konsult, Göteborg 2009. 302 s., ill. ISBN 978-91-972188-8-7.

Lars Brinks bok om hemvärnets framväxt i Sverige vid 1940-talets början är ett licentiatarbete i etnologi vid Göteborgs universitet. Boken består av tre huvudkapitel som blivit uppkallade efter tre centrala personer.

I det första huvudkapitlet vill författaren spegla det försvarsmässiga stämmningsläget som uppstod i Sverige i samband med det finska vinterkriget mot Sovjetunionen 1939–1940 och som senare förstärktes genom Nazitysklands ockupation av Danmark och Norge den 9 april 1940. Dagens Nyheters krigskorrespondent i Finland och senare även i Norge, Barbro Alving (signaturen Bang) har gett namn åt detta första kapitel. Här kan man för det första fråga sig vad ett stämmningsläge är, vilket författaren inte närmare diskuterar, och för det andra om detta på ett fruktbart sätt kan studeras genom att undersöka Bangs reportage från krigsfronten. Det är väl mer reaktionerna på sådana skildringar som är viktiga att belysa för att förstå hur stämmningsläget var bland allmänheten i landet.

I detta första huvudkapitel redovisas också hur framträdande skönlitterära författare som Karl-Gustaf Hildebrand, Eyvind Johnson, Olof Lagercrantz och Harry Martinson engagerade sig som frivilliga inom den Svenska Frivilligkåren till stöd för Finlands kamp. Detta skall enligt Brink också utgöra en spegling av stämmningsläget vid den tiden. Det hade även varit av intresse att få veta vilka stämningar som förekom hos gemene man utanför den kulturella elit som dessa författare utgör. Det får vi emellertid inte veta något närmare om. Att försöka rekonstruera stämmningsläget och dess allvar har varit väsentligt för Brink. Hans tolkning går ut på att detta utgör bakgrunden till den snabba uppkomsten av den frivilliga och väpnade hemvärnsrörelsen under det

första halvåret 1940. Det svårbestämbara stämningssläget blir alltså ett analytiskt begrepp för honom i stället för att vara ett undersökningsobjekt, vilket hade varit naturligare.

Nästa huvudkapitel avser startfasen av hemvärnet under vintern 1940. Gustaf Petri har fått ge namn åt detta kapitel. Petri var överste och chef för krigsskolan Karlberg och utsågs av försvarsministern till chef för det nya hemvärnet våren 1940. Han är emellertid förhållandevis osynlig i detta kapitel. Istället tar det upp frågorna om mötet och anpassningen mellan hemvärnet och den etablerade krigsmakten i Sverige och hur den i verkligheten tog över den nya rörelsen.

Ett väsentligt drag under dessa beredskapsår var att respekten för kvinnornas insatser förstärktes när de fick viktiga uppgifter som lottor, bilkårister och luftbevakare. Här kan man tala om en tydlig emancipation som Brink har belyst. En annan central företeelse var att sociala klasskillnader överbryggades inom hemvärnsrörelsen. Människor från helt olika sociala skikt engagerade sig och fick öva tillsammans. Detta har författaren fått fram på ett värdefullt sätt.

Väsentliga insatser kom att utföras av hemvärnsfolket vid gränsen mot Norge för att hjälpa befolkningen där under den tyska ockupationen 1940–45. Detta har författaren noterat i Dalsland, där han själv har varit verksam. I det sammanhanget kunde han ha anknutit till forskningsprojektet ”Gränsens kulturmöten” på 1990-talet, som bl.a. resulterade i boken *Gränsmöten* 1999, och som redigerades av Rolf Danielsson och mig. Där har vi ingående studerat försvaret på den svenska sidan av gränsen och hjälpverksamheten i relation till norrmännen och deras motståndsrörelse.

Det tredje huvudkapitlet avser den tidiga utbildningen inom hemvärnet med tonvikt på Stockholms hemvärn. Här har instruktören Raoul Wallenberg fått ge namn åt kapitlet. Detta kapitel är mycket mer fokuserat på Wallenberg än vad det andra huvudkapitlet är i fråga om Gustaf Petri. Vi får en ingående bild av Wallenberg ända från hans födelse 1912, uppväxt i ett överklasshem på Lidingö till hans insatser som diplomat fr.o.m. 1944 för att rädda judar i Ungern, och hans försvinnande där 1945 samt fängelsetiden i Moskva. Avsnitten om hemvärnsinstruktören Wallenberg, som blott omfattar sidorna 176–193 i detta 75 sidor långa kapitel, är högst relevanta för Brinks undersökning. Däremot ställer jag mig frågande inför kapitlets första tjugo sidor om uppväxt, utbildning och utlandsresor liksom till kapitlets senare del som mycket ingående skildrar Wallenbergs

tid i Ungern. Jag har svårt att finna något nära samband mellan hemvärnet i Sverige och denna tid. Frågan om Wallenbergs senare legendstatus, som författaren tar upp (s. 219 ff.), faller rimligen utanför problemställningen i denna undersökning.

Wallenberg, som hade sergeants grad inom krigsmakten, var en nitisk instruktör inom hemvärnet i Stockholm från sommaren 1940 och i första hand fram till 1941. Han anordnade bl.a. ansträngande ilmarscher för att höja elevernas fysiska kondition. Att träna strid i tät bebyggelse var också en av hans specialiteter. Det är värdefullt att författaren har företagit denna dokumentation och även gett oss inblickar i hur utbildningen upplevdes av personer som författaren har intervjuat i efterhand, t.ex. den välkände radiomannen C. G. Hammarlund.

Trots att avhandlingens yttre fokus har fästs vid tre personer i ledande ställningar i de tre huvudkapitlen talar författaren om att hans uppsåt är att anlägga ett mikrohistoriskt perspektiv (s. 21, 230). Detta är egentligen den enda större teoretiska ansats som finns i boken utan att den närmare preciseras. Man kan dock fråga sig om detta perspektiv verkligen har blivit genomfört i undersökningen. Den lutar mer åt makrohistoriska perspektiv, dvs. vad som skedde på det större nationella planet inom politik, krigsmakt, kulturellt och rikstäckande media, än vad som förekom på lokal nivå ute i landet. På s. 97 skriver Brink att ”åtskilliga orter hävdar gärna äran av att ha varit först med att bilda ett eget hemvärn. Den diskussionen faller utom ramen för denna undersökning”. Är det inte just på lokalplanet som en etnolog ska inrikta sig för att följa framväxten och utvecklingen över tid på gräsrotsnivå? Hur skedde rekryteringen inom hemvärnsföreningarna, vilken verksamhet förekom, hur förändrades detta över tid osv.? Man kan fråga sig om inte denna studie lika väl skulle kunna höra hemma inom historieämnet som inom etnologin.

Studien utgår från att hemvärnet snabbt växte till att bli en folkrörelse. Författaren har dock inte jämfört med undersökningar av uppkomsten av andra folkrörelser såsom nykterhets-, arbetar- respektive frikyrkorörelsen under det sena 1800-talet eller idrottsrörelsen under det tidiga 1900-talet. Här hade han kunnat konstatera och sedan diskutera orsakerna till likheter men också avvikelser. Historiskt sett gör Brink en jämförelse med 1800-talets skarpskytterörelse, men den blev inte någon omfattande folkrörelse.

Författaren har god personlig erfarenhet av och känedom om hemvärnet och den svenska krigsmakten under efterkrigstiden. Undersökningsperioden i denna studie

som avser andra världskriget ligger dock före hans egna erfarenheter. Ändå bör dessa ha spelat en roll vid genomförandet av hans arkiv- och fältstudier, även om han inte diskuterar vad denna förståelse har betytt. Närheten till forskningsobjektet bör inte ha varit oväsentlig. Närhet kan vara viktig både för att få kontakter och för att kunna företa analyser. Både närhet och distans kan ha sina fördelar men också nackdelar såväl vid insamling i fält och i arkiv som vid analysen av det insamlade materialet. Etnologiska diskussioner om forskarroll och reflexivitet verkar ha gått författaren förbi.

Materialet i undersökningen är i stor utsträckning hämtat från tidningsreportage. Därtill kommer en del brev, dagböcker och tryckta memoarer. Brink har gjort ett tiotal intervjuer med äldre hemvärnsmän förutom att ett par enkäter genom hans försorg sändes ut på 1990-talet. Svaren på dessa enkäter har dock inte kommit till användning.

I sin framställning använder författaren många och långa citat. Citatmängden och deras längd kan verka överdriven och stör på visst sätt klarheten och möjligheten att få överblick i resonemangen. Inte sällan verkar de få tala för sig själva utan en närmare analytisk kommentar. Läsaren får då själv göra tolkningen.

Till slut vill jag framhålla att den främsta styrkan i avhandlingen ligger på det empiriska planet. Däremot finns det en del kritiska frågor gällande strukturen och uppbyggnaden i boken. Kopplingen till den övergripande problemställningen kan i en del avseenden ifrågasättas. Detta är särskilt påtagligt i kapitlet som bär Raoul Wal-

lenbergs namn. Det allmänsteoretiska intresset är i stort sett frånvarande i boken. Några relevanta metoddiskussioner har heller inte förts. En del litteraturreferenser saknas i litteraturlistan.

Dock vill jag samtidigt framhålla att denna licentiatavhandling har lagt en viktig grund för en fortsatt forskning om hemvärnsrörelsen. Vad hände med den när de yttre krigshoten inte längre förelåg efter 1945? Man skulle med en travestering av författarens boktitel kunna säga "När hoten inte längre var starka". Blev det en förnyelse av intresset och engagemangen när nya hot uppstod under kalla krigets dagar på 1950-talet? Hur påverkades arbetsformer och rekryteringsvilja? Vilka drivkrafter gjorde att hemvärnsrörelsen kunde fortsätta att existera och ännu idag är aktiv? Med en sådan inriktning kunde det bli en processstudie över längre tid, medan föreliggande undersökning bär karaktären av en samtidsstudie i det förflutna. Att hemvärdet fortfarande tilldrar sig intresse och är aktivt kunde jag tydligt märka när jag loggade in på deras hemsida www.hemvarnet.se. Verksamheten avser både nationellt skydd och insatser vid större krissituationer såsom skogsbränder. Undersökningar på lokal och regional nivå bör i framtiden prioriteras både genom fältarbeten och arkivstudier. I detta avseende har Lars Brink påtagliga förutsättningar genom sin personliga bakgrund och genom allt det arbete som han har lagt ned i samband med denna licentiatavhandling.

Anders Gustavsson, Oslo

RECENSIONER

Nils-Arvid Bringéus: *Den skånska smaken – En bok om gångna tiders matvanor i Skåne*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2009. Skåneländska Gastronomiska Akademiens skriftserie 4. 247 s., ill. ISBN 978-91-7331-213-4.

Smak är ett tudelat begrepp. Det vanligaste är väl att vi menar det som vi känner med våra sinnesorgan i munhålan och näsan. Tungans smaklökar skickar signaler till hjärnan om det vi äter smakar sött, salt, surt, beskt eller umami, och genom näsans receptorer får vi upplevelser av aromämnen. Men vad smaken betyder för oss, alltså om vi gillar eller ogillar den, beror på vilket samhälle vi lever i och hur vi smaktränats. Smak är därför alltid en fråga om ”god smak”, en socialt, kulturellt, religiöst och ideologiskt tränad erfarenhet om det korrekta och lämpliga, men också hur vi genom dagliga val agerar i de kulturella sammanhang som vi vill tillhöra. I den kulturhistoriska forskningen är därför smak inte i förstone den sensoriska upplevelsen utan det är matens ”goda smak” som blir kulturförenande, eller för den delen kultursärskiljande.

Professor emeritus Nils-Arvid Bringéus tar i sin senaste bok upp ämnet skånsk smak till behandling. Få har den ämneskompetens och det perspektiv på ämnet som han, inte bara genom många initierade kartläggningar av Skånes matkultur utan också som tillskyndare av den internationella sammanslutningen ”International Commission for Ethnological Food Research”, grundad i Lund 1970, och som en av grundarna av den Skåneländska gastronomiska akademien. Trots att etnologin talat om att forska i det nära där man har god insyn, och att etnologer och alla andra här i landet äter 4–5 måltider varje dag, dvs. 30–40 måltider i veckan eller upp emot 2 000 måltider om året så har ganska få etnologer under det senaste halvseklejt gjort sällskap med Bringéus och gått in i maten och måltiden som ett kulturuttryck. Så det är en av den svenska matetnologins viktigaste banérförare som nu tar till orda i *Den skånska smaken*.

Bringéus skriver att boken vänder sig till ”den mat-

intresserade allmänheten, men kan kanske samtidigt användas i den etnogastronomiska undervisningen” (s. 7). Vissa delar av texterna är nya medan annat är återanvänt med små revideringar, t.ex. de om drickablandning och drickasupa (1972) och om syltemjolk (1966/1970). Det gör att senare decenniernas forskningsrön på matkulturens område inte alltid används i analysen utan framställningen är i mångt och mycket en nytryckning av tidigare texter. Det hade dock varit intressant att få ta del av Bringéus reflektioner kring senare tiders rön på de områden han utforskat så väl. Jag kan inte låta bli att undra om inte kapitlet om stenkakor (s. 142 ff.), ursprungligen publicerat i *Rig* (1966) och *Mat och Miljö* (1970), hade sett mycket annorlunda ut om de gamla bröden hade analyserats med reflektion från nyare forskning, t.ex. med hjälp av arkeologen Liselotte Bergströms avhandling *Gräddat* från 2007 (anmäld i *Rig* 2009/1).

Bringéus tar i sin kartläggning hjälp av olika slags källmaterial, bl.a. läkeböcker från 1300–1400-talen, danska kokböcker från 1600-talet, Carl von Linnés fältanteckningar från sin skånska resa 1749 och andra resenärers noteringar, etnografiska uppteckningar och frågelistsvar, men också skönlitterära texter från Fritiof Nilsson Piraten. Det här tillvägagångssättet är en vanlig metod i den kulturhistoriska etnologin och det hade varit spännande om de blandade materialtyperna hade analyserats källkritiskt, eftersom fiktion och sakprosa är olika typer av kunskapsstoff men som ibland kan fungera tillsammans. Kapitlet om syltemjölken är nog bokens allra bästa (s. 175 ff.). Där kombineras med elegant skicklighet olika material och en driven kulturanalys lyfter slutsatser om kontextens stora betydelse för matkulturens förändring. Syltemjölakens, saltad och konserverad fårmjolk, förekomst minskade under 1800-talet av det enkla skäl att talgen från fåren inte behövdes längre för att tillverka bl.a. ljus när fotogenlampan blev den nya tidens ljuskälla. Men också det genomarbetade kapitlet om stenkakorna (s. 151 ff.) har sina förtjänster i både materialbredd och analytisk skärpa. Det hade verkligen varit intressant att se alla texter i boken så genomarbetade som dessa båda ex-

empel, för boken är skriven med flöde, lust och vana och blandar etnografiska kartläggningar med citat, men också med diffussionistiska spridningskartor.

Det viktiga för Bringéus är att han också vill belysa de aktioner som vidtagits de senaste decennierna för att tillvarata och publicera skånska matrecept (s. 14). Han gör också flera associationer till vad han åt som barn och skriver att ”själv tillhör jag den generation som vuxit upp på havregrynsgröt” (s. 37). Ibland smyger sig känslan på att boken också är något av en gastronomisk memoarbok. Han använder många inomvetenskapliga begrepp som kanske behöver förklaras för dagens läsare. Ord som ”kosthåll” (s. 128), ”kostmönster” (s. 199), ”kostdominant” (s. 196), och ”kostvana” (s. 200) är specifika, och jag tror att jag har rätt i min misstanke om att dagens unga etnologgeneration inte är helt bekant med de klassiska begreppen ”relikt” (s. 128) och ”reliktområde” (s. 184).

Bokens ämneskapitel är 21 till antalet och löper på runt tio sidor vardera, vilket ger stor variation i beskrivandet och läsningen. Skåningarnas kulturella val och idévärld sätts i bakgrunden till förmån för bonde- och lanthushållets produkter och maträtter. Det finns bara en enda större invändning att göra mot *Den skånska smaken* och det är bokens struktur. Bringéus skriver i förordet (s. 7) att bokens struktur är tredelad: ett inledande övergripande kapitel, påföljande fördjupande kapitel och till sist en litteraturöversikt. Men det är ingen matkulturell logik i strukturen och kapitlen är inte uppställda efter någon kronologi eller någon geografisk uppdelning. De behandlar ömsom livsmedelsråvaror (grönsaker och rotfrukter, frukt och bär, fisk, vilt osv.), ömsom tillagade maträtter (köttmat, ålen den feta, gröt, långkål, munkar osv.) och så hängs ett avslutande kapitel om en helhet på – gillesmaten – innan en litteraturöversikt av de centrala titlarna i skånsk matlitteratur sedan 1900-talets början och fram till idag presenteras. En bok på dryga 200 sidor måste förstås begränsa sig i sitt ämnesval, men det är oklart vad som är den riktigt röda tråden i framställningen. I bokens titel anges både *smak* och *gångna tiders matvanor* som centrala, varför den här recensionen fortsätter utifrån antagandet om att det är människornas betydelse för matkulturen som boken vill belysa och diskutera.

I boken är alla de viktigaste matråvarorna, maträtterna och smaksättningarna behandlade i texter som ibland är mycket korta, ett dussin rader, nästan som vore de av nyhetsnotiskaraktär, t.ex. i uppräknandet på 18 sidor av 25 kryddor och deras äldsta kända datering i Skåne.

Ibland råder det omvända med flödande och fördjupande detaljerad etnografi och uppteckningscitat, som sju ingående sidor om julkakan klenor, dess tillagning, smaksättning och ättillfällen (s. 155 ff.). Jag undrar om inte boken hade vunnit på att göras om till ett skåniskt matuppslagsverk med avgränsade ämnesord, belägg och användningar istället för att beskriva ett så brett begrepp som smak. Eller kanske som ett mer renodlat faksimilverk, ev. med efterföljande kommentarer? I bokens titel anger författaren att han vill undersöka ”gångna tiders matvanor”, men det förekommer också nedslag och referenser från samtidens 2000-tal, t.ex. uppgifter från Jordbruksverkets trädgårdsinventering från 2003 (s. 62) eller hur många träffar man idag får på en Google-sökning av ordet ”æbleskiver” (s. 169), men bokens huvudperiod verkar vara från 1700-talets mitt fram till 1950-talet.

I ett inledande kort kapitel på fyra sidor om ”De yttre betingelserna” (s. 11 ff.) och på några andra ställen i boken, betonas att Skånes kulturkontakter med kontinenten varit viktiga för att man ska förstå den skånska smaken, men läsaren får inga svar på vilket sätt kontakterna påverkat matkulturen. Flera exempel görs där kulturkontakter med Bornholm, Själland och andra danska områden lyfts fram, men inte vilka personer som utgjorde kontakten, eller varför skåningarna tog till sig av dessa ideal. Att Skåne ligger nära Danmark och var en del av det danska riket för 350 år sedan (när matkulturen i Skandinavien var tyskassocierad, eller fransksocierad genom tyska riket) räcker inte ensamt för att förklara den skånska matkulturens utseende under 1700-, 1800- och 1900-talen. Moderniseringen i Norden av matkulturen under de senaste 300 åren visar istället på den stora betydelsen av kontakter med Tyskland, Frankrike, Holland, England och förstås USA. Ett exempel är hur potatisen förändrar matkulturen i Skåne och den får nog mer ses som en engelsk kulturimpuls än en dansk. Innovatören Rutger Maclean, som enskiftade Svaneholms gods 1785, inspirerades av nya jordbruksidéer från England och under 1700- och 1800-talen togs ostmästare från kontinenten, bl.a. från Schweiz och Schleswig-Holstein, in till skånska herrgårdsmejerier för att skapa nya gula hårdostar som skulle matcha den nya tidens ideal om hur ost skulle smaka. Så med risk för att sticka ut hakan längre än vad som är hälsosamt, vill jag ändå resa frågan: Hur stort är egentligen det danska matkulturarvet i Skåne i århundradena efter freden i Roskilde? Bringéus skriver vidare att ”i stora drag präglades hela Skåne av samma matkultur” (s. 14) under den period som han undersöker. En fråga

som väcks hos mig är att förutom det faktum att detta komplexa förhållande inte undersökts i detalj så vet vi i stort sett inget om matkulturen i grupper av utanförskap som strandsittare, torpare, egendomslösa och romer, vare sig på 1900-talet eller om möjligt ännu mindre från 1800- och 1700-talen. Vi vet också litet om matens utseende och funktion i den tidiga skånska industriarbetarklassen som resulterade i den socialistiska arbetarrörelsen och inom den skånska statargruppen som ända fram till 1947 hade en matkultur baserad på varor som betalats ut som en naturalön. Bringéus är dock kort inne på området och nämner i förordet (s. 13) att dessa sociala och ekonomiska förhållanden existerar, och det hade varit spännande att få en djupdykning in i den här frågan.

Texterna är som nämnts ofta resultatet av den difusionistiska metoden med fokus på kulturprodukters spridning och inte på kulturupptagning, alltså på varför människor tagit till sig kulturuttrycken eller skapat en artefakt. Därför beskrivs t.ex. att ”humlen kom troligen till Sverige under tidig medeltid” (s. 29), istället för att analysera varför någon överhuvudtaget brydde sig om att ta med sig humlen och varför man trodde att den passade in i en svensk medeltida idé- och matkontext. Bringéus ser den skånska maten från ett agrart perspektiv och betonar att ”basen för vår överlevnad är markens gröda, djurens produkter, sjöarnas och havets fisk” (s. 11). Här kan man dock ställa sig frågan om inte basen för den skånska matkulturen är skåningens *förmåga och idéer* att vilja göra något av den obearbetade basen och att det är den skånska kreativiteten som i slutändan blir till skånsk matkultur och skånsk smak.

Fokus är på den privata maten hemma hos självägande bönder och herrgårdsfolk men ibland glider beskrivningarna in på den offentliga maten, som förningsmat eller på gästgiverimat. Som man brukar säga: man går inte på restaurang för att äta, för äta kan man göra hemma. Bringéus belyser detta med ett citat från ett sockenstämmoprotokoll från Villie och Örsjö pastorat i början på 1800-talet, där socknens drängar diskuterar hur matfrågan på ungdomsgillena ska lösas och beslutet lyder: ”Ingen måltid tillåts på stället [där gillet hålles], utom av kött, ost, smör och bröd, och får högst 4 supar brännvin under hela tiden förtäras av varje mansperson. Den som åstundar mer mat än varpå här är tillgång, söker där hemma hos sin husbonde” (s. 205). Med andra ord – mat i offentliga sällskap är ett socialt smörjmedel, och vill man äta sig mätt så får man göra det hemma. Bringéus text har också många skarpa observationer kring statusladdning, kvinnligt matanseende och manligt ätande.

Den period som Bringéus undersöker är kanske den som innehåller den största agrara revolutionen, sprungen ur upplysningstidens skiftesideal och som resulterar i de mest omfattande matkulturförändringar som Skåne upplevt, så det kan inte nog betonas att han har gjort en betydelsefull kartläggningsinsats av skåningarnas mer centrala råvaror och matprodukter.

Boken har ett fint bildmaterial i både färg och svartvitt som beskriver växter, matlagningssituationer och föremål. Boken spänner över en lång tid, en stor region och många maträtter och råvaror. Den hade blivit ännu mer tilltalande om den haft ett utförligt sakregister, varför inte också ett områdesregister och en karta med alla omnämnda orter och härader (vi är ju inte alla skåningar)? Undertecknad är själv kommen från en skånsk släkt med restaurangägare, född av nordvästskånska föräldrar men uppväxt i mellersta Norrland. Det blev många sommarbesök hos den skånska släkten och jag känner igen värdet som sattes hemma på att ha smaksättningar som kunde förbinda familjen med hembygden. Och jag vågar tro att i den snötyngda och kalla norrländska regementsstad jag växte upp så var vi nog en av mycket få familjer där julbordet alltid dukades med såväl kavring som brunkål.

Bringéus kartläggningsinsats och *Den skånska smaken* sätter fokus på det stora behovet av en ännu bredare och mer uppdaterad måltidslitteratur om det svenska, nordiska, ja kanske också det nordeuropeiska områdets kulturuttryck såsom det gestaltas i maträtter, måltider och ätande. I vår tid satsas det hundratals miljoner på stora mellanstatliga matprojekt, inte bara i Norden utan över hela Europa. De här projekten har vanligen fokus på matproduktion, men inte alls på förståelse om idealens och de kulturella värdenas betydelse för det vi stoppar i oss. Någon nordisk samtida kurslitteratur för universitetsundervisningen i matkulturhistoria finns inte utan i mångt och mycket undervisas det idag med mycket gamla texter eller så upptas kursplanernas litteraturposter av kåserande matböcker. Förklaringen till detta är förstås matetnologins relativa periferi i förhållande till annan etnologi. Men man måste som forskare ställa sig frågan om andra universitetsämnen skulle ha kunnat genomföra en internationellt sett konkurrenskraftig undervisning utifrån en kunskapsbas som består av kåserier och gamla forskningsrön? Trots att det i vår tid utkommer en matbok om dagen så är kunskapsläget om måltids- och dryckeskulturen fragmentarisk. Avsaknaden av grundforskning är påfallande och många samhällsgruppers måltidskultur är alltför jämt vare sig

undersökt eller nedtecknad. *Den skånska smaken* är därför en viktig signal om ett fortsatt behov av ett stort vetenskapligt publiceringsprojekt som alltså väntar på att bli igångsatt.

Richard Tellström, Grythyttan

Skolvardag och framtidsambitioner. Etnologiska perspektiv på utbildning. Birgitta Meurling & Göran Nygren (red.). Rapportserie Forum för skolan. Uppsala universitet, Uppsala 2009. 138 s., ill. ISBN 978-91-506-2030-6.

Vid den trettionde nordiska etnolog- och folkloristkongressen i Stockholm i juni 2006 presenterade åtta nordiska forskare sin pågående forskning inom området utbildning. Birgitta Meurling, Göran Nygren och Fredrik Schoug, som lett sessionen "Utbildning som metamorfos – förvandling i kunskapsområdet", har utvecklat idén att samla dessa bidrag i en antologi. I artiklarna presenteras hela utbildningssystemet från förskola till högskola. Etnologiska perspektiv ger ingångar i skolvardagen och kulturanalys öppnar vägar till ny kunskap.

Den första artikeln inleds med begreppen koreografier och maskuliniteter i skolan. Doktoranden René León Rosales utgår från sitt etnografiska fältarbete i årskurs 6 på en grundskola i Botkyrka 2004–05, i syfte att samla empiri till avhandlingsarbete kring pojkers maskuliniteter och elevidentifikationer. Som besökande vuxen har han gått in i "en koreograferad vardag, där kroppar fördelas över rum och tid enligt sociala ordningar som ständigt (åter)skapas". Begreppet koreografi använder han som verktyg i anknytning till genusforskarens iscensättning och könskategorisering. I synnerhet tar han upp begreppet hegemonisk maskulinitet som analytiskt verktyg i kulturella och sociala processer. "Fotboll på rasten" är en sådan återkommande och isärhållande situation. Pojkarna rör sig på ett speciellt sätt, var och en i sin stil, vilket synliggör fysisk styrka, skicklighet och tufft beteende som budskap till laget. På denna arena skapas maskulina subjekt och maktförhållanden.

Den empiri som forskaren samlat i klassrummet tydliggör andra identifikationer. När en elev gett ett korrekt svar riktar han sin blick mot läraren för att få en bekräftelse som elev. I nästa moment vänder han sig med en grimas mot några kamrater. Hans delaktighet i laget blir iscensatt i en annan identifikation. Hans

grimas kan då tolkas som avståndstagande från skolans överföring av kunskaper, samtidigt som den bekräftar sammanhållning med gruppen. Den beskrivna situationen analyseras av etnologen som iscensättning av ett maskulint subjekt som skapas mer av en plats i gruppen än av ett erkännande av auktoriteten.

En friskola där eleverna hade exceptionellt höga betyg och nationella provresultat är utgångspunkt för Göran Nygrens frågeställningar kring tänkesätt och handlingsmönster som gjort skolframgången möjlig. Pilotstudien genomfördes 2000 i åk 8, i en klass med 13 flickor och 9 pojkar. Genom att studera barnens förhållningssätt har Nygren kunnat se dem som aktörer i en skapande gemenskap. Med fältanteckningar som grund växer bilden av skolvardagen fram – flickorna ordentliga och ambitiösa, pojkarna i ett sammansvetsat gäng som tog plats och dominerade. Elevernas kort- och långsiktiga strategier och praktiker beskrivs under de kategoriserande rubrikerna "Duktiga tjejer" och "Smarta killar". Nygren lyfter fram vardagliga situationer och skolans betydelse för eleverna framträder i deras egen erfarenhetsvärld. Tjejerna framhåller att deras kunskaper mest förvärvats genom läroböckerna och lärarnas förmedling och det var slående hur ambitiöst, metodiskt och effektivt de arbetade under lektionerna. Killarna beskriver istället studievanor med diskussioner, egna slutsatser och prövning av sammanhang, ungefär vad de menade med "smartness". I sin kollektiva berättelse framhåller de balansen mellan inriktning på studieresultat och stimulansen i att "ha kul" både i fritiden och i skolan.

I samtal om framtiden blev killarnas planer konkreta med långsiktiga mål. Tjejerna var mera osäkra men tänkte sig ofta ett högstatusyrke inom släktens traditioner eller med anknytning till fritidsintressen. Föräldrarna och hemmet är ett avsnitt som handlar om hjälp med skolarbetet och om ekonomiska eller kulturella tillgångar. Både tjejer och killar uttryckte sitt individuella ansvar för skolarbetet, men betonade också den egna sociala klassens traditioner och livserfarenheter som referensram och förebild för skolvardag och framtid. Den manliga dominansen inom klassen präglade genusperspektivet, inte minst de kvinnliga självbilderna.

Förskolan får utrymme i antologin med en dansk artikel som behandlar läroplanstankar inriktade på barn med särskilda behov. En ny lag 2004 vill förbättra förskolans arbete med sårbara och utsatta barn. Vid sidan av den omsorgstradition som gällt har lagen satt lärandet i fokus för dessa barn. Bjørg Kjær understryker svårigheten att omsätta intentionerna i förskolans praxis. I stället för

segregerade specialmiljöer krävs att dessa barn inkluderas i förskolans normala arbete. I en etnografisk studie undersöks insatser i syfte att motverka marginalisering och stigmatisering till stöd för barn med svårigheter. Individperspektivet på utsatta barn och läroplanernas grupperspektiv tydliggör en ansvarsfördelning mellan förskollärare med pedagogisk kompetens och specialister med psykologisk kompetens. Resurspersonen ser det avvikande barnet som individ medan förskolläraren ser hur det normala barnet utvecklas på egen hand inom gruppen. Normaliteten i förskolevärlden pågår av sig själv i barnens vardagsprocesser där de finner sin egen målsättning. Hos barn med särskilda behov märker personalen däremot en sårbarhet som hindrar inläring och delaktighet. Dessa barn tänks inte in i den normala pedagogiken.

Kjärer för ett intressant resonemang kring den förskoledramaturgi där barnens glädje, trygghet och fria lek iscensätts som en självklarhet i kontrast till lärande. Den fria leken står för barnens egen styrning medan lärandet innebär vuxenstyrning. De barn som inte passar in här riskerar att diagnostiseras och definieras som barn med särskilda behov. Beskrivningen av förskollärares och psykologers verksamhet utgör också en tolkning av barnens vardag. Sammanhang klargörs med kulturanalytiska begrepp som dramaturgi, samspel och gränsdragning, normalitet och avvikelser.

Artikeln avslutas med tankar kring den professionella identiteten: ”å ena sidan det praktiskt-pedagogiska arbetet som ett kroppsligt hantverk som skapar vardag med samspel mellan människor och å andra sidan det analytiskt-distanserande reflexionsarbetet som registrerar, berättar om och skriftliggör denna praktik”.

Katri Kaunistos forskning gäller skogsarbetares och skogsmaskinföretagares erfarenheter av förändringar i den finska skogsbranschen. I antologin knyter hon samman det etnologiska grundperspektivet med huvudtemat ”livslångt lärande”. Hon framhåller den nedärvda uppfattningen om skogsarbetarens låga yrkesstatus. Arbetsklassens manligt orienterade syn på muskelstyrka och praktiska färdigheter var en grundmurad attityd. Lärlingsförhållandet var det rätta sättet att lära yrket, annan utbildning ansågs onödig. Med tiden blev det dock ett bekymmer att en utbildad men erfaren skogsarbetare var billigare arbetskraft än en utbildad.

Intervjuerna visar att yrkesutbildning blev allt vanligare bland skogsarbetare som var födda på 1960-talet, skriver Kaunisto och konstaterar: ”Idag är det nästan omöjligt att utan utbildning arbeta som skogsarbetare.”

I den individuella processen innebär livslångt lärande att öka effektiviteten i skogsarbetet och att utveckla tekniska kunskaper. Att vara van vid datateknik är en förutsättning för rutinerna. Skogsmaskinförare behöver speciella egenskaper för att bli framgångsrika och trivas med sitt arbete, framhåller några företagare. Uppdatering av kunskaper innebär också att förändra arbetsmetoderna i skogsbruket efter skärpta naturskyddsregler och miljökrav. Att kunna koppla teoretisk utbildning till praktiken hör till den kompetens som samlas i det livslånga lärandet.

”Flexibel och självständig” är nyckelord som leder genom Mats Åbergs presentation av den reformerade lärarutbildningen 2001. Ett nytt lärarideal har skapats som förutsättning för det blivande kunskapsområdet. Den nye läraren ska grundlägga sin egen kompetensutveckling genom att söka relevanta kunskaper i livslångt lärande. Åbergs analys bygger på en undersökning 2003–05 av lärarstudenter vid Lärarprogrammet vid Göteborgs universitet.

Lärarutbildningen betecknas som ”hela universitetets angelägenhet” med syfte att ge lärarstudenten nya kunskapsområden och större valfrihet. Idéerna går ut på att studenten genom utbildningen ska skapa sig själv till en flexibel och självständig lärare. Med teoretiska utgångspunkter granskar Åberg de begrepp som genomsyrar lärarutbildningen. Han betvivlar att människor under utbildning fritt kan välja hur de vill forma sig till lärare. Med anknytning till Foucault diskuterar han bl.a. normalisering, konformitet, hierarkier och självdisciplinering.

I diskussionen av meritokratiskt tänkande inom lärarutbildningen kommenterar Åberg de maktfaktorer som konstrueras i klasskillnader. Som exempel på regeringens mångfaldsretorik beskriver han förväntade stödåtgärder till vissa grupper. I lärarprogrammet i Göteborg lyfts ”mångfald” fram som pedagogiskt ideal och resurs för att befrämja lärandet och underlätta individens resa genom utbildningsorganisationen. Åberg betonar att retoriken kring skapandet av en flexibel och självständig lärare premierar de studenter som redan på förhand besitter dessa egenskaper. Lösningen är dock inte att rikta åtgärder mot ”personer från studieovana hem”.

Idealet att lärarstudenten ska forma sig själv till sin framtida yrkesroll har koppling till det livslånga lärandets samhälle. I framtidsperspektivet kan vi avläsa förväntningar om läraregenskaper men knappt om själva görandet, dvs. undervisningsmetoder och fostran. Det kunskapsbagage som studenten samlat vid universitetet

preciseras varken i det samtida eller i det förväntade samhället. 2005 utvärderades landets lärarutbildningar av Högskoleverket. Kritik riktades både mot utbildningen och mot studenterna, vilket skärptes i den följande pressdebatten.

Bokens disposition utgår från ”en utbildningsinstitutionell ordning” konstaterar redaktörerna. Vi har kunnat följa denna genom förskola, grundskola och gymnasium. ”Med krumelurpiller i akademien” är en kapitelrubrik som väcker nyfikenhet, och redan i det första avsnittet ger artikelförfattaren Fredrik Schoug inriktningen: Kampen om universitetet. Han utgår ifrån den bild av universitetens betydelse som blivit förutsägelse i samhällsdebatten. Samtal om forskningens samhälleliga betydelse domineras av mäktiga aktörer med stor tilltro till elitutbildning. Universitet är emellertid en skiktad miljö med ett stort antal aktörer utöver de hierarkier som beskrivs i universitetsvärldens egna presentationer.

Inom Schougs projekt ”Karriärstrategier i den nya högskolan” har 68 doktorander och nydisputerade inom humaniora och samhällsvetenskap blivit intervjuade. Denna empiriska insamling har skett i samtalsinriktade former. Schoug understryker diskrepansen mellan erfarenheter från denna tidiga fas i karriären och dominerande aktörers beskrivningar i den offentliga utbildningsdebatten. Syftet med artikeln i antologin har därför blivit att undersöka självbilden hos yngre forskare ”mot bakgrunden av den ofta artikulerade bilden av den så samhällsangelägna forskningen”. En nyantagen doktorand känner ofta en påtaglig obetydlighet då han ska finna sig tillrätta i akademien. Ur intervjuerna ger Schoug en provkarta på hållningssätt som uttrycker denna anspråkslöshet, långt borta från det offentliga talet om forskningens betydelse. Han finner dock enstaka exempel på att nydisputerade och även doktorander kan få upplevelser som väcker entusiasm och bekräftar den egna förmågan, vilket dock inte innebär en plats i den hierarkiska ordningen.

Författaren använder metaforen ”trappa” för att beskriva doktoranders socialisation in i forskarrollen. På det första steget var det en allmän tendens att förminska sig själv i uppfattningen av forskaridentiteten. I intervjuerna talar de gärna om sig själva som studenter på utbildning, konstaterar Schoug och betonar också deras uppfattning av forskarutbildningen som diffus med brist på aktiv undervisning, men med höga krav på prestationer.

I presentationen av studenten som elev anknäyer han

till universitetslärares bedömning av högre studier som ”gymnasifiering”, vilket betyder att akademisk undervisning i regel måste börja med inläring av färdigheter som borde vara inhämtade i gymnasiet. Studenters språkbruk att överföra ”skola”, ”klass”, ”elev” osv. till universitetsnivå är en kategorisering som minimerar utbildningsprogrammet och utmålar studenten som omogen. Själva grundtanken i utbildningssystemet är utveckling där individen förutsätts förvärva mognad och självständighet.

En serie förändringar i doktoranders villkor började med antagningsreformen 1998. Schoug konstaterar att större uppmärksamhet riktades mot forskarutbildningen. I ett officiellt dokument från Sveriges förenade studentkårer jämställs forskarutbildning med arbete och krav på undervisningen definieras. I artikeln diskuterar Schoug självpresentation på olika nivåer och beskriver individens väg genom forskarkarriären där etablerade föreställningar förstärks. Han tydliggör därmed akademien som ”en arena för kamp om resurser, inflytande och positioner som inte står alla till buds i samma utsträckning”. I detta sammanhang betonar han också att forskaren ofta vinner framgång genom att presentera sig som etablerad, men att det ibland är lönande att framhålla beroendeställning. Därmed anknäyer han till artikelns titel: Med krumelurpiller i akademien. I Pippi Långstrumps värld ville barnet slippa ”att bli stur”, i akademien kunde man tänka sig vissa fördelar i ”att vara liten, svag och obetydlig”.

”Hur skapas en kvinnlig forskare?” är en angelägen fråga som leder in i Birgitta Meurlings artikel om kvinnliga forskares karriärvägar vid universitet från sekelskiftet 1900 till början av 2000-talet. Hon utgår från tre exempel: Fysikern Eva von Bahr (1874–1962) representerar kvinnliga pionjärer i tidsmiljön omkring 1900. Folkloristen Anna Birgitta Rooth, den första kvinnliga professorn i etnologi, är exempel på en akademisk bana från studier under 1940-talet till verksamhet som forskardocent i folkdiktsforskning vid Lunds universitet och utnämning till professor vid Uppsala universitet 1973. Det tredje exemplet gäller mentorsprojekt för doktorander sedan 1990-talet inom Historisk-filosofiska fakulteten vid Uppsala universitet.

I Eva von Bahrs högreståndsuppfostran ingick en hushållskurs för unga flickor. Vid kursens slut tog hon initiativ till en ”vandringsbok” som skulle cirkulera bland deltagarna. Därmed skapades en viktig källa för biografier. Hennes egen yrkesbana startade i den kvinnliga sektorn med utbildning och lärartjänst vid Facksko-

lan för huslig ekonomi i Uppsala. Därefter följde studier vid folkhögskola i matematik och fysik, studentexamen som privatist och akademisk karriär med disputation i fysik, docentur och tjänster vid fysiska institutionen. von Bahrs medvetenhet om den egna kompetensen kombinerades med insikter om traditionella kvinnoideal. Med elitutbildning och verksamhet i en mansdominerad miljö tillhörde hon en generation av ”övergångskvinnor” i en brytningstid. Då hon sökte en professur vid Chalmers blev hennes ansökan utgallrad och hon valde istället en lärartjänst vid Brunnsviks folkhögskola med undervisning i fysik, kemi och matematik. Att välja bort den akademiska karriären kan tolkas som prioritering av kvinnligt yrkesliv, men kan också ses som engagemang i ämnesinnehållet. Att väcka intresse bland elever kunde förefalla mer lockande än akademiska experiment.

Anna Birgitta Rooths studier i etnologi vid Lunds universitet inriktades på folkminnesforskning. I och med disputationen 1951 hade hon valt forskningsområde. Som docent i folklivsforskning och forskardocent utformade hon sin karriär. Fältarbete i Alaska och Kanada var pionjärverk som gav henne internationellt anseende. Meurling framhåller hennes insatser och menar att hon borde ha fått en framstående ställning i ämneshistorien. Dock nämns hon sällan i jämförelse med manliga kolleger. Beror det på att folkloristiken fått mindre betydelse inom ämnet etnologi eller är det så att en kvinnlig folklorist har svårt att hävda sig bland kolleger med rötter i den materiella folklivsforskningen, frågar Meurling.

I det tredje exemplet diskuteras kvinnliga doktoranders situation utifrån satsning på mentorsprojekt. I svar på ett frågeformulär framkommer att många kände sig främmande i universitetsmiljön, enligt deras uppfattning en manlig värld. De manliga doktoranderna hade goda kontakter med erfarna forskare. Ett liknande kvinnligt nätverk borde byggas ut på den grundval som skapats i mentorsprojektet. Svaren vittnar om att traditionella könsnormer fortfarande är verksamma och bekräftar gamla fördomar. Att satsning på mentorsprojekt bör syfta till reell jämställdhet är en viktig slutsats i Meurlings resonemang, grundad på erfarenheter.

Boktiteln *Skolvardag och framtidsambitioner* ger utgångspunkter för den kulturanalys som författarna fört in och utvecklat i sina studier av utbildning och skolliv. Etnologiska perspektiv har tydliggjort utbildningsorganisationen och individens väg genom kunskapsamhället.

Ingrid Nordström, Lund

Kalle Bäck: *Sverigebildn. En historia om rödfärg, tegel, trädgårdar och byggnader eller Hem och hus. Bebyggelseförändringar på landsbygden 1840–80*. Noteria förlag, Borensberg 2008. 160 s., ill. ISBN 978-91-85307-14-9.

Så är det ställt med dagens etnologi: när en etnolog, som grundutbildades vid 1980-talets början, vill fördjupa och modernisera sina högst översiktliga kunskaper om svensk folklig kulturhistoria, då är det inte till sitt eget ämne han får gå, utan till historievetenskapen. Det gäller t.ex. folkloristiken där historikern Fredrik Skott står för de senaste krafterna. Det gäller religiös mentalitet i forna dagars Landsbygdssverige. De betydelsefulla fördjupningarna på det området har gjorts av historikern Göran Malmstedt. Och det gäller agrar byggnadskonst. Uppräkningen kan göras längre och omfatta också företrädare för andra ämnen än historia.

Det är begripligt, men också problematiskt och tråkigt (och smärtsamt: också jag bär min del av ansvaret för utvecklingen) att det blivit så här. Mindre begripligt är att saken inte förrän helt nyligen (just i denna tidskrift) diskuterats på ett mera bekymrat och laddat sätt inom etnologin. Det är ju verkligen inte fråga om en perifer bagatell. En gång i tiden var ordet etnologi liktydigt med det historiska studiet av folklig kultur. Idag är det inte så och den naturliga frågan är väl vad man då ska ha ämnet till. Jag kan inte påminna mig att den har fått något bra svar, dvs. ett som talar om vad det speciella är som särskiljer ämnet från alla andra.

När historikern Kalle Bäck redogör för sin forskning om förändringar i bebyggelsemönster vid tiden för laga skiftet i Östergötland illustreras detta med all tydlighet. Det är framför allt en forskares arbeten han har att förhålla sig till: etnologen Sigurd Erixons från 1940- och 50-talen. Med undantag för Karl-Olov Arnstbergs avhandling *Dateringen av knuttimrade hus i Sverige* från 1976 – som endast omnämns av Kalle Bäck – tycks efter Erixon ingenting etnologiskt av värde ha sagts om bönders byggnadskultur. Med Bäckes bok vandrar stafettpippen vidare till historikerna.

Det kan den väl för all del få göra, tänker den etnolog som inte vill oroas av sitt ämnes identitetsproblem. Allt är ändå redan gjort av Erixon. Hans väldiga maskineri matades med folklig kultur i alla dess skepnader och utkom systematik och ordning och reda i form av atlasverk och artiklar. Men det var inte riktigt sant, visar det sig. För det första nådde oftast inte Erixons bebyggelsein-

tresse längre än till det tidiga 1800-talet. För det andra hade Erixon, sitt stora intresse för detaljer till trots, en viss böjelse för svepande och grova bedömningar av de övergripande processerna. Här finns således utrymme för utbyggnad och modifieringar.

Det är alltså Östergötland som är Bäck's undersökningsfält. Om det landskapet hade Erixon mycket att säga. Han var ju trots allt född i Sörping (som vi regionalt initierade säger). Erixon är av den generella uppfattningen att laga skiftet var den starkaste drivkraften bakom moderniseringen av den agrara bebyggelsen. Men, säger Bäck efter att ha gått igenom sitt material, fullt så enkelt var det inte. Det motsägs bl.a. av Erixon själv, som förlägger rödfärgningen av hus och omvandlingen av kammaren till separat kök till tiden före skiftesperioden. Det går också att hitta flera andra förändringar som saknar en omedelbar koppling till reformens genomförande. Så påbörjades byggandet av en andra våning på par- och enkelstugor i ett tidigare skede. Detsamma gällde de tegeltak som ersatte torv- eller brådtaken. De kom som en följd av den andra våningen, som gav bönder en anledning att tänka nytt om tak. Brädfodringen – förmodligen genomgående stående locklist – av de timrade husen var inte heller en effekt av skiftet, utan av anläggandet av finbladiga sågar som billigt kunde producera lämpliga bräder samt behovet av att spara på bränsle och timmer – före brädfodringens tid tilläts röta i stockarna tills man såg det nödvändigt att helt enkelt byta ut dem.

Annat har dock tydligt samband med laga skiftet. De slutna gårdarna av centralsvensk eller götisk typ börjar då ersättas av öppna gårdstyper; detta som en följd av de större tomter som lantmätnarna tilldelade såväl utflyttade som kvarstannande gårdar. Plantyperna förändrades av liknande skäl; dubbelradiga hus började ersätta par- och enkelstugor. Det var främst husägare av en något högre social ställning som gick i täten. Här fanns riksdags-, nämnde- och fjärdingsmän med större kontaktytor med den stora värld de väl förmodligen ville tillhöra. Det var också i dessa dubbelradiga hus som behovet av tre andra nymodigheter först gjorde sig gällande: kakelugn, rörspis och järnspis. En annan förutsättning för detta var dock att den öppna härden kunde ersättas som ljuskälla. Uppfinnandet och populariseringen av fotogenlampan spelade en sådan roll.

Månghussystemet, dvs. bruket att ge varje funktion på gården ett eget hus, började också tyna i samband med skiftet och ersattes av en enda stor ladugård med utrymme för det mesta. Sambandet var inte absolut men

Bäck tänker sig att skiftet, och bysprängningen, skapade en typ av frihet från traditionens makt. Och man sparade förstås virke genom att begränsa gårdens husantal.

Skiftet medförde som sagt större tomter och detta sätter Bäck i samband med det ökande anläggandet av större (21 eller flera fruktträd) trädgårdar. I dessa odlades främst frukt – äpplen framför allt, men också päron, plommon, krusbär, körsbär – och prydnadsväxter som syren och jasmin. Men bakom förändringen låg också en ihärdig propaganda för trädgårdsodling från hushållningssällskap, folkskola, länsträdgårdsmästare och Kungliga Patriotiska Sällskapet.

Mycket kan således modifieras av det av Erixon och andra sagda. Det ligger i linje med det som kanske kan sägas vara Bäck's huvudbudskap: att historiska förändringar inte är något som plötsligt förvandlar det ena till det andra, utan bör förstås som en serie sammansatta processer, i tiden ungefärligen sammanfallande men ändå med olika tidtabeller.

Bäck kan göra dessa modifieringar genom det närgångna och detaljerade perspektiv han kan anlägga, och detta har han i stor utsträckning sitt material att tacka för. Det är fantastiskt i sin exakthet, grundlighet och utförlighet och när Bäck häpnar över att det så sällan kommit till användning gör också jag det. För perioden då skiftena i Östergötland genomfördes – Bäck koncentrerar sig på 1840- och 50-talen – använder sig författaren av de besiktnings- eller värderingsinstrument som lantmätnarna upprättade när en by skulle skiftas. Värderingarna gjordes för att den enskilde bondens kostnader vid utflyttning skulle fördelas rättvist mellan bybor och stat. Det var ungefär tio lantmätare verksamma i landskapet under perioden. Tre av dem – Adolf Georg Asklund, Gustaf Emil Grevell och Fredrik Herman Schött – hade för vana att värdera alla byggnader med tillhörande fasta interiörer och trädgårdar i en by, inte endast de som skulle flyttas. För detta, och för den samvetsgrannhet som utmärkte de tre, är jag, Bäck och den historiskt intresserade allmänheten innerligt tacksamma. Deras verksamhet – en sammanlagd värdering av 474 gårdar och 54 torp – var spridd över landskapet och det tillåter Bäck att göra jämförelser mellan (västlig och östlig) slätt-, (nordlig och sydlig) skogs- och kustbygd samt studera spridningsvägar för nymodigheter. Med hjälp av s.k. konceptkartor, som låg till grund för de ekonomiska häradskartorna, kan Bäck, även om detta material inte alls är så rikt som besiktningsinstrumenten, göra jämförelser med perioden efter skiftets genomförande.

Bäck's bok är i första hand en sorgfälligt redogörelse

för den kvantitativt hanterade kunskap som projektet inbringat. Ingenting lämnas åt slumpen, allt, ner till minsta äppelträd, har noga beaktats och eftertänksamt förts till helheten. Detta är bokens styrka. Förtroendet för författaren grundmuras och den som är intresserad av någon enskildhet har gott om matnyttig information att hämta. Men man kan kanske tänka sig att det krävs ett ganska specialiserat intresse för gammal byggnadskultur för att läsningen ska vara helt igenom njutbar. Så stort är inte mitt intresse och jag tycker väl att det ligger något i anmärkningen. Men samtidigt motverkas mättnadskänslan inför detaljer och kvantiteter av Bäckes goda humör, humor och fina litterära handlag. Jag vet inte hur han bär sig åt, men han förmår att väcka engagemang med uppgifter om att något ökat från t.ex. 14 procent till t.ex. 34 procent.

Men man måste nog ändå säga att detaljriekdomen något går ut över den vidare kontextualiseringen. Det är väl priset för en – i alla avseenden utmärkt – undersökning som denna. Det är inte alls så att stoffet kastas ut i historisk sammanhangslöshet. Tvärtom – där materialet så påkallar bjuder Bäck på vidare och bildade utblickar. Men jag skulle ha önskat mig mera av den varan: mer systematiska utläggningar om de politiska, ekonomiska, juridiska och sociala tillstånd och processer som förändringarna i byggnadskulturen samspelade med. Men det är nog att önska sig en annan bok, en som arbetar utifrån och in, än den Bäck velat skriva, en som arbetar inifrån och ut.

Det ska slutligen sägas att boken har ett stort värde som går långt utanför dessa skiftade byar och gårdar. Jag skulle, även om jag misstänker att Bäck nog värjer sig mot detta, vilja kalla det politiskt. Uttalat, tydligt och ytterst vederhäftigt visar Bäck att den faluröda stugan med tegeltak och äppelträd och krusbärsbuskar inte fungerar som en symbol för en evig, om än förflackad, ursvenskhet. Den är på tok för ung för det. Bakom såväl denna som alla andra svenskhetssymboler med arkaiska anspråk hittar man föränderlighet och en verklighet som vägrar vara tidlös. De ”nationellt medvetna” har inget att hämta här. De får fortsätta sitt tröstlösa letande.

Magnus Berg, Göteborg/Norrköping

Ingebjørg Barth Magnus: *Här är spel och dans. Musikmotiv i svenskt folkligt måleri på bonad och vägg*. Gidlunds förlag, Möklinta, i samarbete med Nordiska museet, Stockholm 2009. 463 s., ill. ISBN 978-91-7844-776-3.

När Nils Månsson Mandelgren under senare hälften av 1800-talet lade upp sin stora bildsamling, till gagn för etnologisk forskning, satte han inga sakliga gränser för sitt arbete. Det gjorde inte heller Anna Birgitta Rooth då hon på 1970-talet skapade Ikonografiska arkivet i Uppsala, som tyvärr lades ner sedan hon lämnat sin professur. På Folkklivsarkivet i Lund har vi däremot begränsat oss till två bildkategorier: kistebrev och sydsvenska bonadsmålningar. De svenska kistebreven är nu utgivna medan bonadsmålningarna behandlats i ett flertal publikationer som dels omfattar enskilda bonadsmålare, dels olika motiv.

Det senaste exemplet på motivforskning inom det folkliga måleriet gäller musikmotiv på sydsvenska bonader liksom på dalmåleri och målningar i Hälsingland och Värmland. Det är ingen liten uppgift, men resultatet föreligger nu i en vacker volym i koralboksformat med titeln *Här är spel och dans*. Arbetet har utförts i Svenskt visarkivs regi av musikikonologen Ingebjørg Barth Magnus. Hon var 1993 medutgivare till volymen *Musikmotiv i svensk kyrkokonst i Uppland fram till 1625*, och är alltså väl förtrogen med uppgiften att registrera och analysera musikinstrument och musikutövning på ikonografiskt material. Barth Magnus är inriktad på en riksomfattande helhetsframställning, inte på ett urval av motiv som är särskilt frikostiga med instrumentavbildningar. Fullständighet är naturligtvis utesluten, det är författaren väl medveten om.

Liksom musikmotiven på kyrkomålningarna är motiven i det folkliga måleriet främst hämtade från Bibeln. Delvis är det alltså fråga om samma motiv i de båda böckerna, men med olika instrumentuppsättningar. Medan säckpipor, trummor, klockor och trianglar spelar en viktig roll i det medeltida måleriet är det främst blås- och stråkinstrument som är avbildade i det senare folkliga måleriet. I båda volymerna har författaren ställts inför svåra tolkningsproblem, men hon avstår klokt nog från tvärsäkra ställningstaganden och lämnar hellre alternativa tolkningsförslag. Tyngdpunkten faller på musikmotiven, men som huvudtiteln visar omfattar boken även dans. Detta sammanhänger säkert med att det i så hög grad är dansmusik som åskådliggörs på bonaderna.

Barth Magnus nollställer läsaren och inleder med

en repetitionskurs om de folkliga målarna i de olika regionerna, helt baserad på befintlig litteratur. Hon bygger på tidigare fotodokumentation och är frikostig med bildbelägg (315 st.) och de 33 bilderna i färgbildsavsnittet är även återgivna i svartvitt, en onödig dubblering som dock visar hur mycket mer färgbilderna ger än de svartvita.

Författaren har i huvudsak nöjt sig med att bygga på tidigare översiktsarbeten rörande bonads- och väggmålningar och inte på specialstudier av enskilda målare och motiv, trots att de ofta är av betydelse även för musikmotiven. Jag saknar t.ex. mina egna arbeten *Bonadsmålningar av Nils Lundbergh* (1994) liksom *Sven Erlandssons bonadsmålningar i Håcksviks klockaregård* (2002), men även studier av enskilda motiv som "Gammelpigorna på glasberget" (*Norveg* 1978), "Jefta och hans dotter" (*Saga och Sed* 2002, *Arv* 2003). Förlagan till dalmålningens motiv "Den breda och smala vägen" har behandlats i *Kulturens årsbok* 1988 och 1989. Hälsingemålaren Gustav Reuters bilder av "Den rasande Roland" behandlades av Maj Nodermann i *Flicka i blått. Vänbok till Birgit Rausing* (2004).

Liknelsen om "Den förlorade sonen" i det sydsvenska bonadsmåleriet framlades vid det senaste bonadssymposiet i Jönköping som ett exempel på narrativt måleri. Men Barth Magnus har å andra sidan betydligt mera närgående behandlat dansscenen på detta motiv. En bonadsmålare som ofta återger dansmotiv är Anders Eriksson i Ås. Det hade varit intressant om författaren diskuterat den vita duk som de dansande kavaljererna håller i handen på många av hans motiv. Men allt kan inte begäras av den som så oförväget gett sig i kast med ett så omfattande material som Ingebjørg Barth Magnus. Säkert kommer hennes arbete att inspirera till andra genomgångar, t.ex. av dräktskicket på bonads- och väggmålningarna.

Nils-Arvid Bringéus, Lund

Charlotta Hanner Nordstrand: *Göteborgs Museums 1800-tal: Fem decennier av kunskap och utveckling*. Göteborgs stadsmuseum, Göteborg 2008. 105 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85488-91-9.

Det har inte skrivits många museihistoriker i vårt land, så Charlotta Hanner Nordstrands beskrivning av Göteborgs Museums inledande decennier är välkommet av bara den anledningen. Våldigt litet har också skrivits om vad

som verkligen försiggick på svenska museer under deras pionjärdecennier vid andra halvan av 1800-talet. Hanner Nordstrands korta bok lämnar ett bidrag, även om man vid en genomläsning skulle önskat få mer berättat om institutionens tidiga utställningsverksamhet. Göteborgs Museum är ett udda men ändå tidstypiskt exempel på hur landets tidigaste museer kunde gestalta sig. Grundat 1861 tillhör institutionen nationalmuseiepoken, som kännetecknades av en historieförmedling där det periodindelade och evolutionära perspektivet dominerade bilden av det förhistoriska. Tidens koloniala och rasistiska uppfattningar brukar vanligen också präglade tidens museiutställningar. Till skillnad mot Statens historiska museum i Stockholm var emellertid Göteborgs Museums (för-)historiska avdelning nedtonad till förmån för andra mer nyskapande inslag. Författarens egen beskrivning från skriftens inledning är talande: "Museet skapades med målet att vara ett universellt museum där olika delar av mänsklig bildning och varuproduktion skulle förevisas under ett och samma tak."

Under några decennier fungerade museet som ett "allaktivitetshus" där offentligt bibliotek, försäljning av industriföremål och pedagogiska hjälpmedel för folkskolorna samsades med konst- och slöjds-kolor för unga män och kvinnor i kombination med naturhistorisk avdelning, konstsamling och traditionella föremålsbaserade kulturhistoriska utställningsavdelningar, där inte minst myntkabinettet huserade. Det sistnämnda byggdes upp under intendenten Magnus Lagerberg till att bli Sveriges näst största, en sevärdhet i tiden, men nu sedan länge nedmonterad och undanstoppad i bankfack. Om bakgrund och idéer kring den naturhistoriska avdelningens tillkomst och fortsättning i dess nya byggnad, invigd 1923, finns för övrigt en nyligen framlagd avhandling att tillgå, museologen Eric Hedqvists bok *Varats och utvecklingens kedja* (2009). Hanner Nordstrand tycks ha varit ovetande om Hedqvists arbete, hänvisning saknas i hennes skrift.

Uppenbart är att Göteborgs Museum grundades i en särpräglad miljö, av specifika intresser. Hanner Nordstrand gör en poäng av att museet generellt sett hade tillkommit i kölvattnet efter den första världsutställningen i London 1851. Masspubliken (också det en nyhet) hade i det sammanhanget för första gången mötts av ett försök att skildra världen, nationer och kolonier, folk och näringar med utgångspunkt i det materiella och kommersiella. Föremålen hade placerats i centrum för iscensatt kultur och snille, i denna "nationernas fredliga tävlan". Följdverkningarna på kommande muse-

ers, expositioners och akademiska discipliners sätt att tolka "kultur" kan inte överskattas. Tiden präglades generellt av sekularisering, modernisering, industrialisering, folkbildningsideal och politisk omvälvning. Som fanbärare för allt detta står tidens nya borgarklass i fokus. Göteborgs Museums grundare tillhörde stadens akademiska och/eller näringsinriktade elit, där tidningsmannen Sven Adolf Hedlund utmärker sig som den enskilt viktigaste drivkraften, enligt författaren. Som redaktör för *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* var Hedlund talesman för den nya tidens sociala och bildningsinriktade engagemang. Moderniseringen inom lantbruket engagerade likaså – Hedlund företrädde Lantmannpartiet från 1866 års representationsriksdag.

Göteborgs Museum hade sitt organisatoriska centrum i stadens intellektuella akademi, Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället. Styrelsen kom även att innefatta representanter från Göteborgs Handels-, Fabriks-, Hantverks-, Slöjd- och konstföreningar. Den breda näringslivsrepresentationen kvarstod fram till 1890. Därefter gjordes museet om till en mer "traditionell" museiinstitution med natur-, konst- och kulturhistoriska avdelningar. Industri- och lantbruksutställningarna lades ned redan i början av 1880-talet, enligt författaren en följd av att intendenterna strävade mot att försöka anpassa museets verksamhet i riktning mot ett mer traditionellt historiskt museum.

Grundandet av ett pluralistiskt museum, där visning och försäljning (!) av samtida industrialster paras med naturhistoriska, zoologiska och kulturhistoriska avdelningar jämte bibliotek och kursverksamhet, kan antingen beskrivas som "banbrytande" eller som kännetecknande för en tid då offentliga museer ännu inte hade delats in i specifika genrer. Uppenbart är att det samtida engelska museikonceptet, som förenade pedagogisk mission med integrering av samtida riktningar i konst och industri, hade inspirerat inför grundandet av Göteborgs Museum. Att Göteborgs Museums tidiga verksamhet därmed låg i linje med vår tids museala satsningar för samtidsdokumentation och ABM-verksamhet (Arkiv, Bibliotek och Museum i samarbete) är spännande och tankeväckande. Som historieskildrare, med facit i hand, finns emellertid en uppenbar risk att falla i den anakronistiska fällan, att skildra Göteborgs Museums pionjärår som "framsynta". Hanner Nordstrand lyckas förhållandevis bra med att hålla sin skildring fri från sådana anspelningar, även om jag personligen skulle ha velat se mer av resonemang kring hur samtidens fornforskare och museiintressenter egentligen uppfattade Göteborgs Mu-

seum. *Var* museet en avvikande institution i inhemskt och kontinentalt sammanhang, eller är det kanske så att vi efterkommande betraktare upplever det så?

Hanner Nordstrands skrift om Göteborgs Museum är i hög grad präglad av det källmaterial hon har arbetat med. I förordet får läsaren veta att skriften i mycket är ett resultat av sparad arkivmaterial från hennes föregående avhandlingsarbete om Göteborgs konstliv. Arkivmaterial i form av verksamhetsberättelser och styrelseprotokoll lyser igenom textens avsnitt, tyvärr serveras läsaren stundtals alltför detaljerade och omtiverade faktauppräknningar. Texten hade mått bra av en redigering och uppstramning, som läsare får man en känsla av att författaren stundtals har haft problem med att skilja sak från bisak. Man studsar t.ex. inför uppgiften att det till "vänster om konstgalleriet ordnades ett rum för biblioteket och för de frenologiska bysterna", då tematiken kring frenologin (rasbiologiskt baserad kranie-mätning) inte alls kommenteras på något annat ställe i skriften. Däremot ägnas ett helt delkapitel åt frågan om "museets logotyp" eller vapensköld, som avrundning på kapitlet om Samlingsområden, organisation och föreläsningverksamhet.

Vidare förekommer ofta uppgifter om ekonomi, inköpssummor för museets olika avdelningar osv., vilka givetvis kan vara av intresse men blir svårbedömda när det saknas jämförelser med andra samtida museers budgetar eller intendenternas årslöner. På något ställe förvirrar faktauppgifterna dessutom mer än de upplyser. Vi får som exempel veta att museet 1878 köpte Johan F.H. Oldenburgs stora myntsamling för köpesumman 63 000 kr. Det tog museet sex år att betala av den. Men på efterföljande sida berättas det att värdet av Myntkabinettets samlingar år 1905 beräknades till 20 548 kr! Hade samlingens värde devalverats?

En påfallande svaghet med Hanner Nordstrands skrift är att läsaren inte får någon klar bild av hur museet tedde sig för en besökare under 1860- och 70-talen. Hur såg utställningarna ut i konkret mening? Vilka pedagogiska grepp tillämpade utställningsmakarna? Hur stort inflytande hade intendenterna över sina respektive avdelningar, var de ensamma herrar över utställningarnas utformning? Med tanke på att författaren vid upprepade tillfällen uppger att Göteborgs Museum tillkom som ett led i borgerskapets vilja att skapa ett centrum för utbildning och kunskap för allmänheten, skulle man som läsare vilja att ovanstående frågor hade behandlats. En miss i framställningen är också att inte kommentera förhållandet att samlingar och utställningar vid denna

tid vanligen var identiska företeelser. Hade museet fristående arkiv, eller visade man (som brukligt) allt i utställningsavdelningarna?

Hanner Nordstrand anser att musiesamlingarna är kärnan i den museala verksamheten och ägnar följdriktigt ett kapitel åt Samlingarna – varifrån kom de och vad berättar de? Här framgår att de flesta av museets föremål hade kommit till museet som gåvor, intendenten G.H. Brusewitz samlade dock sommardag själv arkeologiska föremål, kyrkliga artefakter och allmogeföremål. Brusewitz skapade 1891 (30 år efter museets grundande) en handskriven föremålskatalog över de historiska, konstindustriella och etnografiska avdelningarna. Föremålskatalogen angav föremålets proveniens, året då det hade förvärvats samt ev. biografiska uppgifter kring objektet. Som läsare får vi dock inte veta huruvida forskare eller allmänhet hade tillgång till denna liggare; fanns det alls beskrivande texter någonstans i ev. arkiv eller i utställningarna? Och vidare undrar man vad besökarna fick ut av att exponeras för föremålen – *vem* hade glädje av föremålen och på vilket sätt? Förmedlade museet ”kunskap” – och om så, på vilket sätt? Författaren berättar att en ”omfattande kategori föremål hade personhistorisk anknytning”, exemplifierat (även i bild) med Fredrika Bremers skrivbord samt kung Karl XV:s målarbord med stol osv. Som läsare skulle man dock gärna ha sett ett resonemang kring vilken betydelse och roll i museet denna kategori av föremål hade. Särskilt upplyst blir man inte av att Hanner Nordstrand påpekar: ”För att förstå dessa föremål är kunskapen om ägaren och ägarens relation till museet och persongalleri avgörande.” Dessa föremål är uppenbarligen samlade som en form av relikter; artefakterna som sådana hade antagligen föga antikvariskt eller ekonomiskt värde i samtiden. De hade musealiserats i kraft av att ha tillhört en bemärkt individ – men vari består föremålets laddning, deras föreskrivet allmänna värde? Författaren gör inget försök till tolkning.

Den brist på analys som präglar Hanner Nordstrands skrift kunde ha räddats av ett avslutande resonemang, där de många trådarna hade kunnat knytas samman och kommenteras. Nu omfattar emellertid kapitel 7, Slutord, endast *en* sida, bestående av några tillsynes hastigt hopskrivna slutsatser. Det är på tok för kort och summariskt, dessutom anges här sakförhållanden som inte har kommenterats tidigare i texten, t.ex. att Fredrika Bremer uppenbarligen hade brevväxlat med S.A. Hedlund i sakfrågor som rörde museet. Vad som hade diskuterats får vi emellertid inte veta. Hanner Nordstrand avslutar med

att beklaga att Göteborgs Museum tappade sin position som ”den motor i samhällsbygget den en gång var”, när det mot senare delen av seklet omvandlades till ett mer traditionellt kulturhistoriskt museum. Det hade varit spännande att få en tydligare bild av denna dynamiska verksamhet under några decennier i Göteborgs kulturliv.

Som framgått anser jag att Charlotta Hanner Nordstrands skrift har brister, men samtidigt vill jag påpeka att jag till professionen är museolog och därför antagligen överkänslig mot vaga resonemang om museisamlingars betydelser osv. Skriften om Göteborgs Museums 1800-tal är, som jag skrev inledningsvis, välkommen för den behandlar ett ämne som är förhållandevis föga utrett. Mycket möda har lagts på att plocka fram enskilda uppgifter ur arkivhandlingar och protokoll. Hanner Nordstrands skrift kommer alldeles säkert att fungera som ett tidsbesparande och tankeväckande underlag för fortsatta studier, för forskare eller för uppsatsskrivande studenter.

Richard Pettersson, Umeå

Bo Lönnqvist: *En finsk adelsläkts öden. Standertskjöld – Standertskjöld-Nordenstam*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2007. 335 s., ill. ISBN 978-951-583-147-7.

När Gustav III i augusti 1772 gjorde sin oblodiga statskupp i Stockholm, var det meningen att en finsk flotteskader skulle komma från Sveaborg för att stödja kungens intentioner. Västlig vind gjorde dock överfarten omöjlig och först flera dagar efter att kungen redan genomfört sin kupp kunde fartygen företa sin seglats till Stockholm. Där välkomnades de av kungen, som bl.a. uttryckte sin tacksamhet för stödet genom att adla några av de anländande fartygskommandanterna. Hit hörde den finske fänriken Henrik Johan Justander, som förde befäl på ett av skeppen. Redan den 13 september samma höst adlades han under namnet Standertskjöld. Man kan förvåna sig över att befälet på ett mindre fartyg skulle kunna leda till nobilisering, men kungen passade uppenbarligen på att markera sitt erkännande av dem som ställt sig på hans sida, även om kuppen aldrig ledde till någon skarpare skärmytsling.

Fänrik Standertskjöld återvände till Finland och levde där resten av sitt liv, så småningom som framgångsrik jordbrukare och skapare av ett fideikommiss i sin släkt, Wanantaka gård. Redan vid Anjalaförbundets dagar i slutet av 1780-talet tycks hans känslor för Gustav III

ha svalnat åtskilligt. Om denna släkt Standertskjöld, tämligen okänd i Sverige men framgångsrik i flera bemärkelser i Finland, har Bo Lönnqvist, tidigare etnologiprofessor i Jyväskylä, skrivit en intressant bok. Det har skett på beställning från den Standertskjöldska släktföreningen, bildad 1947.

Jag kan inte tänka mig annat än att släktföreningen måste vara mycket tillfreds med Lönnqvists skrift. Härigenom ges en omsorgsfull redogörelse för samtliga släktgrenars historia och de enskilda individernas öden under två sekel. Det bör vara en ousinlig guldgruva för de nuvarande generationerna att ösa ur. Mycket har väl ett särskilt intresse just för dem: släktföreningens egen historia, de på bouppteckningar gjorda noggranna redogörelserna för inredningen i släktens herrgårdar, de initierade utdragen ur bevarade brevsamlingar, särskilt breven till och från släktens kvinnliga medlemmar. Men det är inget tvivel om att boken har ett mer allmänt intresse för kulturhistoriker både i Finland och Sverige, som inblick i och analys av den finlandssvenska överklassens livsstil och livsvillkor under den ryska tiden och under det fria Finlands tid. Lönnqvist har haft ambitionen att säga något generellt om fenomenen herrgårdskultur och släktkultur. Och den finlandssvenska adelns konfrontationer med moderniteten har en allmänmänsklig innebörd, en bild av samhällsklassers eviga vågrörelser, hastigt upphöjande, några generationer av imposant maktutövning och så småningom åter nedsjunkande i den breda medelklassen.

Att försöka fånga det karakteristiska hos en hel släkt är förstås en svår och grannlaga uppgift. En komplicerande faktor är att släkten kom att delas i skilda grenar. En sonson till fänriken Justander, Carl August Standertskjöld, blev general i tsarens armé och tjänade kring mitten av 1800-talet en förmögenhet vid gevärsfaktorierna i Tula i Ryssland, pengar som sedan användes till ansenliga godsförvärv, särskilt i Tavastland, släktens gamla hemvist. 1874 upphöjde tsaren honom i friherrligt stånd, varigenom en friherrlig gren av släkten bildades. Därtill kommer att en faster till generalen, en av Justanders döttrar, gifte in sig i släkten Nordenstam, som senare hotade att dö ut. En son till henne adopterade därför generalens äldste son Herman, varigenom en tredje släktgren etablerades, den friherrliga släkten Standertskjöld-Nordenstam.

Att behandla en hel släkt under två sekel är som att lägga ett mycket invecklat pussel. Bo Lönnqvist klarar det med stor elegans. Boken är slösande rikt illustrerad till gagn för läsaren, med en lätt överdrift förekommer

nästan alla släktmedlemmar på något fotografi. Ändå har nog läsaren svårt att hålla de olika personernas inbördes relationer i minnet. Som tur är har Lönnqvist försett sin bok med åtskilliga släkttabeller, som det är nödvändigt att ofta konsultera. De är verkligen förebildligt gjorda. En rikssvensk läsare hade dock önskat sig en karta över Finland, med de olika godsens och bostadsorterna markerade. För släktföreningens läsare vore det kanske onödigt, men boken har nu en gång ett generellare intresse.

I kapitlet "Tavastland – hembygdens landskap" behandlas Standertskjöldarnas gamla förankring i Tavastland, särskilt i landskapet kring Tavastehus. Här får läsaren stifta närmare bekantskap med ett antal gods, t.ex. den adliga släktgrenens fideikommiss Wanantaka och den friherrliga grenens fideikommiss Laukko, många mindre gårdar inte att förglömma. Ett särfall är Karlberg, ett gods som industrimannen Hugo Standertskjöld byggde upp med en enorm förmögenhet, även den intjänad genom engagemang i den ryska vapenindustrin i Tula. Han tycks i slutet av 1800-talet ha betraktats som Finlands rikaste man och idkade en ostentativ och nästan obegripligt gästfri livsföring, som inte minst kom hans fattigare släktingar till del. Exakt hur det var möjligt att i Ryssland tjäna denna förmögenhet, därtill på relativt kort tid, utreder aldrig Lönnqvist närmare. Intressant är att det tsaristiska Ryssland välkomnade finnars ekonomiska satsningar i Ryssland, medan ryska ekonomiska intressen i Finland tycks ha spelat en blygsam roll. Släkten Standertskjöld framträder under andra hälften av 1800-talet som en typisk godsägarläkt. Under 1900-talet skulle jordbrukarlivet i stort sett överges, dels på grund av sämre lönsamhet, dels på grund av traumatiska upplevelser under det korta men blodiga finska inbördeskriget eller frihetskriget våren 1918. Laukko brändes av de röda och ägaren till Lahdentaka Edvard Standertskjöld mördades av röda upprorsmän.

Ett drag i släktrönikan av särskilt intresse för en rikssvensk läsare är de ryska inslagen i väven. 1800-talets unga män i släkten skaffade sig gärna en officersutbildning i krigsskolan i Fredrikshamn och gjorde därefter karriärer i den ryska armén. Men vanligen återvände de så småningom till Finland och slog sig ner där för gott. Ryska tycks dock vid sidan av svenska ha varit det vanligaste språket i släkten under 1800-talet. De mest förmögna Standertskjöldarna, som generalen och hans son Adi, skapare av den sedermera globala skogsindustrin Enso, höll sig med palatsliknande hem i Petersburg, andra bodde vintertid i Helsingfors och sommartid på lantgod-

sen. Den ryska revolutionen innebar självfallet dramatiska omvälvningar och svidande ekonomiska förluster. Vid slutet av 1800-talet var släkten rätt kosmopolitiskt färgad och många av flickorna gifte sig med ryssar. Det ryska inflytandet tog sig skiftande kulturella uttryck; ett är seden att inrätta ett slags turkiskt rökrum på herrgårdarna, ett mode som nog återfinns även på rikssvenska gårdar, men som här hade en påfallande spridning.

Kapitlet "Kvinnoroller" ger intressanta inblickar i släktens kvinnors speciella uppgifter som sammanhållande, kontaktskapande och ibland även kontrollerande aktörer. Här får också livsritualerna sin skildring, t.ex. de under den ryska tiden och även senare enormt elaborerade begravningsceremonierna. Kvinnornas uppgifter har också en central plats i kapitlet "Gästfria hus", som med bl.a. gästböcker som underlag diskuterar det sociala umgänget på vissa av släktens gårdar. Här passerar det finlandssvenska högborgerliga skicket revy och jaktens roll som identitetsmarkör understryks med många exempel. Inte minst det stilla livet på små och så småningom förfallna herrgårdar erbjuder läsaren ett fascinerande stoff, ett slags Tjechovliv i den finska björkskogen.

Avslutningsvis gör Lönnqvist i "Den Standertskjöldska gobelängen" ett försök att sammanfatta vad han ser som den adliga släktstrukturens bärande element: namnskicket, karakteristiska uttryck, förhållningssätt till ting och medmänniskor, ett visst slags disciplinerat självmedvetande. Han berör också hur detta förskjutits och förändrats under 1900-talet, inte minst genom kvinnornas utträde i arbetslivet och en delvis helt ny yrkesstruktur. Jag vet inte om andra forskare i framtiden kommer att våga ge sig i kast med en så utmanande uppgift som att teckna en hel släkts öden och försöka beskriva det kulturella kapital, som man gemensamt förvaltar. Men om så sker måste denna bok av Bo Lönnqvist vara en självskrivnen utgångspunkt och inspirationskälla.

Mats Hellspong, Stockholm

Simon Ekström: *Hedersmorden och orden. Berättelser om kultur, kritik och skillnad.* Makadam, Göteborg/Stockholm 2009. 251 s. ISBN 978-91-7061-069-1.

Frågan om det s.k. hedersrelaterade våldet har knappast förlorat sin aktualitet. Det var i samband med mordet på den femtonåriga "Sara" 1997 som det på allvar började diskuteras. När Pela Atoshi två år senare sköts ihjäl stegrades intensiteten i debatten för att nå sin höjdpunkt då

Fadime Sahindal 2002 berövades livet av en pistolkula avlossad av hennes far. Lika intensiv som omedelbart efter Fadimemordet är diskussionen kanske inte nu, men den har utvecklats genom nya sätt att närma sig frågan – t.ex. genom de försök att förstå förövarna som görs i Emre Güngörs och Nima Dervishs bok *Varför mördar man sin dotter?* (2009) – och genom ansatserna att skapa institutionaliserade former för stöd åt de drabbade.

På ett plan, ett grundläggande och allmänmänniskt, är frågan mycket lätt att ta ställning till: händelseförlopp liknande de som låg bakom de tre morderna är uteslutande tragiska. Det kan det inte råda oenighet om. På ett annat plan är saken uppenbarligen betydligt mera komplicerad. De tre morderna är ett uttryck för någonting, symboliserar något, men frågan är vad? Här finns en hel rad förslag. Själva mångfalden borde antydva att frågan är svår att få grepp om i det kunskaps- och diskussionsläge som råder. Det borde mana till ödmjukhet, men trots det har förslagen ofta framförts med tillspetsad tvärsäkerhet. Mångfalden och oenigheten är väl också ett uttryck för denna enkla omständighet: problemet är historiskt *nytt* i Sverige, kommet hit som en effekt av globalisering och modern migration.

Men inte heller om det råder samstämmighet. Tvärtom har många debattörer, förmodligen majoriteten av dem, hävdad att de mekanismer som ledde fram till morderna finns här i landet oberoende av offren och förövarna. Annorlunda uttryckt: morderna har ingenting, eller obetydligt lite, att göra med dessa människors kultur. Bakgrunden till morderna ska i stället sökas någon annanstans.

Det är om dem som hävdar detta, som Simon Ekströms bok *Hedersmorden och orden. Berättelser om kultur, kritik och skillnad* främst handlar. Han kallar dem för "kulturkritiker". Simon Ekström räknar inte sig själv till dessa. Hans uppfattning är att kultur, på ett särskilt sätt definierad, i högsta grad har med saken att göra. Han deltog inte själv i debatten, men hans ståndpunkter sammanfaller på de flesta väsentliga punkter med dem hos en annan som gjorde det – kulturanthropologen Mikael Kurkiala, vars bok *I varje trumslag jordens puls* (2005) förmodligen – det sägs aldrig rent ut – spelar en mycket viktig roll för Ekströms förståelse av problemet. I sin hållning hamnar Ekström och Kurkiala i sällskap med ett antal debatterande kvinnor med en etnisk bakgrund liknande Saras, Pela Atoshis och Fadime Sahindals. Deras budskap, grundat på inifrån erfarenheter, var tydligt: kultur är den viktigaste förklarande kontexten när man ska förstå det våld som vissa unga invandrarkvinnor utsätts för.

Men redan i diskussionens inledningsskede avvisades sådana förklaringar. Den inleddes av Jan Guillou 1997, omedelbart efter Saramordet. Hans avsikt var förmodligen inte kulturavvisande per se. Däremot ville han försvåra generaliseringar om hederskultur och sammankopplingar av denna och specifika etniska grupper, t.ex. kurder – Sara, Pela Atoshis och Fadime Sahindals hade alla kurdisk bakgrund – eller muslimer. Resultatet blev en motsägelsefull argumentation som var såväl begränsande – hedersmord är ingenting mer än en ”barbarisk” rest i viss irakisk landbygdkultur – som expanderande – ”denna hederskodex är ju lika siciliansk, korsikansk eller turkisk eller albansk som irakisk, således lika kristen som muslimsk”.

Underkännandet av kultur som en förklaringsvariabel renodlades dock snabbt och radikaliserades, särskilt sedan debattörer som den nämnde Kurkiala hävdade det andra ville underkänna. Längst av alla gick Stieg Larsson, journalisten och thrillerförfattaren (frid över honom). I ett av Simon Ekström flera gånger citerat inlägg menade han att den som ville associera hedersmord med t.ex. kurdisk kultur också, ”i logikens namn”, ville bekämpa densamma och därför av princip var av samma skrot och korn som förespråkare av fascism, krigsförbrytare och organisationer av etnisk rensning.

Argumentet är av pedagogiskt tydlig ”guilt by association”-typ, men det bär också påtagliga drag av desperation. Vad var det som föranledde den? Förmodligen något egentligen respektabelt. Här fanns en rädsla för att kulturella förklaringsmodeller skulle underblåsa kulturrasism. Sådan ville man förstås till varje pris motverka. Som politisk stridsåtgärd är strategin begriplig, men den förutsätter att den kultur som vissa vill använda som förklaring ser ut på ett specifikt sätt. Annars kan den inte växlas in i kulturrasism. Den måste förstås som statisk, determinerande och välavgränsad.

Problemet var att ingen förespråkade en sådan kultursyn. För läsarna av en tidskrift som den här är det inget märkligt med det. Sådana perspektiv är idag stendöda inom kulturvetenskapen. Den kultur etnologer, antropologer och likasinnade finner det meningsfullt att arbeta med karaktäriseras ju av motsatserna till den med kulturrasismen harmonierande kulturen. Kultur ses som något dynamiskt, sammansatt, utsatt för påverkan från olika håll och något som det är möjligt att reflektera över för dem som ”hör till” en kultur. Detta innebär bl.a. att hederstänkandet i en ”hederskultur” internt kan vara i högsta grad omstritt.

Den fiende som kulturkritikerna tog heder (!) och ära

av var alltså en fantasiskapelse. En sådan debatteknik – och den praktiserades av betydligt fler än Stieg Larsson – erbjuder stor frihet. Det är för det första möjligt att, som just nämnde Larsson, ta ut svängarna. För det andra ger den slagkraft åt de budskap man själv vill föra ut. Dessa utgjordes i debatten av andra förklaringar till det (icke)hedersrelaterade våldet; sådana som vill förankra morden i faktorer som finns på plats här i landet oberoende av närvaron av personer med rötter i kulturella sammanhang där hedersvåld är infogat i en – omstridd, motarbetad, ambivalent, föränderlig – kulturell logik.

Bland dessa förklaringar var två vanligast förekommande: morden sågs som uttryck för ett universellt och aggressivt patriarkat eller en rasifierande och segregande samhällsstruktur. Dessa faktorer har tveklöst med saken att göra, men de fördes alltså fram genom ett underkännande av den kulturella komponenten. Det var med hjälp av denna antagonism som dessa debattörer – exempel på den första typen var sociologerna Eva Lundgren och Åsa Eldén, på den andra ekonomhistorikern och integrationsutredaren Paulina de los Reyes – kunde bereda väg för sina förståelser av samhällets fundamentala brister. Men dessa budskap riktades endast fiktivt till den för ändamålet konstruerade motståndaren. Den egentliga adressaten var, visar Ekström, en allmänhet som skulle vinnas för det perspektiv man själv var talesperson för och ibland också räddas från kulturrasism. När denna ambition accentuerades hamnade morden, som var debattens utgångspunkt, i bakgrunden. Så gjorde också den seriösa diskussionen av kulturbegreppet.

Simon Ekström ägnar stor uppmärksamhet åt de tekniker som kommer till användning när mening motståndaren konstrueras. Det ger upphov till en läsning som är på en gång njutbar och plågsam. Njutbar till följd av de triumfer författaren firar genom att sakligt och vaket bedriva gammal hederlig källkritik. Men det är också då som plågorna börjar hemsöka läsaren. Analysen avtäckar nämligen en undervegetation av vägran att förstå vad motståndaren verkligen försöker säga, ordmärkeri, vilja att sätta ideologisk passion framför saklighet och citeringstekniker som ofta är diskutabla och ibland rent bedrägliga. Av dem som gör sig skyldiga till detta är flera forskare som inte bara borde veta bättre, utan också gör det.

Ett exempel på nästan allt detta återfinns i Paulina de los Reyes rapport ”Patriarkala enklaver eller ingenmansland?” (2003). Hon menar där att samtalet om hedersvåld utmärks av en enkel polarisering av en generaliserad invandrarkultur och en lika generaliserad

svensk kultur. Hon vill leda denna samtalsordning i bevis med hjälp av fem citat. I fyra av dessa nämns överhuvudtaget ingen generaliserad invandrarkultur. I det femte fallet sker så, men genom att i citatet utesluta avgörande passager döljer de los Reyes att den citerade författaren i själva verket kritiskt diskuterar sådana generaliseringar och försöker visa hur de genom en bredare debatt, som inte minst berikats och i god mening komplicerats av feminister med invandrad bakgrund, blivit omöjliga att vidmakthålla. Med denna citeringsteknik görs en författare till förespråkare för det hon vänder sig emot. Man baxnar! Och helst vill man nog faktiskt inte veta vilka bevekelsegrunderna är för ett sådant handlande.

Lika plågsamt är det att ta del av Ekströms analys av metoderna för att preja ut motståndare ur debatten genom att underkänna vederbörandes kompetensprofil. Någon menar att den som inte själv är kvinna med kurdisk, eller åtminstone invandrad, bakgrund knappast är värd att lyssna på. En annan menar att den som är just detta – och inte t.ex. forskare – inte bör tas på allvar. Vidare utdöms de som saknar expertkompetens om våldsforskning och de som saknar detsamma om etnicitetsdito. När alla dessa utgränsningar ställs bredvid varandra blir det oklart om någon överhuvudtaget har rätt att säga någonting.

Det är ett stort och svärmande material som Simon Ekström försöker greppa. Det är också genomkorsat av starka känslor och viljor, vilket knappast bidrar till att det snällt organiserar sig självt efter nyktra ordningsprinciper. Men så långt det är möjligt att bedöma sorterar Ekström med säker hand och skapar kategorier och gränser som framträder som rimliga. Och vad mera är: han gör detta med bibehållet lugn. Hans ton är genomgående saklig, behärskat prövande, eftersinnande. De enkla, populistiska poängerna lämnar han under tystnad därhän. Han har de språkliga förutsättningarna för att göra detta: han förfogar över en utvecklad arsenal som möjliggör kyla och in i minsta detalj finfördelade resonemang, utan att läsarens engagemang därför slår över i leda och längtan efter en enklare och roligare värld. Tvärtom stegras engagemanget successivt. Hur nu det kan gå till.

Men det har inte bara med språket att göra. Detta lugn måste också härstamma från en mentalitet där sökandet efter klarhet väger mycket tyngre än begäret efter självbespeglning och politisk triumf till vilket pris som helst i den intellektuella anständighetens valuta. I många av de debatterandes föreställningsvärldar tycks den omvända balansen råda. I de fallen är man ofta snar

att i respektgivande syfte signalera sin goda förtrogenhet med avancerade teoretiska världar. Det sker nästan genomgående på ett tomt och mekaniskt vis; som om själva åberopandet skulle vara ett avgörande argument för att man har rätt.

Men Ekström, som förhåller sig till dessa världar – det rör sig om prestigefyllda storheter som genus-teori, poststrukturalism, orientalismkritisk forskning och postkolonialism – med gillande, god kännedom, respekt och i god mening kritiskt, visar att de aldrig kan ersätta grundvillkoren för vetenskapligt arbete: petig källkritik, förmågan att förstå och göra rättvisa åt det som andra forskare kommit fram till, friktionsfrihet mellan empiriska förhållanden och teoretiska slutledningar, den glanslösa envisheten att hålla sig till saken. Simon Ekström gör sig inte större brådskan än att han i dessa avseenden kan vara en mycket skicklig forskare.

Men just från den punkten kan en av två kritiska synpunkter mot boken formuleras. (Den andra är snabbt avklarad: jag kan inte minnas att jag någonsin saknat ett personindex så intensivt som vid läsningen av denna bok.) Ekström redovisar aldrig någon uttalad förståelse för spelreglerna för en debatt. I rättvisans namn bör det ändå sägas att debattmedverkan handlar om att snabbt, på ett begränsat utrymme och ett iögonfallande sätt föra fram en tydlig åsikt. Sådana är genrens villkor. Att skriva en debattartikel är därför inte samma sak som att författa en bok som t.ex. *Hedersmorden och orden*. Men detta är givetvis inte en ursäkt för det bristande källkritiska hantverk, de oklara och insinuanta argumentationskedjor och den illa dolda glädjen att misshandla sina meningsmotståndare, som Simon Ekströms analys bringar i dagen.

Jag kan förstås inte göra anspråk på att känna till allt etnologiskt som skrivs i vårt land. Men från min utsiktspunkt framstår Ekströms studie som den skickligast genomförda och viktigaste på många år. Den demonstrerar på ett skarpsinnigt fulländat sätt vad vetenskapligt tänkande och agerande innebär. Odelat glad blir man inte av att läsa den – därtill visar den allt för obarmhärtigt på svagheterna och missgreppen i den offentliga debatt som också engagerar forskare. Men somt muntrar upp, t.ex. när Simon Ekström övertygar om det dödförklarade kulturbegreppets fortsatta och utvecklingsbara användbarhet. Och när man inser – sedan man begrundat somliga debattörers förhållande till varandra och sig själva – att den svenska intelligentia som inte tror på hederskulturer är djupt nedsänkt i sin egen, föga hedersamma, hedersproblematik.

Magnus Berg, Göteborg/Norrköping

Håkan Aspeborg: *Bönder och barbarer. Helsingborgsområdets järnålder*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2008. 152 s., ill. ISBN 978-91-977096-3-7.

En tur med bilen genom nordvästra Skånes landskap får åtminstone mig att tänka på alla spår som människor lämnat efter sig. Byggnader, gårdar, byar och vägar pekar bakåt till olika delar av det förflytna. Men även mer ”naturliga” inslag som skogsdungar, ängsliknande marker och andra topografiska skiftningar bär på signaler om var och hur människor har levt.

Det är påfallande hur många av dessa tecken som syftar på historisk tid, dvs. medeltiden och framåt. Tiden före, den förhistoriska, tycks vi veta så mycket mindre om, delvis för att de skriftliga källorna är få, delvis för att samhället stöptes om tämligen grundligt just i vägskälet mellan vikingatid och medeltid. Byar och socknar organiserades. Kyrkan fick en mycket stark ställning. Jordbruket utvecklades, liksom stadsväsendet.

Därför är det alltid triggande med försök att göra lokala skildringar av det förhistoriska landskapet. Arkeologen Håkan Aspeborg har gjort ett försök i boken *Bönder och barbarer. Helsingborgsområdets järnålder*.

Aspeborg delar upp sin skildring i två halvor. En är baserad på arkeologiska fynd, den andra på ett par av de förhistoriska texter som trots allt finns och som i olika avseenden uttalar sig om ”germanerna”, om folken i norra Europa och Norden.

Boken berör tiden 500 f. Kr. till vikingatidens slut, dvs. ca 1050. Från periodens första 1 000 år är fynden ganska fåtaliga, t.ex. dräktnålar, spännen, mynt och figurer i metall. De stora gravhögar som vi fortfarande ser i landskapet hör framförallt till bronsåldern, dvs. den föregående perioden. I Helsingborgslandskapet är gravarna från järnåldern få. Det kan bero på en minskad befolkning men också på att ändrade begravnings seder har gjort det svårare att upptäcka platserna.

De upptäckta boplatserna är också få i Helsingborgslandskapet. Från dem som ändå identifierats noterar Aspeborg hur husen starkt påminner om motsvarigheter i hela norra och västra Europa. Byggnaderna brukar kallas för stolphus och hade parallellt ställda stolpar, pelare, som bar upp taket. Författaren beskriver resterna av en boplatz i Rydebäck, söder om Helsingborg, från tiden 200 till 100 f. Kr. De två husen hade haft en yta av 20 x 6 meter och minst tre rum. Hushållen var inte organiserade i byar utan i större familjer bestående av tre till fyra vuxna plus barn.

Trots allt finns det en hel del att veta om denna förhistoriska tid. Aspeborg försöker beskriva alla möjliga aspekter på mänskligt liv. Det blir en lätt katalogartad framställning. Kanske hade en bättre lösning varit att försöka rekonstruera inte bara enskilda hus utan också individuella, delvis fiktiva människoöden. Otivelaktigt är det ju så att vi måste skarva i berättelserna där källorna inte räcker till.

Aspeborg menar sig komma järnålderns människor närmare in på livet i bokens andra del, där källorna till berättelsen är ”några romerska historieskrivare, några tyska präster, medeltida isländska krönikörer och några arabiska resenärer”.

Jag är benägen att ha motsatt uppfattning. Aspeborgs historia lämnar här i väsentliga delar det lokala perspektivet till förmån för både osäkrare och mer allmänna beskrivningar av människor i norra Europa i allmänhet och Norden i synnerhet. Alla dessa förhistoriska texter – bl.a. Julius Caesars *Om de galliska krigen* och Cornelius Tacitus *Germanerna* – är intressanta, men de fäster dåligt i det lokala materialet.

Aspeborg säger sig ha skrivit sin ”högst personliga berättelse” om hur livet tedde sig i Helsingborgsområdet under järnåldern. Jag tror att den hade vunnit på att vara ännu mer personlig och framförallt mer lokal. Nu förefaller det som om nordvästra Skåne i alla väsentliga delar skulle kunna bytas ut mot vilket landskapsavsnitt som helst i norra Europa och södra Skandinavien. Föremål, gravar, hus och gårdar sätts in i sammanhang som långt ifrån är lokala; s.k. analogier görs till andra grävningar. De lokala fynden blir utbytbara i den allmänna jämförelsen.

Det är ingen kritik jag egentligen vill rikta mot författaren. Det är snarare en beskrivning av den arkeologiska berättargenrens villkor. Aspeborg gör ett gott försök. Men de olika materialen – de uppgrävda föremålen och de lästa texterna – förmår liksom inte tala med eller berika varandra.

De förhistoriska lämningarnas fragmentariska karaktär gör det tydligen svårt att analysera dem från ett lokalt perspektiv. Måhända handlar det om källornas bristande detaljrikedom eller kanske om att järnåldern var just så likartad i hela det Nordeuropa som denna sorts arkeologi berättar om. Eller för att göra en halsbrytande anakronistisk jämförelse – kanske har vi här helt enkelt att göra med ett förhistoriskt monokulturellt samhälle som de mest förhårdade unionisterna inom EU drömmer om.

Lars-Eric Jönsson, Lund

NOTISER

Nils-Arvid Bringéus: *Livets högtidsdagar*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2007. 332 s., ill. ISBN 978-91-7331-088-8.

Nils-Arvid Bringéus har under sin långa forskargärning vid flera tillfällen gett ut publikationer som handlar om livets högtider. Boken *Livets högtider* utkom första gången 1987, men har nu bearbetats och utvidgats något. Det är en volym som ger en god översikt över de mest centrala högtiderna i människolivet. Här behandlas allt från födelse och dop till konfirmation, bröllop och begravning. Det finns även flera kapitel som vittnar om att den senmoderna eran skapar nya högtider och ritualer i våra liv. Till dessa hör kapitlet om partnerskap och separationsritualer. Denna ”uppdatering” är välkommen och gör att boken känns aktuell samtidigt som den har ett historiskt perspektiv. Värdefull är också slutdiskussionen i det sista kapitlet, ”Perspektiv på livets högtider”.

Det finns en mängd högtider och ritualer i vårt mångkulturella samhälle idag och alla kan givetvis inte beskrivas i en och samma bok; vissa avgränsningar är nödvändiga. Författaren påpekar också mycket riktigt att flera fester, högtider och ritualer är värda separata studier, t.ex. olika invandrargrupperns festfirande eller olika delkulturers introduktionsriter och examensfester. Men till livets högtider räknas i denna bok ”de högtidstillfällena som varit och är gemensamma för hela det svenska folket” (s. 7). Man kan kanske fundera på vilka som tillhör ”hela det svenska folket”, men en sådan fråga kräver även den en separat och ganska omfattande utredning. Det är emellertid inte syftet med denna bok.

Livets högtidsdagar är en bok som är läsvärd av flera skäl. Först och främst behandlar den ett område som har ständig aktualitet; de flesta av oss är bekanta med flera av de högtidsdagar och gränsovergångar som här beskrivs. Det finns också ett allmänt intresse för dessa gränspassager i livet. Vidare är bokens historiska perspektiv en tillgång och häri ligger också den etnologiska hallstämpeln. En högtid, sed eller tradition måste analyseras i både ett historiskt och ett samtida perspektiv för

att vi skall bli varse såväl kontinuitet som nyskapande och förändring. Slutligen är boken skriven på ett sätt som gör den lättillgänglig för en intresserad allmänhet, men även användbar i undervisningssammanhang. Det rikhaltiga illustrationsmaterialet är naturligtvis också en tillgång.

Birgitta Meurling, Uppsala

Arne Biörnstad: *Stockholms korgmakare*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2009. 204 s., ill. ISBN 978-91-7108-526-9.

Hos vänner såg jag nyligen denna bok. På omslaget avbildas ingången till en korgmakareverkstad i Gamla stan fotograferad år 2000. För fem år sedan sökte jag kontakt med innehavaren utan att lyckas. Jag hade då själv börjat binda korgar och letade materialleverantör.

Under några timmar satt jag helt fångslad av denna bok som beskriver korgmakarna i Stockholm från 1700-talet och framåt, och samtidigt en förgången tid. Författaren, Arne Biörnstad, är förutvarande intendent vid Nordiska museet och har haft ansvar för korgsamlingen där. Han berättar medryckande om hur hans intresse för korgmakeriet väcktes.

I boken beskrivs hur hantverkare på 1700-talet kommit från kontinenten och satt upp verkstäder för bl.a. möbeltillverkning och hatttillverkning. Korgnärigen har i Stockholm aldrig varit särskilt omfattande. Fiskekorgar, barnkassar, förningskorgar, klädkorgar, klövjekorgar, koffertar, ostkorgar, såkorgar, kolkorgar, kålkorgar tillverkades ute i landet och såldes på torg och marknader av kringvandrande försäljare. I Kommerskollegiums och Hallrättens i Stockholm arkiv har Biörnstad kunnat följa hantverket från 1740. Många korgmakare var inflyttade tyskar och finns upptagna i Tyska kyrkans in- och utflyttningslängder från 1840-talet. I Stockholms adresskalender finns korgmakare från 1830-talet. I Stockholms stadsarkiv har uppgifter hämtats från De blindas förenings annaler, fabriksberättelser och kyrkoarkiv.

På basis av dessa uppgifter beskriver Biörnstad korgmakarnas liv och verksamhet. Foton på korgmakare i verkstäder och på fritiden på Gärdet levandegör dessa människor från början av 1900-talet och fram till våra dagar. Med ett rikligt bildmaterial från kataloger belyses modeströmmarna inom korgmakeriet. Jag minns från min tidiga barndom korgstolen Nollan även kallad 110an, som min morfar fått på sin 50-årsdag 1943. Den knarrade så speciellt.

Ett kapitel handlar om produktion av korgar, korgmöbler, material, teknik och verktyg från A till Ö. I förteckningen över korgmakarna finner jag en besläktad man från Anderslöv, som drev korgmakeri i Drakens gränd till 1973.

För den som är intresserad av Stockholms historia, korgmakeri och hantverkstraditioner ger denna bok stimulerande läsning.

Brita Jonsson, Stockholm

Björn Höglund: *Alla spelar spel. Sällskapsspelens historia*. Historiska Media, Lund 2009. 191 s., ill. ISBN 978-91-85873-77-7.

När jag läste Merete Mazzarellas *När vi spelade Afrikas stjärna* undrade jag vad det var för slags spel de spelade

som var så omtyckt. Nu vet jag att det vanligaste namnet i Sverige är Den försvunna diamanten. Spelet konstruerades i Finland för över 50 år sedan och är mycket populärt i de nordiska länderna, enligt Björn Höglund, och är översatt till många språk. Spelet innehåller spänning, resor och rikedom.

Boken inleds med beskrivningar av några antika spel; man får t.ex. veta att vårt fiaspel började spelas i Indien för nästan 2000 år sedan. Pachisi, som det kallas i Indien, är fortfarande ett av de populäraste spelen där. Så småningom kom det till Europa och 1896 togs ett patent i England under namnet "ludo", jag leker.

I boken får man bl.a. veta mer om olika tärningspel, frågesportspel som Trivial Pursuit och Geni samt som avslutning något om tv-spel, som introducerades i Sverige på 1970-talet.

Monopol, som länge varit populärt, lanserades i Sverige 1935, då många som på ett eller annat vis upplevt lågkonjunkturen och börskraschen på 1930-talet längtade efter rikedom.

Boken avslutas med ett spelregister där man kan slå upp olika spel och läsa mer om deras bakgrund.

Margareta Tellenbach, Bjärred